

Za ostvarenje svesrpske države nužno je bilo ubrzanje procesa homogenizacije, i to pre svega raspirivanjem straha od zajedničkog života sa drugima – argumentacijom iz prošlosti, prepoznavanom u sadašnjosti i predviđanom u budućnosti

Upotreba autoriteta nauke **Javna politička delatnost Srpske akademije nauka i umetnosti** **(1986-1992)**

Aktivnost i uključenje intelektualne elite davalo je privid objektivnosti – ne političkog već stručnog govora – i utoliko imalo veću težinu od otvorenog govora političkih propagandista, iako se sadržina njihovih iskaza svodila na isto

Olivera Milosavljević

Predmet ovog razmatranja isključivo je javna politička aktivnost SANU¹. Ovde neće biti reči o stručnoj i naučnoj aktivnosti SANU, već samo o onom delu njenog angažmana koji je politički obojen, bilo da je reč o svesnoj upotrebi stručne i naučne aktivnosti institucije za potvrdu ispravnosti sprovedene dnevne politike², ili o neposrednoj političkoj aktivnosti – istupanju institucije o aktuelnim političkim pitanjima.

Omeđenost perioda 1986. i 1992. godinom proističe iz ocene da je proces politizacije aktivnosti SANU javnosti postao poznat 1986. pojavom Memoranduma (spisa koji do danas izaziva oprečne komentare), a za koji možemo samo pretpostaviti da je daleko od nje morao započeti mnogo ranije. Bar četiri bitna momenta određuju zaključenja ove analize 1992. godine. Prvo, na nivou institucije tada prestaje privid političke jedinstvenosti, jer posle sporadičnih iskakanja pojedinaca i manjih grupa u 1991. godini, 1992. politički rascep u Akademiji postaje bitna odrednica njenog daljeg delovanja; drugo izbor Dobrice Ćosića za predsednika Jugoslavije, jer je bio jedan od akademika koji je, mada institucionalno neustoličen na neku od funkcija u Akademiji, imao neporeciv uticaj na njenu politizaciju – na ideološku i političku sadržinu delova Memoranduma i prezentaciju u javnosti nosećih ideja ovog teksta; treće, na spoljnom planu tada, početkom 1992. godine, i formalno je prestala da postoji SFRJ čime je završen proces višestrane razgradnje države kao preduslova za ostvarenje postavljenih nacionalnih ciljeva; četvrto, aprila 1992. godine otpočeo je i treći rat za preraspodelu jugoslovenske teritorije i za zaokruženje nacionalnih država. Naravno, politička aktivnost SANU se može i dalje pratiti ali su navedene – unutrašnje okolnosti uslovile nemogućnost političkog istupanja SANU kao jedinstvene institucije, a spoljne – odredile sasvim novu temu.

Ovakvo definisanje teme ovog rada određuje i relevantne izvore za istraživanje. Novine, posebno dnevna štampa u Srbiji u periodu 1986-1992, sigurno nisu dobar izvor objektivnih informacija o političkim zbivanjima, ali su izvanredan izvor za analizu metoda oblikovanja

¹ U ovom tekstu analizirana je politička delatnost samo radnog sastava SANU – Skupštine, Predsedništva, Izvršnog odbora, tj. redovnih i dopisnih članova Akademije. Ostale institucije čiji je SANU osnivač (npr. instituti) nisu bili predmet analize.

² Šef beogradskih komunista, Radoš Smiljković, u vreme najveće saglasnosti vlasti i SANU, prilikom zvanične posete ovoj instituciji rekao je akademikima da u „nekim oblastima SANU može više da doprinese nego politička akcija“. Govoreći im o odnosu prema prošlosti, uputio ih je da je „u propitivanju prošlosti neophodan (je) odgovarajući takt. Ne mislim da bilo šta treba sakriti već je važno znati kada i kako je upotrebiti“ (Politika, 8.06.1989).

javnog mnjenja i sredstava za njegovu manipulaciju i instrumentalizaciju. Politika tu ima ključno mesto³. Uređivana je namenski, pre da uobličava javno mnjenje nego da ga informiše. Kao list – mezimče vlasti i masa kojima se obraća verno je sprovodila i služila poželjnoj političkoj opciji. U tom smislu, može se postaviti pitanje zašto bismo takvim novinama poklonili poverenje kada je u pitanju SANU i njena politička aktivnost. Uz ostavljanje mogućnosti da je interpretacija aktivnosti SANU u Politici, možda i nailazila na nezadovoljstvo, postoji više mogućnosti komparativnog posmatranja koja mogu korigovati sliku o njoj. Prvo, tu je institucija demantija koju je SANU uvek mogla da koristi (i iskoristila je jedanput, u slučaju izveštavanja o ukidanju kosovske akademije), drugo, tu su istupi rukovodstva SANU sa kojima se teže moglo manipulirati, saopštenja SANU citirana u celini, autorski tekstovi akademika, njihovi česti intervjui političke sadržine i još češći prilozima u rubrici „Odjeci i reagovanja“⁴

U Akademiji je morala postojati svest o značaju Politike za sprovođenje određene dnevne politike, posebno u periodu 1988-1992, očigledno je kao takva prihvatana i podržavana – od posete Predsedništva SANU Politici, januara 1989. i ocene o njenoj „prosvetiteljskoj i kulturnoj misiji“, do izjave predsednika Dušana Kanazira 28.07.1992. o Politici kao „duhovnom stubu srpskog naroda“. Upravo u tim godinama političko prisustvo Akademije i akademika na stranicama Politike umnožavalo se do nivoa neprikosnovene elite koja daje svoj sud o političkim zbivanjima i definiše političke i nacionalne, a kada su pojedinci u pitanju, i ratne ciljeve. Posle napada na Akademiju u periodu oktobar-decembar 1986. i postepenog stišavanja do leta 1987, od novembra iste godine Politika je počela da ustupa sve veći prostor Akademiji. U 1988. bilo je 29 tekstova o radu Akademije i priloga akademika, 1989. oko 70, 1990. oko 140, 1991. oko 150 ...⁵ Ilustracije radi, u danima najvećih ratnih dejstava, od jula do septembra 1991, objavljeno je 10 velikih intervjua akademika političke sadržine od kojih su oni najvažniji objavljivani na prvoj i drugoj strani u nastavcima.

Najveći problem sa kojim se suočava svaki pokušaj analize samo jednog aspekta delatnosti kompleksne institucije kao što je SANU, jeste mogućnost pogrešne identifikacije celine i njenih delova, odnosno nužnost određivanja onoga što reprezentuje instituciju kao celinu (s uvek prisutnom mogućnošću da ni to ne predstavlja nužno stav svih delova, tj. mišljenje svih akademika) i njihovo odvajanje od ličnih stavova pojedinaca. U tom smislu nužno je apstrahovanje onih pojedinačnih stavova koji se ne nalaze u dokumentima institucije i njihova identifikacija kao samo znanje ili više prisutan, politički stav pojedinih akademika. Činjenica da je većina stavova izloženih u dokumentima SANU i istupima njenog rukovodstva, u političkoj aktivnosti pojedinih akademika bitno radikalizovana, ne umanjuje, već naprotiv, potencira značaj institucije kao tvorca početnog impulsa u formulisanju određene ideje, koja u povoljnijim političkim okolnostima, u ličnim istupima, samo dobija konkretniji i radikalniji

³ Detaljnije u tekstu Aleksandra Nenadovića, „Politika u nacionalističkoj oluji“, Republika 16-30.04.1996. br. 114.

⁴ Rubrika „Među nama“ (koja je prethodno služila isključivo za žalbe građana na skup kalodont, maltretiranje na šalterima i događaje sa letovanja), od 1986. godine je, kao preteča famoznih „Odjeka i reagovanja“, dobila izrazito dnevno-politički karakter usmeravanja čitalaca kako se ispravno politički misli, postala je reper za „događaj dana“ i za pravilnu identifikaciju trenutno najvećeg „neprijatelja“. Povod za ovakav preokret bio je Memorandum SANU, pa se, ironijom slučaja, upravo Akademija našla prva na udaru ovog, kasnije do savršenstva, razrađenog mehanizma. Od trenutka kada je prerasla u rubriku „Odjeci i reagovanja“ u leto 1988, u njoj je, međutim, najaktivnije učestvovala upravo grupa akademika, možda slučajno, baš članovi Komisije za pisanje Memoranduma.

⁵ 1988. – 13 o radu Akademije, 16 priloga o akademcima;
1989. – 28 o radu Akademije, oko 40 priloga o akademcima;
1990. – 18 o radu Akademije, oko 120 priloga o akademcima;
1991. – 17 o radu Akademije, oko 130 priloga o akademcima.

oblik. S druge strane, činjenica da je među pojedincima u Akademiji postojalo i drugačije mišljenje od onog koje se iskazivalo kao njen zvanični politički stav, nema velikog značaja za ocenu javne političke delatnosti SANU, jer izuzev malog broja akademika koji su imali kritički stav prema aktivnosti Akademije oko izrade Memoranduma 1986, u periodu do 1991. godine iz Akademije se u javnosti nije čuo glas koji bi odstupao od horske aktivnosti grupe politički angažovanih članova Akademije.

Prigovor koji bi se mogao staviti, da u ovaj tekst nisu uključeni i retki iskazi pojedinih akademika koji su, polazeći od svojih naučnih opredeljenja, od 1991. godine negirali neke od rasprostranjenih stavova u dominantnom javnom mnenju, ne bi bio od velikog značaja, jer svojstvo namenski oblikovanog javnog mnenja je, između ostalog, i da ne uočava i ne „pamti“ ništa od onoga što se ne uklapa u definisani šablon. Nasuprot tome, svaka nova potvrda šablona, posebno ako dolazi od autoriteta institucije, duboko se usađuje u svest i prihvata kao istina i opravdanje određene politike.

Politička stanovišta i aktivnost

„Znanje kojim raspolaže Akademija ne treba da ostane samo u strukama, nego treba da se integriše u mudrost, opšte iskustvo i kolektivnu stratešku viziju“.

(D. Čosić, na zasedanju Skupštine SANU 24.05.1984. Godišnjak SANU, XCI za 1984, Bgd, 1985)

Memorandum 1986.

„Ove godine se navršilo i pet godina od smrti J. Broza Tita, državnika – neimara našeg socijalističkog društva. (...) Četrdeset godina mira na Balkanu predstavlja do sada najduži period mira u ovom delu sveta. U tom miru postignuti su značajni rezultati u materijalnom, privredno-tehnološkom i duhovnom razvitku zemlje ...“⁶. Ovim rečima otvorio je Predsednik SANU, Dušan Kanazir, mnogo puta tokom poslednjih godina pominjanu Skupštinu Akademije 23.05.1985. na kojoj je doneta odluka o pisanju Memoranduma SANU. Namera da se Akademija aktivno angažuje u vannaučnoj i vanstručnoj sferi bila je, međutim, prisutna i ranijih godina. Prethodne, 1984, akademik Dobrica Čosić je govoreći o „opterećenjima prošlosti i izazovima budućnosti“ tražio da se Akademija izjasni o potrebi angažovanja „na opštedruštvenim i nacionalnim problemima“, odričući da je briga intelektualaca za opšte dobro“ težnja za partnerstvom i borba za vlast⁷. Godinu dana kasnije, isti predlog, tada formulisan kao potreba da se „istaknu najaktuelniji društveni, politički, ekonomski, socijalni, naučni i kulturni problemi“ u obliku Memoranduma, prihvaćen je jednoglasno. Predsedništvo SANU je juna 1985. imenovalo „Odbor za pripremu Memoranduma o aktuelnim društvenim pitanjima“⁸ koji je otpočeo sa radom krajem 1985. godine angažujući ukupno 23 redovna i dopisna člana Akademije. Rad na ovom tekstu poklopio se sa pripremama proslave stogodišnjice SANU (1. novembra 1986. godine) kada je, samo mesec dana pre proslave, sve prekinuto objavljivanjem materijala, tada nazvanog „tzv. memorandum SANU“. Kako su

⁶ Godišnjak SANU XCII za 1985, Bgd, 1986.

⁷ Godišnjak SANU XCI za 1984, Bgd, 1985.

⁸ Za članove Odbora imenovani su akademici: Pavle Ivić, Antonije Isaković, Dušan Kanazir, Mihailo Marković, Miloš Macura, Dejan Medaković, Miroslav Pantić, Nikola Pantić, Ljubiša Rakić, Radovan Samardžić, Miomir Vukobratović, dopisni članovi: Vasilije Krestić, Ivan Maksimović, Kosta Mihajlović, Stojan Čelić i Nikola Čobeljić.

Večernje novosti došle do njega, zašto su ga 24-25. septembra 1986. godine objavile, kome je to bilo u interesu a kome ne, može biti relevantno za analizu zbivanja u Jugoslaviji, posebno s obzirom na potrebu identifikacije grupa koje su želele ubrzanje procesa razgradnje zajedničke države. Bez mogućnosti uvida u tok zbivanja, a ne želeći da se bavimo spekulacijama, ovde se nećemo u to ni upuštati.

Razlozi koji nas navode da Memorandum⁹ tretiramo ravnopravno sa saopštenjima SANU, kao dokument institucije, iako nije potpisan od njenog ovlašćenog tela, su sledeći: (1) Akademija, uz sve ograde da je tekst nedovršen, da je radna verzija, da nisu unete predložene izmene, da nije zvanično prihvaćen, nikada nije odrekla autorstvo svoje komisije; (2) Akademija nikada nije postavila pitanje problematičnosti sadržaja teksta, već samo puteva njegovog dospevanja u javnost; (3) u kasnijim istupima SANU, a posebno pojedinih njenih članova koji su činili Komisiju za izradu ovog teksta, izloženi stavovi konstantno su ponavljani i bitno radikalizovani; (4) uticaj Memoranduma na oblikovanje javnog mnjenja, i vremenom, njegovu identifikaciju sa SANU (i afirmativnu i negativnu), Akademija nije ni pokušavala da ospori; (5) SANU se više puta tokom narednih godina, preko svojih saopštenja i istupa rukovodstva u javnosti, pozivala na Memorandum kao na dokument Akademije, podsećajući da je upravo ona prva definisala srpski nacionalni program¹⁰.

Započet kao analiza krize jugoslovenskog društva na opštem planu, a završen kao predložak za srpski nacionalni program, Memorandum je zapadao u kontradiktorna tumačenja kojima je trebalo pomiriti dva nepomirljiva motiva – objasniti nedelotvornost i promašaje čitavog političkog sistema koji je kao takav morao ugrožavati sve narode u Jugoslaviji (što se u jednoj rečenici i pominje), i istovremeno dokazati pogubnost takvog sistema samo po srpski narod i Srbiju. Posmatranje čitave socijalne i ekonomske krize isključivo kroz srpsku nacionalnu optiku nije dopustilo uočavanje njenog reflektovanja i na položaj drugih a posebno ne svih, pa je nedelotvornost političkog sistema koja je identifikovana kao osnovni uzrok krize u prvom delu teksta, u drugom zamenjena nacionalnom, ekonomskom, političkom i kulturnom diskriminacijom samo srpskog naroda i Srbije. Ovakvo prisustvo dva paralelna i međusobno isključujuća opredeljenja, ilustrovaćemo na nekoliko primera:

- već u prvom pasusu, u pokušaju identifikacije mogućih glavnih uzroka raspada zemlje, konstatuje se mogućnost završetka krize „socijalnim potresima sa nesagledivim posledicama, ne isključujući ni takav katastrofalan ishod kao što je raspad jugoslovenske zajednice“ – bez objašnjenja zašto bi i kako bi socijalni „potresi“ čija je aktivnost usmerena protiv centara odlučivanja vodili raspadu zajednice čija je pretpostavka upravo njihov zajednički interes u

⁹ Memorandum SANU, 8 (osmica), 12.02.1991, Beograd, 567.

¹⁰ D. Kanazir – „... ovo je prilika da se podsetimo i činjenice da je Akademija bila među prvim našim institucijama koje su stalno ukazivale na dugogodišnji neavnopravan položaj srpskog naroda i na eventualne teške posledice koje takvo stanje može izazvati“ (Politika, 26.05.1989); K. Mihajlović – „Ja sam ponosan što sam koautor Memoranduma. Mislim da je to sjajan dokument koji je dijagnosticirao situaciju (...) reč je o dokumentu koji je značio krupan korak u sagledavanju naše društvene stvarnosti i silno (je) uticao na kritičko mišljenje u našoj javnosti“ (Politika, 27.12.1990); Saopštenje IO Predsedništva SANU – „... jedan od primera takvog delovanja (Akademije) predstavljao je i rad na Memorandumu koji je, mada nije bio dovršen, ipak imao značajne posledice na društveni razvoj poslednjih godina. On je shvaćen i kao svojevrsan nacionalni program za hod srpskog naroda u budućnost“ (Politika, 23.03.1991.); D. Kanazir – „kad god se pomene 'Memorandum' ja se uvek setim golgote kroz koju je Akademija prošla samo zato što je u tom dokumentu rekla istinu o dubokoj društvenoj, privrednoj, ekonomskoj i moralnoj krizi jugoslovenskog društva (...). Postavke iznete u 'Memorandumu' su rezultat brojnih rasprava i naučnih skupova. (...) 'Memorandum' je dakle predstavljao prvi i vrlo snažan, naučno fundiran napad Akademije na nerazumnu politiku i vlast nacionalističko-šovinističkih birokratija u Jugoslaviji. Današnja zbivanja u Jugoslaviji jasno pokazuju da su se predviđanja Akademije, samo pet godina posle 'Memoranduma' potvrdila u društvenoj praksi“ (Politika, 30.04-2.05.1991) ...

naciji, republici ili lokalnoj zajednici. U drugom delu teksta kao prvorazredna politička pitanja jugoslovenske zajednice čije nerešavanje može imati „višestruko štetne posledice“ po čitavu Jugoslaviju, identifikovani su ne socijalni, već jedan nacionalni problem, diskriminacija Srbije – njena ekonomska, politička, kulturna podređenost, i srpskog naroda – njegova ugroženost na Kosovu, u Hrvatskoj, dezintegrisanost u Vojvodini;

- na pitanje šta je alternativa postojećem sistemu, u prvom delu Memoranduma konstatuje se da je to „demokratski integrativni federalizam u kome je princip autonomije delova usaglašen sa principom integracije delova u okviru jedinstvene celine (...) u kome je odlučivanje određeno slobodnim, racionalnim, javnim dijalogom, a ne zakulisnom 'strogo pov.' kombinatorikom samozvanih i samostalnih zaštitnika posebnih nacionalnih interesa“. Sasvim suprotno ovoj „istinskoj alternativi“, drugi deo se zaključuje zahtevom da srpski narod „dođe do savremenog društvenog i nacionalog programa kojim će se nadahnjivati sadašnje i buduće generacije“;

- čitav tekst Memoranduma preplavljen je dokazivanjem nužnosti demokratizacije društva kao uslova za izlazak iz krize, ali se za Kosovo traži „politički obračun“ koji će se vršiti „revolucionarnom borbom“. Zbivanja na Kosovu ocenjena su kao „otvoren i totalan rat“, kao „neofašistička agresija“ sa kojom je „pravi obračun“ izostao, da bi se zaključilo kako su „smišljeno drastične kazne mladim prestupnicima izricane (su) da izazivaju i produbljuju međunacionalne mržnje“;

- Srbija je ugrožena od antisrpske koalicije, a član koalicije je i Vojvodina. U ovom segmentu uočavaju se dva kriterijuma pri oceni motiva za „antisrpstvo“. Jedan je nacionalan (kada su u pitanju Slovenija, Hrvatska ...), drugi je birokratski (kada se radi o Vojvodini). U ovom drugom slučaju rezultat „antisrpske“ politike je „dezintegracija“ srpskog naroda, ali se ne objašnjava položaj većinskog srpskog naroda u Vojvodini kada se govori o tri povlašćena, razvijena područja u Jugoslaviji (Slovenija, Hrvatska i Vojvodina), koja ne samo da se normalno razvijaju, već su uspela i da „poboljšaju svoj relativni položaj prema jugoslovenskom proseku“;

- sličnim kontradiktornostima obiluju i tumačenja prošlosti, naročito istorija Komunističke partije i njen odnos prema Srbiji i srpskom narodu. U dokazivanju konstantne antisrpske politike KPJ, u Memorandumu se tvrdi da Srbija nije ravnopravno učestvovala ni u donošenju odluka AVNOJ-a kada su određivani međunacionalni odnosi i buduće uređenje, odnosno da su se Srbi već tada „našli u položaju da u ratnim uslovima prihvate rešenja koja su otvarala široke mogućnosti za njihovo razbijanje“. U potpunom nesaglasju sa ovakvom ocenom AVNOJ-a u završnom delu teksta, u kojem se nalaže nužnost definisanja srpskog nacionalnog interesa, Memorandum se poziva na potrebu „zalaganja za avnojevska opredeljenja“. Posebno je nejasno kako uz zaključak o AVNOJ-u koji je otvarao široke mogućnosti za razbijanje Srba, ide konstatacija da je „jugoslovensko rešenje nacionalnog pitanja u početku moglo biti shvaćeno kao primeran model višenacionalne federacije u kojoj je princip jedinstvene državne politike bio uspešno spojen s principom školske i kulturne autonomije nacija i nacionalnih manjina“, ili, na drugom mestu u Memorandumu zapisan stav da su posle 1980. godine „radikalno revidirani pogledi na međunacionalne odnose koje je formulisao NOP“ ...

Zbog ovih i sličnih kontradiktornosti i nedoslednosti koje onemogućavaju da se izvuče konzistentan ideološki i politički stav autora Memoranduma, ovde ćemo se ograničiti samo na apostrofiranje onih teza koje su, budući prezentirane kao nesporne tvrdnje, u narednim

godinama (1987-1992) najviše uticale na oblikovanje javnog mnjenja i stalnim ponavljanjem politički aktivnih akademika postale opšte mesto političkog govora u Srbiji.

Jugoslavija i Srbija SFRJ se definiše kao država u kojoj je prisutna „dugoročna diskriminaciona politika prema Srbiji“, „već tradicionalna diskriminacija Srbije“ koja je proizvela „neravnopravan položaj Srbije na svim područjima“, „politički inferioran položaj Srbije (koji) je odredio sve odnose“, „podređena i zapostavljena privreda“, „dosledna diskriminacija privrede Srbije“, mešanje u njene unutrašnje odnose i „dominacija nad njom“. U Jugoslaviji je uspostavljena „trajna antisrpska koalicija“ koju karakterišu „šovinizam i srbofobija“ a čiji je motiv u „revanšizmu“. Revanšistička politika se nije zadržala na srbofobiji već je „sve više jačala da bi se konačno izrazila i u genocidu“.

Kao nosioci antisrpske koalicije identifikovane su Slovenija i Hrvatska, ali u nju su uključene i ostale republike i pokrajine, jer, kako se u memorandumu konstatuje, samo je Srbija „podnela istinske žrtve za razvoj tri nerazvijene republike i SAP Kosovo“, dok su tri razvijena područja kojima je Srbija „olakšala teret“ u pomoći nerazvijenima, samo još više poboljšala svoj položaj. Oba ova tipa područja Jugoslavije, razvijeni (Slovenija, Hrvatska i Vojvodina) i nerazvijeni (Crna Gora, Makedonija, Bosna i Hercegovina i Kosovo) zbog „obostranog interesa“ udružila su se u koaliciju „radi održanja postojećeg stanja u kome zadovoljavaju svoje interese na račun Srbije“. Položaj Slovenije i Hrvatske, predvodnika antisrpske koalicije, određen je kao „politička i ekonomska dominacija“; one su „po svojoj meri“ krojile uređenje u Jugoslaviji; političkom dominacijom „ostvaruju svoje nacionalne programe i ekonomske aspiracije“, u privrednom sistemu „nameću rešenja koja odgovaraju njihovim ekonomskim interesima“. Uspostavile su „trajnu antisrpsku koaliciju“ radi dominacije, uz posebnu pomoć Tita i Kardelja. Implicira im se „kadrovski monopol“ i „blagonaklon stav prema separatistima i autonomašima“, „aktivna i ne mnogo prikrivena podrška“ – „totalnom ratu“ na Kosovu.

Srpski narod u Jugoslaviji Uz podređen položaj Srbije ekspliciran je i težak položaj srpskog naroda koji se ogleda u „genocidnom teroru“, „neofašističkoj agresiji na Kosovu“, „diskriminaciji, rafiniranoj i delotvornoj asimilacionoj politici nacionalne neravnopravnosti“ u Hrvatskoj, težnji ka „potpunom razbijanju nacionalnog jedinstva srpskog naroda“ postojećom autonomijom Vojvodine. Delovi srpskog naroda u drugim republikama nemaju prava „da se služe svojim jezikom i pismom“, da se politički i kulturno organizuju. Srpski narod se stalno optužuje da je „ugnjetački“ i „unitaristički“, nosi duže od pola veka „pečat i opterećenje da je bio tamničar drugim jugoslovenskim narodima“, srpska istorija je dovedena u pitanje, „potisnuta je u drugi plan“, „kulture tekovine mu se 'otuđuju', prisvajaju ili obezvređuju, zanemaruju ili propadaju, jezik se potiskuje, a ćirilčno pismo postepeno gubi“, kao nijednom drugom narodu „grubo (mu je) osporen kulturni i duhovni integritet“, kultura i književnost mu se „sistematski dezintegrišu“, „otkidaju“ mu se najbolji pisci, vrši se „prisvajanje i rasparčavanje srpskog kulturnog nasleđa“, najviše se srpskih kulturnih stvaralaca zabranjuje, u školskoj lektiri „srpska književnost je teško oštećena“, istorija srpskog naroda je u pojedinim školskim programima „redukovana i izložena šovinističkim tumačenjima“, izložen je „ideološkoj indoktrinaciji, obezvređivanju i odricanju od sopstvene tradicije pod nametnutim kompleksom krivice, intelektualno i politički razoružan“.

Uzroci Kontradiktornost kao konstanta Memoranduma, prisutna je i u tumačenjima uzroka jugoslovenske krize, tj. teškog položaja srpskog naroda. Ma o kom aspektu ugroženosti da je reč, u Memorandumu je njegov uzrok uvek i samo pronalazen u „stavu KPJ između dva rata prema nacionalnom pitanju, a pod uticajem Kominterne“. Na to se nadovezao AVNOJ (bez

autentičnih predstavnika Srba), Tito i Kardelj kao utemeljivači antisrpske koalicije uz „sledbeništvo“, „kapitulaciju“ srpskih komunista, Kardeljev Ustav iz 1974 ... Kontinuitet antisrpske komunističke politike od vremena ilegale do vremena Memoranduma, tumačen je jednim predubeđenjem Kominterne koje je nastavilo da egzistira i pola veka posle njenog raspuštanja. U tom kontinuitetu neobjašnjivo se (i neobjašnjeno) desio prekid u periodu 1953-1965. Kada je, po Memorandumu, u Jugoslaviji gotovo sve savršeno funkcionisalo („period vidljivog materijalnog rasta, postepene demokratizacije i duhovne emancipacije“, „uspešan razvoj“, „nacionalna nezavisnost, zavidan privredni rast“, „impozantan i odista revolucionarnih razmera kulturni polet“, „čuveni stav iz Programa SK“ ...), da bi sredinom 60-ih opet nastupio „primat nacionalnog u praksi SK“ a pod uticajem Kominterne i nacionalne politike KPJ pre rata („negativan obrt dogodio se sredinom 60-ih“, „društveni sukobi u kasnim 60-im“, „fatalan prelom 65.“ ...). Kako je ista KP sa istim ljudima bila na vlasti i pre i posle 1953, i posle 1965, a ista je bila i pod uticajem Kominterne između dva rata, kako su Tito i Kardelj pisali i „čuvane stavove“ iz Programa SK i Ustav iz 1974, kako su odgovorni i za „impozantan polet“ i za „grubo osporavanje integriteta srpskog naroda“, već autori Memoranduma svojim tumačenjem uzroka direktno su doveli u pitanje samu polaznu pretpostavku o „antisrpstvu“ kao trajnoj karakteristici politike komunista. Ozbiljna analiza je tražila bar pokušaj objašnjenja ovog diskontinuiteta u „kontinuitetu“ samo jedne ideološke matrice – antisrpstva, toliko dominantne da je i posle 60 godina bila odgovorna i za „doslednu diskriminaciju privrede Srbije“, i za „najteži poraz u oslobodilačkoj borbi Srbije od 1804-1941.“ i za „višedimenzionalnu krizu“ u Jugoslaviji.

Šta predlaže Memorandum? Tekst Memoranduma sastoji se od dva dela, pri čemu je većina stavova i zahteva iz drugog poništavala zahteve prvog dela. Prvi deo: (1) demokratski integrativni federalizam (princip autonomije delova usaglašen sa principom integracije delova u okviru jedinstvene celine); (2) potpuno preispitivanje Ustava 1974; (3) demokratizacija i korenita kadrovska obnova, istinsko samoodređenje i ravnopravnost svih jugoslovenskih naroda, uključujući i srpski, puno ostvarenje ljudskih, građanskih i socijalno-ekonomskih prava, racionalizacija političkog sistema. Drugi deo (predlozi nekom budućem srpskom političkom rukovodstvu): (1) otvaranje političke krize; (2) odlučno stavljanje do znanja da je došao kraj posleratnoj praksi smenjivanja političara koji su postavljali pitanje ravnopravnosti Srbije, prakse diskriminacije ekonomista, sociologa, filozofa i književnika iz Srbije koji su blagovremeno ukazivali na društveno maligne pojave; (3) na Kosovu „poraz agresije“, „politički obračuni odistinskom revolucionarnom borbom“ (koja, po Memorandumu, podrazumeva „otvorena suočavanja, sa pravom slobodnog izražavanja, pa i demonstriranja suprotnog mišljenja“); (4) skidanje hipoteke istorijske krivice sa srpskog naroda, zvanično opovrgavanje tvrdnje da je on imao ekonomski privilegovan položaj između dva rata, neporicanje njegove oslobodilačke istorije i doprinosa stvaranju Jugoslavije; (5) uspostavljanje punog nacionalnog i kulturnog integriteta srpskog naroda nezavisno od toga u kojoj se republici ili pokrajini nalazio; (6) srpski narod mora doći do savremenog društvenog i nacionalnog programa kojim će se nadahnjivati sadašnje i buduće generacije; (7) Srbija mora otvoreno reći da joj je uređenje nametnuto; (8) zalaganje za avnojevske principe, a ako bude drugih alternativa, jasno sagledavanje svojih ekonomskih i nacionalnih interesa „da ne bi bila iznenađena događajima“; (9) korenite reforme u sferi demokratskog socijalizma; (10) prvi uslov preobražaja je „demokratska mobilizacija celokupnih umnih i moralnih snaga naroda (...) za stvaranje programa i projektovanje budućnosti“.

Meseci koji su sledili za objavljivanjem Memoranduma bili su obeleženi velikim pritiskom tadašnje vlasti u Srbiji na Akademiju da se ogradi od sadržaja ovog teksta i odbijanjem Akademije da to eksplicitno učini. Tom cilju bili su posvećeni sastanak aktiva SK u

Akademiji 14. oktobra 1986. godine, zatvorena sednica Predsedništva SANU 21. oktobra, poseta Predsedništva SANU Ivanu Stamboliću 29. oktobra, vanredna Skupština SANU 18. decembra 1986. godine. Kvalifikujući „tzv. memorandum“ kao „pravno nepostojeći tekst“, SANU je sebe oslobodila obaveze da eksplicira svoj stav prema njegovoj sadržini, prenoseći težište na problematičan način dospevanja teksta u javnost. Kritički stav prema političkom angažmanu Akademije imali su akademici Vasa Čubrilović, „sve je to politika, a ne nauka“, Pavle Savić, „Memorandum ima obeležja pamfleta ili propagandnog materijala“ i Sima Ćirković, „najaktuelnija okolnost traži da Akademiju ne upotrebljavamo za svrhe koje su tuđe njenoj suštini i njenoj misiji“¹¹.

Čitava ova aktivnost odvijala se paralelno sa medijskom kampanjom protiv Memoranduma u celokupnoj jugoslovenskoj štampi. U Srbiji, svim istupima zajednička je bila osuda Memoranduma kao nacionalističkog teksta koji teži razbijanju Jugoslavije i zahtev za ostavkama rukovodstva Akademije, uz najčešće pominjano ime potpredsednika, Antonija Isakovića. I u prvoj polovini 1987. godine nastavljena je kritika Memoranduma kroz izjave srpskog rukovodstva¹², da bi antimemorandumska kampanja kulminirala objavljivanjem tobožnje humoreske „Vojko i Savle“ (Politika, 18.01.1987), posle čega je počela da jenjava, a onda i sasvim prestala u leto 1987. godine. Od VIII sednice CK SK Srbije, septembra 1987, tj. pobeđe struje oko Slobodana Miloševića, u podeljenoj srpskoj vlasti, nema više napada ni na Memorandum, niti na SANU, zaboravljeni su zahtevi za ostavkama, a Akademija je počela da se vraća na stranice Politike i ostale oficijelne štampe. Stav „starog“ i „novog“ srpskog rukovodstva prema srpskom nacionalizmu proteže se i na odnos prema Memorandumu. Više meseci pre objavljivanja teksta Memoranduma, kroz istupe srpskih političara može se pratiti verbalno zalaganje za borbu protiv nacionalizma – što je uglavnom imalo značenje „albanski nacionalizam“, uz koji se uzgred pominjao i, na revanšizmu nastao – srpski nacionalizam. Njegovo prepoznavanje u Memorandumu navelo je srpsko rukovodstvo na pritisak na SANU i zahtev za ograđivanjem od sadržine Memoranduma. Pritisak je išao do sprečavanja proslave godišnjice Akademije, ali nije urodio plodom koji bi zadovoljio tadašnju vlast u Srbiji.

Zbivanja na Kosovu aprila 1987, prvi put ostvarene liderske ambicije Slobodana Miloševića, njegovo usvajanje zahteva za radikalizacijom i ubrzanjem „promena“ uz relativizaciju sadržine pojma „nacionalizam“, presudno su uticali na podele u rukovodstvu Srbije, što će imati i dalekosežnog značaja na promenu odnosa prema Akademiji. Leto 1987. godine za Akademiju je značilo smirivanje napetosti, a jesen satisfakciju. Sukob u rukovodstvu Srbije kulminirao je septembra 1987. godine – 23. septembra održana je sednica povodom 50 godina od dolaska J. Broza Tita na čelo KPJ, sa uvodnim referatom S. Miloševića. Ovakva uvertira u obračun predstavljala je dobro smišljeno „pokrivanje“ Titom za javnost. Identifikacija struje oko Miloševića sa „Titovim putem“ poslužila je da ukaže javnom mnenju koja je „prava

¹¹ Književne novine, 1-15.01.1987. U kontekstu zbivanja oko Memoranduma nužno je spomenuti dva intervjua data tih dana – akademika Pavla Savića Politici i Vase Čubrilovića NIN-u, jer su predstavljali prvo i tada jedino javno ograđivanje članova SANU, ne samo od Memoranduma i njegove sadržine, već i od načina rada Akademije. Akademik Savić je označio prisustvo „neprijateljskog rada u Akademiji“, a Memorandum nazvao „tempiranom bombom“ podmetnutom Akademiji (Politika, 26.10.1986.). Umerenijim stilom, akademik Čubrilović je naveo sve izrazitije težnje u Akademiji da se „diskutuje o pitanjima delikatnog sadržaja“ protiv čega je on, kako je rekao, istupio već 1985. godine (NIN, 30.11.1986.).

¹² Navešćemo samo pojedince iz srpskog rukovodstva koji su ubrzo postali i članovi „novog srpskog rukovodstva“: B. Trifunović – „..... mi smo se u Srbiji nedavno srela sa jednom takvom demonstracijom srpskog nacionalizma. To je tzv. 'memorandum'“ (Politika, 7.01.1987); S. Milošević – „..... mi smo o tome što se događa u Akademiji zauzeli veoma jasne stavove. To nije sporno. A komunisti u Akademiji su dobili zadatak da se moraju izboriti za promenu toga stanja“ (Politika, 17.02.1987); Z. Sokolović – „..... dosadašnjim angažovanjem komunista u SANU nije još ostvarena potrebna idejno-politička diferencijacija u odnosu na 'memorandum'“ (Politika, 15.06.1987.)

strana“ u sukobu, u čemu se i uspelo, tako da širi slojevi stanovništva u Srbiji nisu ni primetili kada su sa pozicija „bratstva-jedinstva“ prešli na nacionalističke pozicije. Tim slojevima pozivanje na Tita je poslužilo kao dokaz kontinuiteta nove politike, dok su nacionalistički orijentisane grupacije prihvatile „novu srpsku vlast“ zbog suštine promena kojima je težila.

Samo dva meseca posle Miloševića, o Titu se govorilo i na svečanoj sednici u SANU povodom obeležavanja 50-te godišnjice njegovog dolaska na čelo KPJ. Da je to bio očigledan ustupak Miloševiću, navodi prosto poređenje ocene J. Broza Tita u Memorandumu kojeg se Akademija nije odrekla i iskaza predsednika Kanazira na ovoj sednici. U Memorandumu, Tito je ocenjen kao ličnost koja je, uz Edvarda Kardelja, učvrstila trajnu koaliciju Slovenije i Hrvatske „u nastojanju da ostvare političku dominaciju“ ovih republika u Jugoslaviji, dok je Kanazir, kako navodi novinar Politike – „naglasio da slediti put Tita danas znači boriti se protiv svakog dogmatizma, nacionalne uskogrudosti, primitivnog političkog voluntarizma ...“ (Politika, 25.11.1987).

Odgovor na ustupak je stigao u februaru 1988. godine javnom rehabilitacijom SANU, prvo od Gradskog komiteta SK. Danilo Ž. Marković je izrazio kajanje što je došlo do rasformiranja Odbora za proslavu stogodišnjice i dao obećanje da se „neće dozvoliti paušalno osuđivanje SANU“. Definisao je i budući odnos vlasti prema Akademiji: „ako SK želi da okupi najkreativnije intelektualne snage on se mora distancirati od raznih preterivanja i kvazi boraca protiv nekog nacionalizma“ (Politika, 5.02.1988).

Podrška programu nove vlasti 1988-1989.

U godini svakodnevnih masovnih okupljanja širom Srbije i Crne Gore nova srpska vlast i akademija su veoma dobro uskladile svoje aktivnosti. Prvi zajednički projekat u novouspostavljenoj slozi bilo je održavanje naučnog skupa u SANU, „Aktuelni problemi Ustava i ustavne promene“ 17-19.03.1988. Na godišnjoj Skupštini SANU, maja 1988. godine, predsednik Kanazir je u ime Akademije podržao napore i predloge rukovodstva Srbije „čiji je cilj da se pronađe izlaz iz krize“ (Politika, 27.05.1988). Početkom oktobra 1988. godine u SANU je održana rasprava o ustavnim promenama koja je za rezultat imala dokument pod nazivom „Mišljenje SANU o promenama Ustava SR Srbije“ (Politika, 19.11.1988). Posebno je interesantno zapažanje akademika Radovana Samardžića izneto na ovom skupu da su „naša nauka i SANU duboko (su) odgovorni za ono što je pokrenuto i što se ukazuje kao šansa da se stvari preurede“ (Politika, 4.10.1988).

„Mišljenje SANU“ formulisano je u vreme najveće aktivnosti vlasti u Srbiji na promeni postojećeg Ustava i paralelno sa tim, dramatičnih zbivanja na Kosovu, u Vojvodini i Crnoj Gori, te masovnih mitinga širom Srbije. U Politici je objavljeno 19.11.1988, na dan velikog mitinga „bratstva-jedinstva“ na Ušću, a pošto se, kako je izveštavala Politika, „mir vratio na trgove i ulice Novog Sada“ rušenjem vojvođanskog rukovodstva. Mišljenje SANU je terminološki ublažena, skraćena i konkretizovana verzija nekih stavova iz Memoranduma, sa mnogo manje uopštavanja ali sa mnogo više odlučnosti i sigurnosti u sopstvene mogućnosti i pozicije. Više puta ponovljenim zahtevom za „dubljim promenama“ od onih koje je u tom trenutku srpsko rukovodstvo bilo spremno da sprovede, formulisalo je kratak program njegove buduće politike. Predložene promene Ustava Srbije u Mišljenju SANU su tumačene kao nedovoljne i prihvatljive samo kao „prvi, početni korak na stvaranju novog Ustava“. Svojim Mišljenjem, SANU je kao i u nekim delovima Memoranduma, Ustav 1974. označila

kao uzrok krize jugoslovenskog društva, koja je još jednom tumačena isključivo kao krize Srbije. Ovim dokumentom zahtevane su ustavne promene koje bi uklonile separatizam, autonomaštvo, genocid na Kosovu, privredno zaostajanje, lutanje u kulturi ...; izjednačavanje Srbije sa ostalim republikama, vraćanje izgubljene državnosti, brisanje svih odredbi Ustava koje upućuju na državnost pokrajina; demokratizaciju pri izborima, jedinstveno funkcionisanje svih naučnih, kulturnih institucija u Srbiji, srpskohrvatski jezik i ćirilicu u službenoj i javnoj upotrebi na teritoriji Srbije, ne ograničavajući pravo upotrebe jezika narodnosti¹³, dugoročnu funkcionalnu demografsku politiku¹⁴; izradu novih ustava SFRJ i SRS odmah po usvajanju amandmana.

Mnogo puta pomenuti Ustav iz 1974. koji je i u Memorandumu i u Mišljenju SANU i u izjavama akademika imao sve mane lošeg i nametnutog, „zloglasnost“ pravnog akta, pa prema tome bio i uzrok gotovo svih problema u jugoslovenskoj zajednici, po mišljenju istih, kada je to bilo potrebno, bio je i dobar i legitiman pravni akt, naročito od trenutka kada su nove hrvatske i slovenačke vlasti, od 1990 godine smatrale da i one imaju pravo da ga krše. Nasuprot oceni iz Memoranduma da „odlučnost sa kojom se Slovenija i Hrvatska danas suprotstavljaju ovakvoj ustavnoj promeni pokazuje koliko im Ustav iz 1974. godine odgovara“, od 1990. politički aktivni akademici su svoju kritiku postupaka vlasti u ovim republikama činili najčešće pozivajući se upravo na Ustav 1974, kao npr. Kanazir: „Akademija je posebno zabrinuta zbog ustaških metoda napada na srpski narod u Hrvatskoj. Tim pre što današnji Ustav SFRJ garantuje Srbima u Hrvatskoj miran i ravnopravan život i kulturnu autonomiju“ (Politika, 10.10.1990)¹⁵.

Tih dana pojavili su se i prvi prilozima akademika u rubrici „Odjeci i reagovanja“, svojom tematikom sasvim primereni političkom trenutku (širenje antislovenačkog raspoloženja i borba protiv „autonomaša“)¹⁶.

¹³ Kao i kada je reč o čitanju Memoranduma, i u slučaju Mišljenja SANU, pozadina njegovih zahteva prepoznaje se tek paralelnim čitanjem objašnjenja njegovih autora: R. Lukić – „SANU je u ustavnoj raspravi zahtevala isključivu upotrebu ćirilice i u službi i u javnosti (...). Preko toga se ne može olako preći“ (Politika, 14.01.1989).

¹⁴ M. Macura – „Natalitet se mora ograničiti u interesu kosovske žene, porodice, lokalne zajednice i čitave naše zajednice, u interesu odnosa u Srbiji i Jugoslaviji. Ovo kažem zato što su, nažalost, protivrečnosti koje postoje između visokog i niskog nataliteta, počele snažno da se manifestuju na političkom i etničkom planu, ne samo zbog iseljavanja Srba i Crnogoraca sa Kosova, već i zato što zbog velikog demografskog pritiska, stanovništvo Srba i Crnogoraca počinje da se gasi (...). Mora se znati da se fertilitet – plodnost može kontrolisati, da to nije nešto što je dao Gospod ili Alah, pa samo oni o tome mogu da odlučuju, već da je to biološka činjenica koja se može regulisati i da za to postoje zdrave medicinske i prihvatljive socijalne mere“ (Politika, 27.01.1989).

¹⁵ M. Jovičić: „Slovenija uzurpira dva prava koja nema: ius secessionis – pravo na otepljenje, i ius nullificationis – pravo da poništava važenje saveznih zakona na svojoj teritoriji“ (Politika, 6.08.1991); „Po Ustavu SFRJ od 1974. jugoslovenske republike ne raspolažu nikakvim pravom na otepljenje (...). Slovenija je i ranije proteklih godina, pružala brojne primere sužene pravne svesti koja u njoj vlada“ (Politika, 7.08.1991). Ustav 1974. je, po tumačenju akademika, bio savršen pravni akt kada su u pitanju prava nacionalnih manjina, posebno albanske: P. Palavestra: „... albanski narod u Jugoslaviji uživa status jedinstven za bilo koju nacionalnu manjinu u Evropi“ (Politika, 24.06.1989); Lj. Rakić: „... mi znamo da albanska narodnost u Srbiji uživa puna prava ...“ (Politika, 3.11.1989); M. Bečković: „Srbi u Hrvatskoj, na primer, bili bi srećni da imaju ona prava zbog kojih se Šiptari na Kosovu osećaju ogorčeni i obespravljani“ (Politika, 21.08.1990); M. Marković: „Srbi u Hrvatskoj bili bi srećni da imaju prava Albanaca na Kosovu. Radovali bi se tim pravima i Mađari u Rumuniji i Baski u Španiji“ (Politika, 4.09.1990); M. Bečković (povodom izjave State Departmenta): „Ljudska prava Albanaca na Kosovu nisu manja od prava Srba (...) Građanica je starija od Amerike. Pred američki Kongres nismo slali političare koji lažu, već monahe, mučenike i svece. Pa ipak su kongresmeni ostali skloniji istini različitih lobija i mafija. San Srba u Hrvatskoj je da imaju ista prava kao Albanci na Kosovu“ (Politika, 30.05.1991); D. Čosić: „... mi možemo konstatovati da je u miru, u drugoj Jugoslaviji, bila u punom opsegu realizovana politika građanske i nacionalne ravnopravnosti nacionalnih manjina“ (Politika, 8.08.1992).

¹⁶ 8.10.1988. tekst Dejana Medakovića „Ne dozvolimo da nam bilo ko otme našu budućnost“ (otvoreno pismo Jože Smoleu, ponovo objavljeno u specijalnom izdanju Politike – „Bitka za istinu“ – na dan „mitinga bratstva-

Naizmenična međusobna podrška u javnosti vlasti i SANU nastavljena je i umnožavana do stvaranja slike o savršenom skladu i harmoniji nauke i politike. Uoči objavljivanja „Mišljenja SANU“ Politika je prezentirala javnosti prigodne tekstove o Akademiji (16-19.11.1988), a onda su usledile međusobne posete i otvorena podrška uz zajednička istupanja u javnosti. Januara 1989. godine Predsedništvo SANU je posetilo Politiku i dogovorilo dalju saradnju dve institucije. Kao potvrdu uzajamnog poštovanja predsednik Kanazir je direktoru Politike, Živoradu Minoviću, predao plaketu i značku Akademije, dok su za sve „greške i propuste“ u međusobnim odnosima okrivljeni „pojedini rukovodioci, uskogrude strukture i birokratske garniture“ (Politika, 7.01.1989)¹⁷.

Tokom 1989. godine Predsedništvo SANU koristilo je svaku priliku da pruži verbalnu podršku politici srpskog rukovodstva. Uvažavajući često ponavljani stav SANU da njena opredeljenja izražavaju isključivo njena ovlašćena tela, navešćemo samo primere eksplicitne podrške srpskim vlastima koje su od njih i stizale. Te godine SANU je izdala dva saopštenja za javnost. Izjavu o skupu u Cankarevom domu u Ljubljani i objašnjenje o odnosu ličnih stavova akademika i stava institucije. Izjava je koncipirana kao moralna osuda skupa u Ljubljani (povodom štrajka rudara u Starom trgu), na šta upućuje već korišćena terminologija (uvredljiv, nepravedan, nepošten, zaprepašćenje, ogorčenje, odsustvo saosećanja, neosetljivost, ravnodušnost, cinizam ...). Njom Akademija pruža bezrezervnu podršku zvaničnoj srpskoj politici, identifikujući je sa voljom srpskog naroda. Skup je ocenjen kao „sasvim neobično savezništvo između predstavnika jednog civilizovanog društva srednjeevropske pripadnosti sa nosiocima izrazito orijentalnog zuluma“, da bi se zaključilo da se „neposredno nalazimo pred sudbonosnim raspletom“ (Politika, 2.03.1989). Marta 1989. godine IO Predsedništva SANU daje posebno objašnjenje za javnost¹⁸ čiji je povod bilo „najgrublje klevetanje“ SANU „u vezi sa politikom sadašnjeg rukovodstva SR Srbije“. Zaključeno je svesrdnom podrškom koju SANU, „u ovom sudbonosnom istorijskom trenutku, shvatajući u punoj meri njegov izuzetan značaj“ daje naporima srpskog rukovodstva za „vaspostavljanje celine i dostojanstva SR Srbije ...“ (Politika, 30.03.1989); na Velikoj skupštini o Beogradu, predsednik Kanazir je rekao da je „posle dve godine Srbija (je) zadivljujućom borbom naroda i odvažnim stavom i jedinstvom novog partijskog i državnog rukovodstva povratila svoj suverenitet ...“ (Politika, 26.04.1989); na godišnjoj Skupštini SANU maja 1989, sa koje je Politika izveštavala pod velikim naslovom „Akademija je podržavala i podržava program novog srpskog rukovodstva“, ponovio je gotovo identičan tekst – „Srbija je zadivljujućim jedinstvom i borbom svog naroda, odvažnim, smelim i poštenim stavovima i jedinstvom novog partijskog i državnog rukovodstva na čelu sa Predsednikom S. Miloševićem povratila svoju suverenost, državnost, jedinstvo i postala

jedinstva“ na Ušću 19.11.1988. sa kojeg je Slovencima bio poželjen „srećan put“ iz Jugoslavije); 4. i 5.11.1988. tekst Vasilija Krestića „Istorijske osnove vojvođanske autonomije“ (u nastavcima).

¹⁷ U 1989. godini SANU su posetili političari Desimir Jevtić (Politika, 21.03.), Borisav Jović (Politika, 12.04.), Radoš Smiljković (Politika, 8.06.), Danilo Ž. Marković (Politika, 1.07.), a 1990. i Slobodan Milošević (Politika, 31.03.1990.). U Skupštini Vojvodine Jugoslav Kostić je primio predsednike srpske i vojvođanske akademije, Dušana Kanazira i Aleksandra Firu (Politika, 15.06.1989), Slobodan Unković je primio predsednike srpske i crnogorske Akademije, Kanazira i Vukotića (Politika, 5.05.1990), Ugovor o saradnji Grada i SANU potpisali su Unković i akademik Kanazir (Politika, 27.07.1990), Milošević je primio zajedno predstavnike SKZ i Politike – akademika Radovana Samardžića i Živorada Minovića (Politika, 11.12.1990) ...

¹⁸ SANU se ovim objašnjenjem ograđuje od pojedinačnih izjava akademika i odriče pravo na poistovećivanje njihovih pojedinačnih mišljenja sa opredeljenjima SANU koje kvalifikuje kao „proizvoljno i najčešće zlonamerno“. Kao primer „zloćudnog“ tumačenja njenih stavova navodi pisanje zagrebačkog Vjesnika od 11.03. S. Đukić u knjizi Čovek u svom vremenu navodi da se Akademija tom prilikom ogradila od izjava akademika D. Čosića u Sloveniji koje su dobile veliki publicitet u Vjesniku, a koje su implicirale sumnju SANU u politiku S. Miloševića (str. 319).

ravnopravna članica naše federativne socijalističke višenacionalne zajednice. Akademija je te napore i program novog srpskog rukovodstva podržavala i danas podržava“ (Politika 26.05.1989). Prilikom posete Smiljkovića SANU, više akademika, uključujući i predsjednika, istaklo je zadovoljstvo dobrim odnosom SANU i vlasti. Kanazir je posetu ocenio kao znak trajnog poboljšanja međusobnih odnosa i istakao da ceni javno izvinjenje koje je Smiljković u ime GK SK Beograd uputio Akademiji, dok je akademik Kosta Mihajlović potvrdio da je takav odnos „od istorijskog značaja jer održava uvažavanje stremljenja kritičke inteligencije. Misli se i radi na istim talasnim dužinama i centralno je pitanje kako obogatiti tu saradnju“ (Politika, 8.06.1989). U intervjuu Politici iste godine predsjednik Kanazir je istakao da je „ostvarena tešnja saradnja i bolji protok informacija sa Predsedništvom SR Srbije“. Potvrdio je da „današnje državno i partijsko rukovodstvo podržava i materijalno i moralno sve napore Akademije“ (Politika, 28-30.11.1989). Mnogo šturiji u odavanju počasti Akademiji bio je Milošević tih dana. U intervjuu Rilindiji, koji je iznela Politika, rekao je samo da ne vidi „zašto ona (Akademija) ne bi imala uticaja na politiku u Srbiji“ (Politika 22.12.1989).

Ambivalentan stav prema političkoj aktivnosti Akademije počeo je u njoj da se ispoljava od kraja 1989. godine. Na godišnjoj skupštini novembra te godine čula se formulacija koja će se od tada redovno ponavljati – „ako se podrazumeva da ne treba da se meša u dnevnu politiku, Akademija ne može ostati ravnodušna prema sudbinskim pitanjima svoga naroda“ (Politika, 17.11.1989), što će u narednim godinama biti alibi za nereagovanje institucije kada je kontekst bio neprijatan i za veliku aktivnost kada je to procenjeno kao potrebno. Kompromisna odluka o političkoj neaktivnosti, odnosno parcijalnoj aktivnosti, doneta maja 1990. godine, oslobodila je SANU obaveze da kao institucija nastavi da pruža ovakvu verbalnu podršku vlastima, pa ona u 1990. izostaje, ali se u obrnutoj srazmeri umnožavaju aktivnosti pojedinih akademika, uključujući i članove rukovodećih tela Akademije u funkciji te iste podrške. One uglavnom nailaze u talasima, po potrebi dnevne politike a po pojedinim aktuelnim pitanjima.

Zajam za preporod Srbije koji je najavljen maja 1989. godine pomenut je u Akademiji već početkom juna prilikom posete Smiljkovića kao „važan“ momenat (Politika, 8.06.1989), da bi prilikom sklapanja ugovora o saradnji Investbanke i SANU, Politika izvestila da će „akademici pomoći da novac od zajma ode u prave ruke“ (Politika, 20.06.1989). Kada je aktuelna bila promena ustava u Srbiji Akademija i akademici pružili su vlasti svu svoju stručnu pomoć¹⁹

O referendumu 1990. (šta prvo – ustav ili izbori?) toliko važnom vlasti u Srbiji, za koji je akademik Mihailo Marković rekao „Srbiji je potreban novi ustav da bi sve svoje buduće korake mogla da čini strogo po ustavu i zakonu“ (Politika, 29.06.1990), svoje mišljenje, naravno afirmativno, Politici su dali akademici Dejan Medaković i Mića Popović 26.06, Antonije Isaković 27.06, Vasilije Krestić i Milutin Garašanin 28.06, Mihailo Marković 29.06, Dobrica Ćosić 1.07, Mića Popović 2.07 ... – i to neposredno uoči samog referenduma, tako da su se našli u ulozi propagandista politike vlasti u Srbiji.

¹⁹ O Ustavu se govorilo u SANU na već pomenutom naučnom skupu 17-19.08.1988; u raspravi u SANU 8.10.1988; u tekstu „Mišljenje SANU o promenama Ustava SR Srbije“ 19.11.1988; o predlogu promene političkog sistema u GK SSRN uvodno izlaganje podneo je akademik Marković (koji je učestvovao i u njegovom stvaranju), (Politika, 16.08.1989); na konferenciji za štampu u SANU marta 1990. godine (Antonije Isaković, Miodrag Jovičić i Ivan Maksimović) povodom Zbornika SANU o novom Ustavu SFRJ (Politika, 23.03.1990).

Da se podrška akademika odnosila samo na srpsku, a ne na svaku vlast, svedoči odnos prema predsedniku SIV-a Anti Markoviću. Protiv njega, kada je to bilo potrebno srpskim vlastima i kada je u Politici otvorena čitava rubrika za napade na njegov reformski kurs (avgusta 1990), svoje izjave su dali i akademici Antonije Isaković 4.08.1990, istog dana iz NIN-a su preneti mišljenja Milorada Ekmečića, Dobrice Ćosića i Ljubomira Tadića, zatim Mihailo Marković 28.08, Miloš Macura 29.08, Antonije Isaković 6.09.1990.

Iako je SANU na godišnjoj skupštini, maja 1990. godine, jednoglasno prihvatila predlog koji je u ime 30 akademika podneo akademik Miroslav Simić, da se raspusti aktiv SK i zabrani rad političkih partija u Akademiji, akademici uključujući i članove rukovodstva, nastavili su da pružaju veliku podršku političkim strankama, posebno SPS i SDS. Odmah pošto je jula 1990. godine formirana SPS i pošto je akademik Marković postao njen potpredsednik, a Isaković član Glavnog odbora, počela je predizborna kampanja. Sam Marković promovisao je SPS u Negotinu (Politika, 17.08.1990), Novom Sadu (28.08), Kruševcu (30.08), Smederevu (31.08), Nišu (4.09), Užicu (1.03.1991). Isaković je promovisao SPS u Rači (4.08), Zrenjaninu (21.08.1990), Boru (6.09), Petrovcu na Mlavi (23.09), Čačku (29.09), Sremskim Karlovcima (19.11), Žirovnici (26.11), u selu Brzanu (5.12). Macura je promovisao SPS u Apatinu (25.08), „Loli Ribaru“ – Železnik (29.08), V. Petrović u Rumi (17.08), dok je predsednik Kanazir prisustvovao izornoj konferenciji SPS za Beograd (1.11.1990).

Na osnivačkoj skupštini Nove Demokratije govorili su akademici Ćosić i Bečković (Politika, 11.07.1990), prilikom predstavljanja SDS-BIH, pored Radovana Karadžića i Miroslava Đorđevića, govorili su akademici Samardžić, Ćosić i Bečković (Politika, 3.11.1990). Slično je bilo i sa nizom novostvorenih udruženja. Za predsednika Udruženja Srba iz Hrvatske izabran je generalni sekretar SANU, Medaković, dok su u Izvršni odbor izabrani akademici Marković, Krestić, Ćosić i Hajdin (Politika, 22.07.1990); osnivačkoj skupštini Društva srpsko-ruskog prijateljstva uz Bakočevića, Karadžića i Jovana Raškovića, prisustvovali su i akademici Isaković, Ivić ... (Politika, 4.11.1990); konferenciji za štampu Milana Babića prisustvovali su akademici Bečković i Isaković (Politika, 2.03.1991); o stvaranju Društva srpsko-grčkog prijateljstva, intervju Politici dao je Isaković (Politika, 2.03.1991), dok su na osnivanju Udruženja Srba iz BiH u Srbiji govorili akademici Ćosić, Ekmečić, Isaković i Bečković (Politika, 31.03.1991).

Sva ova naporna aktivnost akademika imala je odjek sa druge strane. Politika je gotovo svakodnevno izveštavala o Akademiji i aktivnim akademikima, promovisala njihove knjige, donosila prigodne tekstove o pojedinim odeljenjima SANU. Najviše nagrade – sedmojulske, oktobarske, AVNOJ-eve i Njegoševe – bile su u periodu 1988-1991, više nego ikad ranije dodeljivane politički aktivnim akademikima. Akademija i vlast u Srbiji nisu se razišli ni po pitanju ukidanja pokrajinskih akademija²⁰.

Akademija se na bavi politikom, a Srbija nije u ratu 1991.

Do marta 1991. godine nikakav javni istup akademika nije narušio sliku sklada u odnosima Akademije i vlasti. Kad god je to bilo potrebno vlastima bilo je dovoljno aktivnih akademika spremnih da o svakoj dnevno-političkoj aktuelnoj temi daju stručni sud i naučnu verifikaciju

²⁰ Sedam meseci pre rasprave u Skupštini o izmenama Zakona o Akademiji, akademik Isaković je u intervjuu Politici 26.05.1990. godine najavio ukidanje pokrajinskih akademija tvrdeći da su stvorene „da bi se razbilo celo jaje srpske kulture“.

ispravnosti sprovedene politike. O ustavu najviše su pisali i govorili akademici Jovičić i Lukić, o autonomiji Krestić i Popov, o „genocidnim radnjama“ Krestić i Rašković, o natalitetu Macura, o ćirilici Lukić, o aktuelnoj vlasti Marković, o zabludama, ratu i miru Ćosić, o svemu – Isaković. To što je uvek ista, malobrojna grupa akademika (uglavnom iz Odeljenja društvenih nauka, istorije i jezika i književnosti²¹) bila toliko javno prisutna, i to što se SANU često osećala prozvanom da naglašava da u njeno ime može da istupa samo Predsedništvo i Izvršni odbor, nije dovoljno da ospori ocenu o velikoj uzajamnoj podršci Akademije i vlasti. Iz SANU – institucije, nije se čuo nijedan disonantan ton na postupke vlasti, nijedan akademik se nije oglasio sa kritikom očigledne političke podrške najviše naučne institucije vlastima. Suprotni stavovi, kojih je moralo biti, nisu stizali do javnosti, a saopštenja SANU, ako i nisu jednoglasno donešena, nisu ni osporavana iz Akademije.

Martovski događaji 1991. godine u Beogradu označili su tek početak javnog ispoljavanja političkog nejedinstva unutar SANU. I ovo prvo ispoljavanje razlika možemo pratiti u dve ravni – na nivou institucije i u istupima pojedinaca. Predsednik SANU Kanazir je 12. marta dao u ime Akademije saopštenje za javnost kojim je, uopštenim zahtevom za smirivanjem situacije, „stišavanjem razbuktalih strasti“, izbegnuto opredeljivanje institucije. Započeto uvek prisutnom formulacijom o „dubokoj zabrinutosti“, saopštenje se zadržalo na konstataciji nepostojanja dogovora o „minimumu nacionalnog interesa“ i traženju tolerantnog dogovora vlasti i opozicije koji može „sačuvati jedinstvo životnih interesa srpskog naroda“ (Politika, 13.03.1991). Istog dana kada i ovo saopštenje, Politika je objavila i poruku 15 članova Odeljenja jezika i književnosti u kojoj je, za razliku od Predsedništva SANU, eksplicirana podrška „golorukom srpskom narodu i njegovoj mladosti“ čije želje podržava „najveći deo srpske inteligencije“. Osuđena je „neodgovorna upotreba sile“ kao i izlazak tenkova na ulice²². Pojedinačno, u podršci vlasti najdosledniji je ostao akademik Marković svojim govorima 10.03. u sportskom centru Banjica i 11.03. na mitingu na Ušću, kao i u svom istupu na TV Beograd 13.03.1991. godine. Akademik Ćosić je dao izjavu TV Beograd demantujući glasine da je bio na skupu studenata na Terazijama. Slično stavu predsedništva SANU, bez želje da se opredeli, zbivanja je ocenio kao „odanost demokratiji i srpskom narodu“ (Politika, 13.03.1991). Nasuprot njima, jedan broj akademika se pojavio na Terazijama dajući podršku studentima (prema Politici – Andrej Mitrović, Matija Bećković, Mića Popović, Nikola Milošević, Predrag Palavestra, Miroslav Pantić).

Samo nekoliko dana kasnije, SANU je dala još jedno saopštenje za javnost kao odgovor na „brojna pisma građana“ koji traže njeno oglašavanje. Dokazujući svoju zainteresovanost za budućnost srpskog naroda, Akademija je njime objasnila da kao institucija nije u mogućnosti da se oglasi o političkim, već da je njen zadatak da okuplja „umne snage“ na rešavanju aktuelnih problema i da funkcioniše „isključivo kroz studijski rad“. To je bio trenutak, po proceni Akademije, da se pozove na svoj dokument – Memorandum koji je „imao značajne posledice na društveni razvoj poslednjih godina“ i koji je „shvaćen i kao svojevrsan nacionalni program za hod srpskog naroda u budućnost“, da najavi novi sličan projekat „na kome će biti sagledani problemi i putevi koji treba da uvedu srpski narod u XXI vek“, ali i da se još jednom ogradi od ličnih stavova pojedinih akademika (Politika, 23.03.1991). Ovo saopštenje predstavlja posebno interesantan obrt kada je u pitanju politička aktivnost

²¹ U organizacionoj strukturi Akademije ima sedam odeljenja: Odeljenje prirodno-matematičkih nauka; tehničkih nauka; medicinskih; jezika i književnosti; društvenih nauka; istorijskih nauka i Odeljenje likovne i muzičke umetnosti.

²² Poruku je pročitao P. Palavestra a potpisali su je i akademici: M. Pantić, P. Ivić, M. Ivić, I. Radulović, M. Pavlović, S. Raičković, D. Mihajlović, M. Bećković, N. Milošević, Lj. Simović, B. Pekić, D. Srejić, M. Srbinović, T. Mihajlović (Politika, 13.03.1991).

Akademije. Naglašavanje nužnosti uzdržavanja od dnevne politike, pošto je 1985-1986. godine izradila Memorandum, 1988 – kada je ustavno pitanje bilo prvorazredno političko pitanje – Mišljenje SANU o ustavnim promenama, potpisala je 1989. saopštenje sa eksplicitanom političkom podrškom srpskom rukovodstvu i njegovom političkom programu ... rezultat je verovatno nemogućnosti Akademije da i dalje istupa u političkoj javnosti kao institucija istomišljenika. Oslobođajući se obaveze da kao institucija tumači dnevnu politiku, SANU je istakla puno pravo svojih članova da kao građani učestvuju u političkom životu. Neodlučnost rukovodstva institucije proistekla iz dva suprotstavljena motiva, želje da podrži politiku vlasti u zastupanju „nacionalnog interesa“ i potrebe dela Akademije da se distancira od Miloševića lično, proizvela je kasnija kontradiktorna tumačenja rukovodstva institucije, odnosa između pojedinačne političke aktivnosti akademika i zastupanja stavova institucije. Iako je konstantno ponavljala da akademici govore isključivo u svoje lično ime, kada je to bilo potrebno, ipak se pozivala na pojedinačne istupe kao na svoj stav²³.

Kriza koja je tih dana potresala Jugoslaviju, ne samo da nije navela Akademiju da „studijski“ razmotri mogućnost njenog prevazilaženja, već naprotiv, višestruko umnožena javna politička aktivnost grupe akademika sa pozicija identičnih zvaničnoj politici Srbije kada je u pitanju odnos prema Jugoslaviji, stvorila je u dominantnom javnom mnenju uverenje o potpunoj saglasnosti nove nacionalne političke i intelektualne elite, pozvane da odlučuje o sudbinskim pitanjima naroda. U tom smislu nije bilo velike razlike između dve strane u politički aktivnom članstvu SANU, čiji je rascep išao samo linijom – za Miloševića ili protiv njega. Pitanje „pogubnosti“ postojeće Jugoslavije po srpski narod, koncipiranja „nacionalnog interesa“ na njenim ruševinama, odnos prema ratu²⁴ koji je započinjao, nije bilo sporno.

Tako se i desilo da su se pojedini akademici sa Terazija (Bečković) i sa Ušća (Marković) ubrzo opet našli zajedno u Francuskoj 7, na zadatku stvaranja jedne srpske države, iako je Jugoslavija još postojala, rat još nije počeo, a secesija nije izvršena.

²³ Najbolji primer saopštenje SANU od 15.10.1991. godine kada je, na prigovor da nije istupila u zaštitu spomenika kulture od ratnih dejstava, naglasila da je „i kao ustanova a i preko svojih pojedinih članova“ tražila njihovo bezuslovno čuvanje. Sličan je bio i odnos rukovodstva Akademije prema antiratnom apelu 18 njenih članova – na Skupštini 1992. godine generalni sekretar Medaković govorio je o „plemenitim namerama“ potpisnika, a šest meseci ranije (Politika, 23.11.1991) eksplicitno tvrdio da iza apela ne stoji Akademija.

²⁴ Odnos prema ratu nije bio sporan u smislu rata kao „nužnosti“. Sporna je bila samo ocena forme – da li je on etnički, građanski, religijski ili svetski:

V. Krestić – „Oni koji srpskom narodu poriču pravo na zemlju kraj svih dokaza da je zemlja njihova, istorija je to pokazala, spremni su na genocidno uništavanje tog naroda. Srbi su toga postali svesni pa je sigurno da će svoja prava, svoje živote i svoja dobra, a to znači i svoju zemlju, braniti na način koji će biti primeren agresiji“ (Politika, 9.08.1991); Lj. Tadić – „U krivičnom pravu je poznat institut 'nužne odbrane' (...). I sadašnji otpor nasilničkom, šovinističkom režimu u Hrvatskoj (...) doživljam kao defanzivni rat“ (Politika, 16.08.1991). M. Marković – „Rat je počeo kada su hrvatski zengisti i mupovci napali srpski narod“ (Politika, 19.02.1992); D. Kanazir – „... proustaška vlast primorala (je) srpski narod da s oružjem u ruci brani svoja ljudska prava“ (Politika, 22.02.1992); „... u ovom dramatičnom trenutku, kada je u pitanju preživljavanje i budućnost srpskog naroda, kada mu nametnutim ratom u Hrvatskoj preči psihološki, kulturni i biološki genocid ...“ (Politika, 25.03.1992); M. Ekmečić – „Ipak nisam shvatio da će građanski rat, koji sam smatrao nužnošću, biti toliko dubok i razoran“ (Politika, 25.05.1992.).

D. Čosić – „... počeo je mali svetski rat“ (Politika, 21.01.1991); M. Ekmečić – „Osnovna podloga mržnje među narodima je apsolutno ista: to je religiozna netolerancija“ (Politika, 6.04.1991). A. Isaković – „Nije dobar termin građanski rat. Građanski rat bi bio između istog naroda, na primer rat između socijalista i opozicije. Ovo je etnički sukob, koji je počeo kada su Srbima uskraćena prava u Hrvatskoj“ (Politika, 9.05.1991); M. Ekmečić – „... kod nas (se) danas više radi o verskom, nego o nacionalnom sukobu“ (Politika, 19.07.1991); Pismo SANU svetskoj javnosti – „Oštro sukobljavanje srpskog naroda koji živi u Hrvatskoj i hrvatske vlasti pretvara se sve više u etnički i verski rat“ (Politika, 16.10.1991); D. Kanazir – „Ovogodišnja skupština SANU održava se u vreme etničkog, verskog i medijskog rata ...“ (Politika, 5.06.1992.); R. Samardžić – „To nije verski rat, jer Srbi ne ratuju protiv vernika i muslimanske vere“ (Politika, 9.08.1992).

Najveća grupna aktivnost akademika zabeležena je kod stvaranja Srpskog nacionalnog saveta (SNS) marta 1991. i Srpskog sabora septembra 1991. Ubrzo po martovskim događajima, a upravo zbog njih, već krajem marta u Beogradu se sastao Inicijativni odbor SNS. Kandidati za predsednika (prema izveštaju Politike) bili su akademici Ćosić, Bečković, Ekmečić, a prisutni od akademika Ćosić, Bečković, Rašković, Marković (Politika, 30.03.1991). SNS je zamišljen kao „vrhovna nacionalna institucija koja će zastupati interese svih Srba bez obzira gde žive“ (Politika, 31.03.1991). Tih dana, na osnivanju Udruženja Srba iz BiH u Srbiji gde su, kako prenosi Politika, ovacijama praćeni predlozi Amfilohija Radovića i Radovana Karadžića o stvaranju sjedinjenih srpskih država, govorili su opet akademici Ćosić, Ekmečić, Isaković i Bečković (Politika, 31.01.1991). Brzina kojom se pristupilo ostvarivanju ideje „sjedinjenih srpskih država“, strah da će biti „potrošeno istorijsko vreme“, odsustvo dileme o tome ko je pozvan da uradi ono što nisu kroz 200 godina uradile generacije srpskih političara i akademika, svedoče o velikoj političkoj ambiciji grupe aktivnih akademika.

Već 27.03.1991. akademik Marković je upoznao javnost sa inicijativom za stvaranje SNS koji je trebalo da radi na formiranju jedne srpske države. Kako prenosi Politika inicijativu su prihvatile, pored niza političkih stranaka u Srbiji i van nje, Srpska pravoslavna crkva i „najveće naučne i kulturne institucije u Srbiji“. U izveštajima Politike od 30. i 31.03.1991. navodi se da će u SNS ući i predstavnici SANU. Akademik Ćosić je 2.04.1991. kao član Inicijativnog odbora obećao, izradom deklaracije SNS, ispunjenje očekivanja „našeg političkog naroda“, dok je po akademiku Bečkoviću deklaracija morala sadržavati „ono što je nesporno među Srbima“ i odmah predložio Tomislava Karađorđevića za predsednika SNS ... (Politika, 2.04.1991)²⁵. Ovaj projekat je u Politici pomenut u izveštajima sa rasprave o nacrtu Deklaracije, da bi sledeće spominjanje, u leto 1991, govorilo o propasti ove ideje.

Slično je bilo i sa idejom o Srpskom saboru. Septembra 1991. godine u Istorijskom institutu SANU održana je konferencija za štampu na kojoj je javnost obaveštena da će se 28. septembra održati osnivačka skupština Sabora kao udruženja nezavisnih naučnika, pisaca, umetnika i drugih intelektualaca za unapređenje i zaštitu srpskih narodnih interesa. Da je Srpski sabor bio pokušaj zamene za propali projekat SNS, posvedočio je njegov inicijator, akademik Pavle Ivić, rekavši da će se osnivanjem Sabora ispraviti greška napravljena šest meseci ranije, kada je osnivanje „slične organizacije propalo zbog stranačkih i ličnih antagonizama“. Po njemu, Sabor je trebalo da okupi sve „misleće ljude“. Poseban značaj je dat osnivanju Informativnog centra za širenje istine o Srbiji i srpskom narodu. Inicijativa je potekla iz Istorijskog instituta zbog, kako je rečeno, malobrojnog uključenja istoričara u „borbu za istinu“ (Politika, 24.09.1991)²⁶. Srpski sabor se oglasio oktobra 1991. apelom lordu

²⁵ M. Macura je 3.04. primetio, povodom istog pitanja, da ima onih koji bi da stranačke interese stave iznad interesa srpskog naroda; M. Bečković je 4.04. smatrao nepotrebnim rasprave oko toga da li je rodonačelnik ideje Ćosić ili Drašković; V. Krestić je istog dana konstatovao da se njegovo ime spominje u ovim razgovorima, ali da ga još niko nije zvao; D. Medaković je sutradan, slično primetio da nije pozvan „iako su mogli da se sete da sam, pored ostalog, i predsednik nekoliko važnih društava za jedinstvo i opstanak srpskog naroda“, pa je zaključio „istina ja bih imao šta da kažem (...) ali eto, ne mogu, jer me niko nije pozvao“; M. Jovičić je 6.04. pravio istorijsku analogiju, kako je rekao, sa osnivanjem Srpskog kulturnog kluba pred II svetski rat „kada je srpstvo bilo na sličan način ugroženo kao i danas“, a koji su stvorili „umni i rodoljubivi srpski intelektualci“. Po njemu je SNS morao da „naoruža srpstvo za borbe koje mu predstoje na putu ujedinjenja čitavog srpskog naroda“; oglasili su se i Pavle Ivić (5.04) i Milka Ivić (6.04.1991) ...

²⁶ Na najavljenom skupu usvojeni su proglas, statut i plan rada, osnovan je Informativni centar i izabrano Predsedništvo. Prisutni su bili predsednik SANU Kanazir, kao i predstavnici Svetske srpske zajednice, Sabora srpskog ujedinjenja (SAD), Srpske nacionalne akademije u Kanadi i Americi, Matice iseljenika Srba. Zadatak Sabora je bio da okupi intelektualce „kojima su srpski narodni interesi od prevashodnog značaja“, da doprinese „sagledavanju i definisanju“ (istakla O. M) životnih interesa srpskog naroda. U Predsedništvo su od akademika

Karingtonu i Savetu ministara Evropske zajednice povodom Haškog predloga sa zahtevom da omogući ostanak u Jugoslaviji svima „koji to žele“ (Politika, 23.10.1991).

Drugi put se oglasio nekoliko dana pred izbijanje rata u Bosni i Hercegovini kada je njegov predsednik Ivić 28.03.1992. pozdravio Kongres srpskih intelektualaca u Sarajevu u ime Sabora i „*predao etničke karte koje su izrađene stvaranjem Srpskog sabora*“ (istakla O. M), a što je Politika propustila da objavi septembra 1991. (Politika, 29.03.1992). Da je razmišljanje o etničkim mapama i podeli BiH ipak starijeg datuma potvrđuje izjava Pavla Ivića Politici, iz avgusta 1991, da je Izetbegovićev projekt o suverenoj i nedeljivoj BiH neostvarljiv²⁷. Sam Radovan Karadžić je obelodanio da „nema više jedinstvene BiH“, 9.01.1992. (tri meseca pre početka rata za podelu njene teritorije), a istog dana kada je proglašena Republika srpskog naroda BiH (Politika, 10.01.1992).

Oslobađajući se od obaveze, pozivanjem na Statut, da istupa o dnevno-političkim pitanjima, a istovremeno dajući punu slobodu članovima da pojedinačno učestvuju u javnom političkom životu, Akademija je veoma doprinela razgranatoj političkoj, prividno raznorodnoj, aktivnosti svojih članova. Samo u periodu od jula do septembra 1991. godine Politika je objavila 10 neuobičajeno velikih intervju sa akademikima²⁸. Zanimljivo je primetiti, da u danima kada gore gradovi po Jugoslaviji i masovno se ubija civilno stanovništvo, Politika svoje važnije intervju sa akademikima (one u nastavcima) objavljuje na naslovnoj strani – mestu rezervisanom za događaj dana.

Za razliku od ranijeg redovnog oglašavanja saopštenjima – povodom skupa u Cankarevom domu, pisanje zagrebačkog Vjesnika 1989, martovskih događaja u Beogradu 1991. – Akademija je uskratila javnost za bilo kakvo zvanično saopštenje tokom događaja maja 1991. u Hrvatskoj, rata u Sloveniji juni-juli 1991, borbi oko Vukovara, Dubrovnika ... Oglasila se tek 15.10.1991. godine saopštenjem o ugroženosti spomenika kulture i 16.10. pismom svetskoj javnosti o položaju srpskog naroda u Hrvatskoj. Saopštenje je nastalo kao reakcija na pismo HAZU²⁹ i prigovor Akademiji za neoglašavanje povodom rušenja spomenika kulture u Hrvatskoj, o čemu svedoči njegov zaključak – „prebacivati SANU ćutanje ili ravnodušan stav kada je reč o spomenicima kulture nije zasnovano na činjenicama. S druge strane, lako se može dokazati dugogodišnje ćutanje naših, danas glasnih kritičara kada je bila ugrožena

ušli Pavle Ivić (predsednik), Miodrag Jovičić, Vasilije Krestić, Dejan Medaković, Milorad Pavić, Miroslav Pantić, a u Savet (od akademika) Vasilije Krestić (predsednik) (Politika, 29.09.1991).

²⁷ „Pokušaj realizacije tog projekta odmah bi doveo do izdvajanja Srba iz te republike. Otpali bi Bosanska krajina, istočna Hercegovina, delovi istočne Bosne, a kasnije bi se izdvojili Hrvati (...). Ostalo bi oko trećine njene teritorije, iskidane i međusobno nepovezanih komada, sa jakom srpskom i hrvatskom manjinom u svojim granicama, a bez onog znatnog dela Muslimana koji žive u krajevima sa srpskom većinom (...). Podela BiH na opisani način stvorila bi neugodne probleme i Srbima. U zajedničkom je, dakle interesu da se ta republika ne cepa, osim što treba ostaviti otvorenu mogućnost da se Hrvati, ako to žele, izdvoje i priključe Hrvatskoj (geografske okolnosti činile bi njihovo otcepljenje mnogo lakšim od razdvajanja Srba i Muslimana, koji su geografski u 'bliskom zagrljaju')“ (Politika, 23.08.1991).

²⁸ Čedomir Popov 13.07; Milorad Ekmečić 19.07; Dobrica Ćosić (u nastavcima) 26-27.07; Matija Bećković (u nastavcima) 2-3.08; Vasilije Krestić 9.08; Ljubomir Tadić (u nastavcima) 16-17.08; Pavle Ivić (u nastavcima) 23-24.08; Mihailo Marković (u nastavcima) 30-31.08; Boško Petrović (u nastavcima) 6-7.09; Milorad Pavić (u nastavcima) 13-14.09.1991.

²⁹ Pismo HAZU upućeno SANU početkom oktobra 1991 – „... Na sve strahote i vandalizam nad kojim se zgražava celi svet i najoštrije osuđuje – SANU, kao najviša naučna i umetnička ustanova srpskog naroda, ostala je nema. Niste našli ni reči osude za rušitelje spomenika najviše umetničke vrednosti, niti ste pokazali spremnost da pridonese uspostavljanju mira i prekidanju takvih zločina. Zbog svega toga Predsedništvo HAZU, smatra da u ovom času nije moguća naša saradnja sa SANU“ (Politika, 11.10.1991). Nešto ranije, grupa akademika HAZU tražila je da bude razrešena članstva u SANU: avgusta 1991. N. Škreb, V. Majer; septembra 1991. M. Herak, D. Grdenić, V. Stipetić, C. Fisković, K. Prijatelj (Godišnjak SANU za 1992, Beograd, 1993).

srpska duhovna baština“. Saopštenjem, SANU apeluje „na sve one u čijim se rukama nalazi sudbina spomenika kulture da se poštuje kulturno nasleđe bez obzira na njegovo etničko poreklo“ (Politika, 15.10.1991).

Dan posle ovog, objavljeno je³⁰ još jedno obraćanje SANU, ovog puta stranoj javnosti – „Nekoliko osnovnih činjenica o položaju srpskog naroda u Hrvatskoj“. Motiv SANU za pisanje ovog saopštenja bilo je, kako se navodi u Politici, suprotstavljanje „lažima i podvalama“. Rat u Hrvatskoj obeležen je kao „oštro sukobljavanje srpskog naroda koji živi u Hrvatskoj i hrvatske vlasti“ koji se „sve više (pretvara) u etnički i verski rat“. Akademija i ovog puta ustaje u odbranu vlasti u Srbiji konstatacijom da se „Republika Srbija i njena politika i njene državne i javne ustanove često (se) jednostrano i pogrešno a katkad i zlonamerno, obeležavaju kao uzročnik i glavni krivac za jugoslovensku državnu (...) dramu“. Konstatuje se da „Srbija nikad nije objavila rat Hrvatskoj“, već da su u ratu srpski narod u Hrvatskoj i hrvatska državna vlast.

Uz neke nove konstatacije, da su npr. Slovenci i Hrvati, nezadovoljni Kraljevinom Jugoslavijom „bez mnogo kolebanja doprineli njenom razbijanju i padu kada su je 1941. napale nacistička Nemačka i fašistička Italija ...“, ponovljene su, uglavnom već u Memorandumu izrečene ocene o položaju Srbije i srpskog naroda – u Jugoslaviji su vodeću ulogu imali Hrvati i Slovenci, a „minornu i marginalnu“ Srbi (npr. Aleksandar Ranković); Srbija je služila kao žitnica i izvor sirovina za industriju Hrvatske i Slovenije; u Srbiji su obrazovane autonomije „u nastojanju da se ekonomski, društveno, kulturno i duhovno oslabi“; „u Titovoj Jugoslaviji srpski narod i Srbija bili su kulturno, duhovno i materijalno osiromašeni“. Ako su sve ove ocene već više puta ranije izgovorene, iznenađujuće je da je SANU našla za potrebno da, baš u trenutku najžešćih ratnih dejstava i raspada Jugoslavije, apostrofira nove srpske neprijatelje, ovog puta u samoj Srbiji – „svojom antisrpskom propagandom hrvatska državna vlast nastoji da usmeri međunarodno javno mnjenje protiv srpskog naroda koji živi u Hrvatskoj i protiv Srbije, i da isto dejstvo postigne među *etničkim manjinama, neprijateljski nastrojenim prema Srbiji – Albancima na Kosovu, Muslimanima koji žive u Srbiji i Mađarima u Vojvodini*“ (istakla O. M). Kao i prilikom pisanja Memoranduma, rastrzana između dva motiva, pragmatične potrebe da se pozove na nužnost opstanka federativne Jugoslavije i primarne želje da definiše svoje razumevanje srpskog nacionalnog interesa, Akademija je i ovog puta izašla sa kontradiktornim političkim rešenjima. Konstatuje da je „... srpski narod (je) došao do čvrstog uverenja da njegov život u okviru Hrvatske više nije moguć“, istovremeno da su Srbi „svesni da oni kao ni bilo koji drugi jugoslovenski narod ne mogu biti okupljeni (...) osim u nekoj zajedničkoj federativnoj državi“, a pri čemu je „neistinita i zlonamerna tvrdnja da Srbi danas hoće da stvore veliku Srbiju ili unitarnu Jugoslaviju kojom bi gospodarili“ (Politika, 16.10.1991).

Politička razmimoilaženja u Akademiji započeta marta 1991, tokom te godine su se produbljavala. Oktobra 1991. objavljeno je pismo grupe istoričara za zaštitu Dubrovnika upućeno JNA i hrvatskim formacijama. Među potpisnicima bila su i dva akademika (Sima Ćirković i Andrej Mitrović) (Politika, 5.10.1991). Novembra 1991. objavljen je Apel 18 članova SANU za mirno rešenje sukoba u Jugoslaviji koji se razlikuje od svih do tada pristiglih izjava iz Akademije po tome što ne relativizuje zahtev za mirom. Iako je i Akademija u svom pismu svetskoj javnosti tražila mirno rešenje, ono je bilo samo zaključak na konstataciju da Srbija nije u ratu i na nametnutost rata srpskom narodu, dakle na njegovu nužnost. Ovim Apelom, međutim, grupa akademika odriče nužnost rata – „Ne verujemo u

³⁰ Na Skupštini SANU 1992. generalni sekretar Medaković je rekao da je ovo saopštenje napisano 9.09.1991. Činjenica je, ipak, da je srpskoj javnosti dato na uvid objavljivanjem u Politici tek 16.10.1991.

svrsishodnost ovog rata. Ne verujemo u one koji ga vode. Ne verujemo u one koji ga, svesno ili nesvesno, potpiruju. Ne verujemo u pobede koje vode u nove ratove“. Zahteva se mir „u kojem neće biti progonjene ili obespravljene nacionalne, političke ili verske grupe, u kojem neće vladati propaganda smrti ...“³¹. Na redovnoj sednici 23.11. Akademija se ogradila od ovog antiratnog apela tvrdnjom generalnog sekretara Medakovića da on ne predstavlja stav institucije već samo potpisnika.

Da su sve veće razlike u političkim stavovima uticale na motive pojedinih grupa u Akademiji da se oglase, svedoči i treće javnosti dostupno obraćanje grupe akademika, ovog puta članova Odeljenja društvenih nauka. To je bilo pismo HAZU, decembra 1991, koje je potpisao sekretar Odeljenja, Ivan Maksimović. Interesantno je zapaziti da odgovor na pismo hrvatske Akademije upućeno srpskoj, nije potpisalo rukovodstvo SANU, već samo jedno odeljenje, iako je sastavljeno tako kao da je namera bila da predstavlja odgovor čitave institucije³². I ovaj tekst, u dokazivanju višedecenijske ugroženosti srpskog naroda u Hrvatskoj obiluje kontradiktornostima koje će ovde biti ilustrovane samo njegovim zaključkom – „srpski narod i u Hrvatskoj, i u BiH i u Srbiji ima iz zajedničkog državnog života sa Hrvatskom uglavnom negativna, najčešće tragična iskustva“, a pritom Srbija se „zalagala i zalaže i dalje za opstanak i demokratski preobražaj federativne jugoslovenske države u kojoj bi svi narodi, kao i do sada, živeli zajedno (...) (istakla O. M). Ali upravo to neće Slovenija i Hrvatska ...“³³ (Politika, 13.12.1991).

Veća aktivnost Akademije ispoljila se na Kongresu srpskih intelektualaca održanom 28-29.03.1992. godine u Sarajevu pod nazivom „Jugoslovenska kriza i srpsko pitanje“. Učestvovalo je, prema Politici, 500 „najuglednijih srpskih intelektualaca“. U ime SANU Kongres je pozdravio akademik Macura, u ime Srpskog sabora akademik Ivić, dok je akademik Ćosić poslao pismo kojim predlaže da se Srbi, Muslimani i Hrvati razdele i razgraniče – „da bismo uklonili razloge da se mrzimo i ubijamo“. Kongres je usvojio Deklaraciju zasnovanu na uvodnom referatu akademika Ekmečića i pismu akademika Ćosića, a sa zaključkom da je jedino rešenje za BiH – „trodelna zajednica u kojoj će Srbi suvereno stati na svoje međe“ (Politika, 30.03.1992).

Posle višemesečnog ćutanja Akademije kao institucije i najglasnijeg mogućeg govora akademika, početkom juna 1992. javnost je saznala i za politički rascep u njoj. Na Skupštini SANU 4. juna pročitana je izjava 37 akademika za ostavku Miloševića čime je nametnuta diskusija o odnosu Akademije prema vlasti. Relativizujući stav predsednika Kanazira da „moramo priznati da jedan deo odgovornosti za celu ovu situaciju (...) snose i neka rukovodstva JNA, pa i srpskog naroda“ nije bio dovoljan da spreči sukob, kao što nije usvojen ni njegov zahtev da se diskusija „zbog delikatnosti teme“ zatvori za javnost. Prevagnuo je ipak zahtev da Akademija ne istupa sa političkim saopštenjem, dok je akademikima ostavljena mogućnost da izjavu pojedinačno potpišu³⁴. Većina potpisnika bili su akademici koji se

³¹ Apel su potpisali R. Andus, I. Antić, M. Garašanin, M. Gašić, M. Pavlović, P. Palavestra, M. Pantić, B. Pekić, B. Popović, S. Rajačić, B. Reljić, S. Selenić, M. Simić, Lj. Simović, M. Srbinović, D. Srejšević, D. Stefanović i N. Tasić (Vreme, 25.11.1991).

³² Pismo na jednom mestu govori u ime SANU – „SANU ne smatra da je Kraljevina Jugoslavija u svemu bila besprekorna država ...“.

³³ Sva saopštenja citirana su prema Politici, osim Apela 18 članova Akademije koji je u celini objavljen u listu Vreme.

³⁴ Izjavu su toga dana potpisali: M. Popović, M. Bečković, P. Palavestra, N. Tasić, M. Pantić, D. Srejšević, S. Selenić, M. Gašić, Lj. Simović, D. Mihajlović, N. Milošević, M. Pavić, B. Brukner, M. Garašanin, I. Antić, D. Vitorović, G. Nikoliš, R. Andus, R. Reljić, S. Kojički, M. Srbinović, B. Popović, B. Petrović, V. Popović, M. Simić, Z. Marić, M. Marjanović, M. Tomić, M. Jovičić, Ž. Bumbaširević, Lj. Marić, D. Despić, Z. Maksimović,

prethodnih godina nisu eksponirali u političkom životu, ali je bilo i onih koji su samo par meseci ranije davali zdušnu podršku Miloševiću i njegovoj politici³⁵ (Politika, 5.06.1992).

Početak juna (13.06) pojavili su se u štampi prvi predlozi da akademik Ćosić bude predsednik Jugoslavije – Udruženje Srba iz BiH, Udruženje Srba iz Hrvatske, SPS Valjevo ... Po neverovatno kratkom postupku predlog je ušao u proceduru i već 16. juna 1992. objavljeno je da je Ćosić izabran za predsednika države.

Predsednikovanje akademika Ćosića, ma kako bilo simbolično, zaključilo je jedan period političke delatnosti SANU. Nekoliko meseci ranije razbijena je druga Jugoslavija koja je, po Memorandumu SANU, donela toliko muka srpskom narodu, a istovremeno je započeo treći „domaći“ rat za zaokruženje nacionalnih država. Unutrašnje nejedinstvo onemogućilo je dalje političko oglašavanje institucije, a otvorena budućnost koju je tek trebalo definisati i stanje bez države i granica koje je trebalo odrediti, pokazalo se manje inspirativnim od stanja egzistencije zajedničke države. Već ranije najavljivani, kako se u Akademiji govorilo, „drugi“ memorandum „sa izmenjenim akterima i ciljevima“ (Kanazir, Politika, 30.04.1991) nije napisan, kao što nije objavljeno ni kritičko izdanje prvog Memoranduma, takođe više puta najavljivano. Naučni skup „Srpski narod na početku novog doba“, koji je trebalo da da taj novi dokument srpskom narodu i na kojem je trebalo da budu „sagledani problemi i putevi koji treba da uvedu srpski narod u XXI vek“ (Saopštenje IO Predsedništva SANU, Politika, 23.03.1991), kojim je rukovodio tada već predsednik države Ćosić, a na kojem je trebalo da govori 58 akademika i profesora univerziteta, pripreman je godinu dana sa ogromnim ambicijama. Predosećajući da će postati predsednik države, akademik Ćosić je na konferenciji za štampu 12. juna 1992. godine demantovao predsednika SANU i njegov iskaz o „novom memorandumu“, tvrdeći da ovaj skup nema „nikakvu poruku“ niti pretenziju za pravljenje sličnog političko-ideološkog dokumenta. Početak rada skupa obeležen je zadovoljstvom generalnog sekretara Medakovića u ime Akademije „što prvi predsednik naše nove države akademik Ćosić potiče upravo iz najviše naučne i kulturne institucije srpskog naroda, što uliva nadu“ (Politika, 17.06.1992) – i to je uglavnom sve što je ostalo zabeleženo od ovog politički ambiciozno zamišljenog projekta.

*

Ako se analizom Memoranduma, Mišljenja SANU i saopštenja političke sadržine ne može govoriti o konzistentnosti ideoloških stavova Akademije, politički su uglavnom išli u ovom periodu istom linijom, i osim razlike u stepenu zadovoljstva iskazivanog u političkom programu srpske vlasti, sadržina im se nije menjala – politička podrška, manje ili više otvorena, predstavljala je zvanični stav institucije.

Dok je Memorandum nosio hibridna obeležja – i komunističke ideologije (planska privreda, samoupravljanje, veća proizvođača ...) i demokratske tradicije (građanska prava) i nacionalno-romantičarske ideologije (nacionalni program za nadahnjivanje svih generacija), dokumenti Akademije političke sadržine u narednim godinama, budući da su nastajali kao neposredna reakcija na konkretna politička zbivanja, imali su karakter nedvosmislenog ukazivanja na opredeljenje institucije. U tom smislu, može se zapaziti da nijedan politički dokument (saopštenje) koji je izašao iz Akademije od 1988. do 1992. godine kao ni istup rukovodstva, nije dovodio u pitanje zvaničnu srpsku politiku, ni globalno, ni po pojedinim pitanjima.

M. Flašar, V. Šušić, P. Ivić, M. Ivić, Đ. Zloković, D. Dražić, D. Radić, S. Dušanić, B. Ferjančić, D. Stefanović, S. Rajčić, P. Miljanić i S. Todorović (Vreme, 8.06.1992). Izjava je potpisivana i narednih dana.

³⁵ Npr. M. Pavić.

Naprotiv, odnos vlasti i institucije prema političkim zbivanjima bio je istovetan, a formulacija često identična: 1988 – duboke promene ustavnog uređenja, brisanje državnosti pokrajina, smanjenje nataliteta Albanaca na Kosovu ...; 1991 – Srbija nije u ratu, a srpsko rukovodstvo nepravedno napadaju.

U aktivnosti SANU može se primetiti razlika u godinama pre i posle legalizacije pluralizma u Jugoslaviji. Do uvođenja višepartijskog sistema (1989) njeno opredeljenje eksplicirano je kao nedvosmislena podrška programu srpske vlasti. Da li je ova politička orijentacija u Akademiji i objektivno bila dominantna ili je grupa akademika sa političkim autoritetom i ambicijom uspešno „nametnula“ svoja politička uverenja instituciji, teško je proceniti. Ostaje nesporno da se do 1989. samo jedna politička orijentacija, u javnosti još uvek depersonalizovana, sakrivala iza autoriteta najviše nacionalne institucije i njenog jedinstvenog javnog istupanja.

Legalizacija pluralizma, zabrana partijskog delovanja u Akademiji i odluka o njenoj političkoj apstinenciji, opredelili su aktivnost najvećeg broj apolitički angažovanih akademika ka strankama koje su svojom orijentacijom zadovoljavale njihovo razumevanje „nacionalnog interesa“ (SPS, SDS) ali još više, ka inicijativama (od njih poteklih) za stvaranje brojnih nacionalnih društava Srba iz drugih republika u Beogradu, čime se do kraja doveo proces nacionalne homogenizacije Srba u Jugoslaviji oko jedinstvenog, ne kulturnog, već političkog programa personifikovanog u Slobodanu Miloševiću. Manji broj politički aktivnih akademika našao je svoje mesto u političkim strankama i pokretima (DEPOS) suprotstavljenih „komunizmu“ Miloševića ali sasvim bliskih njegovom nacionalnom programu. Generalna linija politički aktivnih akademika bila je da se akademski autoritet ne ulaže u stranke, pokrete ili udruženja građanske, jugoslovenske ili antiratne orijentacije.

Jugoslovenska politička i ekonomska kriza bila je ishodište svih obrazloženja dobrih namera pojedinaca i institucija da se politički angažuju. Poznavanje osnovnih uzroka nestabilnosti prve i druge Jugoslavije moralo je, međutim, voditi saznanju da se višenacionalna država izmešanog stanovništva, sa zanemarljivo malo etnički homogenih teritorija, samo na jedan način nije mogla spašavati (pod pretpostavkom da je to bila namera) – definisanjem i sprovođenjem nacionalnih programa. Svaki pokušaj njihove realizacije, budući da su nužno nosili međusobno suprotstavljene težnje, mogao je da znači samo sukobljavanje do krajnjeg – ratnog ishoda. Definisanje nacionalnog programa u višenacionalnoj zajednici, kao izdvojenog etničko-teritorijalnog i političkog interesa jednog segmenta društva, može biti legitiman zahtev samo ako oni u čije se ime formuliše podrazumevaju i prihvataju jedino moguće posledice.

Ulaganje autoriteta najviše nacionalne naučne i kulturne institucije u podršku „raspletu“ jugoslovenske krize putem homogenizacije oko nacionalnog, što znači izdvojenog interesa, određuje i mesto institucije u procesu raspada zajedničke države.

Doprinos pojedinih akademika stvaranju obavezujućeg tumačenja nacionalnog interesa

Gledišta o jugoslovenskoj krizi

Gotovo svakodnevno pojavljivanje pojedinih članova Akademije³⁶ na stranicama najčitanije dnevne štampe, neporeciv uticaj koji je, zahvaljujući autoritetu naučnog ili umetničkog doprinosa, ali i zvanja koja su nosili, imala njihova reč na oblikovanje javnog mnjenja, zahteva i osvrt na karakteristične, najčešće ponavljane teze koje su delom imale osnovu u političkim istupima institucije. Teze, čiji su tvorci bili srpski intelektualci uglavnom iz užeg kruga intelektualne akademske elite, nisu uvek u istoj formi bile prisutne u dokumentima institucije, ali su uglavnom predstavljale nadgradnju u njima već zapisanim stavovima. Ne identifikujući sva ova stanovišta sa političkim stavovima institucije kao celine, u ovom delu ćemo prezentirati ona, stalno ponavljana mišljenja pojedinih akademika, koja su u dominantnom javnom mnjenju primana i usvajana kao neprikosnoveni argument, budući da potiču od članova najviše nacionalne i kulturne ustanove.

Za političku orijentaciju aktivnih akademika i kriza i Jugoslavija bile su samo srpske. Žarište krize prepoznavali su u opštoj ugroženosti srpskog naroda, mržnji kojom je okružen, neprijateljima – unutrašnjim i spoljnim, nacionalnim i ideološkim. Jugoslovenstvo je identifikovano sa srpstvom, da bi „spoznaja“ o najvećoj srpskoj „zabludi“ redukovala „Jugoslaviju“, sasvim pragmatično, na njenu armiju. Odgovorni žrtveni jarac bila je komunistička partija, ponekad Kominternu, a gotovo uvek Hrvat Tito.

Ko je najugroženiji i mržnjom okruženi narod u Jugoslaviji? Centralno mesto zvaničnog političkog stava Akademije (od Memoranduma do Pisma svetskoj javnosti 1991. godine), a onda i mnogobrojnih pojedinačnih istupa akademika, bila je ocena Jugoslavije kao države srpske potčinjenosti, pri čemu neravnopravnost (kao najblaže određenje) nije proisticala samo iz odnosa političke i ekonomske dominacije pojedinih republika, već i iz rasprostranjenog psihološkog fenomena – „antisrpstva“ kao trajnog svojstva pripisivanog pojednim narodima, nacionalnim manjinama, pojedincima ili čitavim ideologijama. Najčešće korišćeni pojmovi u ocenjivanju položaja srpskog naroda upućivali su na nemogućnost njegovog opstanka u zajednici sa drugima – „krivac“, „nepoštovanje“, „dezintegrisanost“, „obespravljenost“, „razaranje“, „eksploatacija“, „poniženje“, „šovinizam“, „teror“, „asimilacija“, „polukolonijalizam“, „kolonijalizam“.

D. Ćosić – „Zašto je danas srpski narod, iako je u najtežem položaju u Jugoslaviji, narod prema kojem se najviše politički podozreva u susednim narodima? Zašto se on čini istorijskim krivcem, ne poštuju njegove vrednosti, zašto se najviše mrzi“ (KN, 1.05.1987); „Slovenački politički činiooci (...) s teško shvatljivom upornošću brane državnu strukturu Jugoslavije ustanovljenu Ustavom iz 1974. u kojoj je srpski narod neravnopravan (...) etnički, ekonomski i kulturno dezintegrisan, obespravljen i izložen migracijama i asimilacijama, nepoznatim u Evropi posle II svetskog rata“ (KN, 15.11.1987).

S. Selenić – „... ne ulazeći ovog časa u to kakva je druga Jugoslavija država, bez zazora tvrdim da su Srbi – najmanje njeni autori. Zasluga za oblikovanje druge

³⁶ U ovom delu osvrtu navođeni su naučnici i umetnici koji su postali dopisni ili redovni članovi Akademije zaključno sa 1992. godinom, ne ulazeći u to da li su u trenutku izgovaranja navedenih mišljenja već bili izabrani u Akademiju ili je izbor bio u toku. Uz navode iz Politike ovde su prezentirani i stavovi objavljeni na stranicama Književnih novina jer su one u periodu od 1986-1989. davale najveći prostor jednoj grupi politički aktivnih akademika da kroz brojne autorske tekstove prezentiraju javnosti svoja politička stanovišta. Od 1989. ta aktivnost biće prenetu potpuno na stranice Politike.

Od knjiga izašlih u ovom periodu izuzetak je napravljen sa knjigom Srpsko pitanje – demokratsko pitanje Dobrice Ćosića prvenstveno zato što je njenom objavljivanju 1992. dat veliki publicitet upravo na stranicama Politike.

Jugoslavije, upravo na ideološkom i konceptualnom planu, pripada pre svega Slovencima i Hrvatima, po prvi put osamostaljenim Bošnjacima, Makedoncima, Šiptarima, i tek na kraju, ako ikako, Srbima. Govoriti posle 1944. o srpskom hegemonizmu, beogradskom centralizmu, vrlo je cinično kada se Srbija u više područja nalazi pod specifičnom prinudnom upravom drugih naroda i narodnosti samoupravne Jugoslavije“ (KN, 15.11.1987).

D. Ćosić – „Nezadovoljstvo svojim neravnopravnim položajem u Jugoslaviji i u celini teškim stanjem koje je obuzelo srpski narod, sve više poprima karakter stihijnog gneva i tradicionalnog afekta ...“ (KN, 1.12.1987); „U Jugoslaviji je najteže njenom najbrojnijem narodu, a taj isti narod joj je i najodaniji“ (KN, 1.12.1988); „U Jugoslaviji se dogodila izrazita regresija Srbije. (...) Ta regresija traje: ona se ogleda u ekonomiji, u građanskim slobodama, u političkoj demokratiji, u razaranju etničke celine srpskog naroda, u nepostojanju srpske države, u gubljenju grandiozne kulture srednjeg veka. (...) jedini evropski narod kome je jedna ideologija anektirala čitav srednji vek i poništila njegove oslobodilačke ratove. (...) Čitava privreda Srbije posle II svetskog rata izložena je određenim oblicima eksploatacije i neravnopravnosti“ (KN, 15.12.1987-1.01.1988); „Srpski narod je u poslednje četiri decenije doživeo pravu razistoriju. Razaran je njegov istorijski, duhovni, ekonomski, politički identitet i integritet. Ideološki su poništavani i krivotvoreni motivi i rezultati oslobodilačkih ratova srpskog naroda; oduziman mu je i otet njegov srednji vek; skraćena mu je istorija (...). Najkraće rečeno: u brionskoj Jugoslaviji, srpski narod je neravnopravan i obespravljen, eksploatiran i tutorisan, podvrgnut šovinističkom teroru, diskriminacijama i asimilacijama, primoran na velike seobe ka etničkoj matici. Srpska republika bila je svedena na beogradski pašaluk, stavljena u zavisnost od prištinskog begovata i novosadskog vojvodstva, a političko rukovodstvo tog pašaluka, voljno i nevoljno, pristajalo je na vazalstvo brionskom dvoru i antisrpskoj koaliciji“ (KN, 1-15.07.1989).

R. Samardžić – „Zloglasni Ustav od 1974. najzad je do kraja obelodanio namere da se Srbija (...) stavi u položaj ustavne neravnopravnosti i polukolonijalne ekonomske zavisnosti“ (Politika, 11.08.1989).

A. Isaković – „Postojeći Ustav, sročen 1974. je nametnut i nedemokratski donet, kad je reč o Srbiji. Valjda se vrhunac Kardeljevog mišljenja završio te 1974. godine“ (Politika, 23.03.1990); „Mi više ne želimo da dopuštamo i da budemo podređeni u Jugoslaviji. Mi smo bili politički i ekonomski podređeni“ (Politika, 26.05.1990).

M. Bečković – „Narodi koji nisu imali svoju državu u Jugoslaviji su je dobili, a Srbi su je izgubili“ (Politika, 21.08.1990).

A. Isaković – „Mi ćemo izaći kao pobednici, jer za ovih 40 godina srpski narod je bio u podređenom položaju, posebno posle donošenja Ustava 1974. kada se Srbija rasturila“ (Politika, 23.09.1990).

D. Kanazir – „Akademija je sklona da poveruje da je stradanjima i seobama srpskog naroda pod prinudom došao kraj ... „ (Politika, 10.10.1990).

D. Ćosić – „Sa ruskim, jevrejskim i jermenskim, srpski narod je danas u najtežem položaju“ (KN, 1.11.1990); „Sa nacionalnom dezintegracijom i asimilacijom srpskog

naroda tekla je i eksploatacija srpske privrede. (...) Šta hoće taj isponižavani, izobmanjivan, isklevetan, nerazumevanjem i mržnjom opkoljeni srpski narod ...“ (Politika, 20.01.1991); „Takav dezintegracioni smer Jugoslavije, osobito od 60-tih godina biće potvrđen Ustavom 1974. kojim je federacija šest republika pretvorena u konfederaciju osam država sa izrazito neravnopravnim i podređenim položajem srpskog naroda i republike Srbije“ (Politika, 21.01.1991); „Titoizam je proglašen boljševizmom tek kada se srušio, a pripisan je njegovim najznačajnijim rušiocima i Srbiji, koja je bila najveća žrtva i najveći protivnik titoizma“ (Politika, 26.07.1991).

K. Mihajlović – „... stanje unutrašnjeg kolonijalizma u kojem su, u toku svih 70 godina, a naročito u poslednje 4,5 decenije, neki delovi zemlje bili u nadređenom, a drugi u podređenom položaju ...“ (Politika, 25.08.1991).

Ko su neprijatelji – antisrbi? Neprijatelji srpskog naroda su, neki češće neki ređe apostrofirani, ipak bili svi „drugi“ u Jugoslaviji, a od početka rata i svi van nje.

D. Ćosić – „... u svim antijugoslovenskim ideologijama osnova je antisrpstvo, kako unutrašnjim – hrvatskoj, slovenačkoj i albanskoj, tako i spoljnim – vatikanskoj, kominterninoj i fašističkoj ideologiji, u kojima separatistički pokreti nalaze podršku ili su njihovo oruđe. (...) srpski narod se skoro dva veka bori za svoj nacionalni identitet i ujedinjenje, pa ipak i posle nekoliko ustanaka i ratova, i posle revolucije, on je danas po Ustavu iz 1974. (...) nacionalno neravnopravan, politički, ekonomski i kulturno dezintegrisan, izložen albanskim nasiljima i progonima sa Kosova, svoje matične zemlje, podvrgnut asimilaciji u Hrvatskoj, islamskim pritiscima u Bosni i Hercegovini, paralisiran raskolom partikularnih birokratskih oligarhija ...“ (reč na Simpozijumu u Švedskoj kraljevskoj Akademiji, 29.11.1987; *Srpsko pitanje – demokratsko pitanje*, Bgd, 1992); „... neravnopravan i ponižavajući položaj srpskog naroda u sadašnjoj Jugoslaviji pod vladavinom antisrpske koalicije, osobito srbofobije koja je u poslednjim decenijama obuzela široke slojeve slovenačkog, hrvatskog, albanskog naroda, pa i neke delove makedonske inteligencije i Muslimana. (...) albanska nacionalna manjina više od dve decenije sa njegove matične zemlje proganja najbrojniji jugoslovenski narod, (...) Slovenci se (...) osećaju nacionalno ugroženim i sa snažnim separatističkim težnjama. Hrvati su permanentno nezadovoljni svojim položajem u Jugoslaviji i srbofobični (...). Makedonci pate zbog svoje nacionalne razjedinjenosti sa jakim antisrpskim sadržajima ...“ (KN, 1.12.1988).

M. Popović – „’Bratstvo i jedinstvo’ promovisali (su) srbofobi sa krajnje levice, ne samo da bi zaštitili srbofobe sa krajnje desnice, amortizujući njihovu zločinačku radnju ...“ (KN, 15.01.1989).

D. Medaković – „Njima (Slovincima), dakle, nije stalo do Albanaca. Oni samo njima manipulišu kako bi Srbima zabili nož u leđa“ (Politika, 4.06.1990).

J. Rašković – „A taj nacionalni identitet (’srpskog bića u Hrvatskoj’) izgubljen je 50-tih godina antisrpskim pučem koji je učinio V. Bakarić, uklanjajući sa političke pozornice S. Opačića, D. Brkića i druge časne Srbe koji su se zalagali za srpsko biće“ (Politika, 11.06.1990).

M. Marković – „U neprijateljima nismo nikada oskudevali“ (Politika, 29.06.1990); „Tamo se pokušava da se na jugoslovenskim srpskim teritorijama stvori još jedna

država Albanaca. Nažalost, ovakve težnje podržavaju se od Vatikana, Habzburgovaca, muslimanskih organizacija, a u poslednje vreme i od SAD“ (Politika, 4.09.1990).

D. Mihajlović – „Tito je stalno strahovao od Srba i uvek je bilo 'malo' uhapšenih Srba“ (Politika, 6.10.1990).

V. Krestić – „Iza ove i ovakve hrvatske politike stoji Vatikan ili, bolje reći, katolička crkva. To uopšte ne treba da nagađamo. Dovoljno je samo da pratimo 'Glas koncila'“ (Politika, 6.10.1990).

Saopštenje UKS i PEN centra, P. Palavestra – „Opet su na okupu svi stari saveznici: fašisti, balisti, hortijevci, VMRO, crnogorske ustaše. Sve što su rekli – rekli su sami i srpski narod tim rečima nema šta da doda. (...) Kako saradivati sa krvnicima svoga naroda a ne biti izdajnik, ili sa njima živeti a ne biti rob? Jedini razuman odgovor je miran razlaz“ (Politika, 1.02.1991).

D. Čosić – „U danima slovenačke divlje mržnje srpskog naroda (...) u danima ustaškog rata protiv srpskog naroda u Hrvatskoj (...) posle tolikog neprijateljstva Slovenije prema srpskom narodu i razočaranja srpskog naroda u slovenački narod, posle sadašnjeg ustaškog rata u Hrvatskoj, srpski narod neće i ne može više da živi u zajednici sa narodima koji ga toliko mrze i koji neće s njim da žive“ (Politika, 26.07.1991).

M. Bečković – „Srpska pitanja su pokrenuli i otvorili drugi. Uspravili su nas udarcima, otreznili uvredama, probudili nepravdama, rasvetlili i ujedinili koalicijama (...). Mrze nas zbog Jugoslavije (...) i sada kao da ne odlaze iz nje, nego od nas ...“ (Politika, 2.08.1991).

M. Marković – „Od Radića, Mačeka i Pavelića do Hebranga, Bakarića i Račana, od Korošća i Kreka do Kardelja i Kučana sva politika hrvatskih i slovenačkih političara kretala se u okviru dileme: ili zajednička država u kojoj oni dominiraju, ili raspad Jugoslavije (...). Odjednom ćemo osetiti 'čudesnu lakoću postojanja' kad ne bude više bilo okolne braće da nas vode, zamajavaju, zapliću“ (Politika, 30-31.08.1991).

M. Pavić – „Srbija je ponovo (kao Izrael) okružena neprijateljima“ (Politika, 13.09.1991).

D. Čosić – „Narodi koje smo smatrali bratskim, uzvraćaju nam nebratskom, ustaškom i vmrovskom mržnjom i neprijateljstvom; komšije nam opet postadoše gonici i ubice“ (Politika, 15.09.1991).

M. Pantić – „Prema nekim našim današnjim protivnicima, Turci su bili dosta bezazleni“ (Politika, 23.05.1992).

Č. Popov – „Ko zna, možda je hrišćanskoj civilizaciji kojoj i sami pripadamo, potreban novi grešni narod, koji će iskajavati sve neoprostive grehe čovečanstva“ (Politika, 5.09.1992).

M. Popović – „Svi oni (golootočani, ravnogorci, dinastija ...) su bili žrtve Brozovog pomahnitalog antisrpskog raspoloženja ...“ (Politika, 27.09.1992).

D. Ćosić – „... slovenački pisci se zdušno udvaraju ordinarnom albanskom šovinizmu, sklapajući savez i sa frankovačkom srbofobijom i staljinistvujušćim crnogoroidima“ (pismo T. Kermauneru 15.07.1986, prvi put objavljeno u *Srpsko pitanje – demokratsko pitanje*, Bgd, 1992); „... u poslednjim decenijama ta se hegemonija ustalila u jednoj personalnoj koaliciji razvijenih republika, iz mnogih motiva i antisrpski raspoloženih pokrajina antisrpski postavljenih“ (pismo S. Hribar, novembar 1986, *Srpsko pitanja – demokratsko pitanje*, Bgd, 1992).

Da li međunarodna zajednica – brani ili razbija Jugoslaviju? Ponašanje međunarodne zajednice je u svakom slučaju bilo neprijateljsko – i kada se zalagala za očuvanje „kancerogenog balkanskog bolesnika“ „ne uvažavajući stvarnost“, i kada je „uvažavajući stvarnost“ priznala jugoslovenske republike.

D. Ćosić – „Jugoslavija je u raspadu; unutrašnji činioci destrukcije Jugoslavije se ubrzano umnožavaju i intenziviraju; spoljni činioci opstajanja Jugoslavije u sklopu načelnog očuvanja evropskog – status-quo-a, možda su još uvek presudniji od unutrašnjih u održavanju tog kanceroznog balkanskog bolesnika. (...) I spasavanje Jugoslavije političkim učenama i ekonomskim pritiscima spoljnih činilaca u ime fiktivne antikomunističke ideologije i evropske konstelacije, po mom uverenju, neće ni jugoslovenskim narodima, ni Evropi, doneti trajno dobro“ (Politika, 21.01.1991). „Uz aktivnu podršku Evropske zajednice secesionističkim republikama (...) evropska dvanaestorica su porekli osnovna načela međunarodnog prava i pravde; porušili su državne granice Jugoslavije ...“ (3.02.1992. intervju *Avantiju, Srpsko pitanje – demokratsko pitanje*, Beograd 1992).

Lj. Tadić – „Razbiti Jugoslaviju, to je strateško opredeljenje politike Atlantskog pakta“ (Politika, 18.03.1992).

P. Palavestra – „Stav međunarodne zajednice je danas otprilike stav nekoga ko kaže Srbiji: 'neka se prvo drugi kao sa švedskog stola posluže onim teritorijama na koje pretenduju pa šta ostane za vas to će vam biti dato'“ (Politika, 22.03.1992).

D. Kanazir – „U svojim planovima Evropska zajednica rukovođena Nemačkom, ima nekoliko alternativnih opcija za agresiju protiv srpskog naroda i Srbije. Prva je rat preko posrednika, koji je u toku. Posrednici su nađeni među hrvatskim i muslimanskim secesionistima. (...) Druga mogućnost (...) je direktna vojna intervencija Zapada. Neki izvori tvrde da se o njoj razmišlja, i da se verovatno pripremaju ili su već pripremljeni vojni planovi „Balkanske oluje“ čija je meta srpski narod“ (4.06.1992; Godišnjak SANU za 1992, XCIX).

Srpstvo = jugoslovenstvo Ambivalentan odnos jednog broja akademika prema Jugoslaviji i jugoslovenstvu obeležio je čitavu ovu deceniju. Enigma koju su oni sastavili glasi: Jugoslavija je država u kojoj su najugroženiji Srbi, oni su eksploatisani, nad njima se vrši genocid, asimiluju ih; Srbi jedini vole Jugoslaviju, za nju su se jedini borili, jedini se odriču srpstva u ime jugoslovenstva; svi drugi su antijugosloveni; Jugoslavija je srpska zabluda, Srbi su Jugoslavijom sve izgubili, drugi su u njoj ostvarili sve što su želeli, prisvojili sve privilegije i ostvarili dominaciju; drugi žele da odu iz nje, a jedino je Srbi brane. Dominantno javno mnjenje u Srbiji nalazilo se u sličnoj poziciji, koliko ambivalentnoj toliko nelogičnoj, verujući da srpski narod u ratu 1991. jedini brani Jugoslaviju u kojoj je izgubio sve što je imao.

Uverenje o samožrtvovanju u stvaranju prve i druge Jugoslavije isključivo zbog neoslobođene braće, o verolomnosti drugih kao trajnih karakteristika, proizvelo je i uverenje o specijalnim pravima u zajedničkoj državi. Iz identifikacije srpstva i jugoslovenstva proisteklo je i nužno poistovećivanje antisrpstva i antijugoslovenstva. U političkim istupima aktivnih akademika nijednog trenutka se ne dolazi ni do primisli da bi antislovenačko, antihrvatsko, a posebno antimakedonsko ili antimuslimansko raspoloženje moglo biti tumačeno kao antijugoslovenstvo. Istovremeno, čak i kritika srpskog političkog rukovodstva, tumačena je kao antisrpstvo, a svako antisrpstvo, već po definiciji, kao antijugoslovenstvo. Podrazumevajući znak jednakosti između srpstva i jugoslovenstva, antisrpstva i antijugoslovenstva, dok je to bilo potrebno, svesno su od Jugoslavije i jugoslovenstva odbijani svi koji su u tako shvaćenom jugoslovenstvu prepoznavali opasnost za sopstveni integritet. Nacionalizmu drugih to je samo olakšalo homogenizaciju, jer je pasiviziralo jugoslovensku orijentaciju u svim nacijama, zatečenu novim značenjem pojma jugoslovenstva.

D. Ćosić – „... postoji u slovenačko-srpskim odnosima i tradicija antisrpstva (...). Od 70-tih godina (...) ti antisrpski tonovi u slovenačkoj politici i kulturi bivaju, čini mi se, sve izraženiji. Oni imaju i antijugoslovensku motivaciju“ (KN, 15.11.1987).

„Savremena srpska nacionalna svest zamučena je ideološkim obmanama (...) sa najjačim duhovnim uporištima u nacionalnim porazima, iluzorno jugoslovenska. (...) izvesni sadržaji i vidovi nacionalne svesti nekih jugoslovenskih nacija apriorno su antijugoslovenski. (...) Jugoslavija nije mogla biti homogena i stabilna država. Zato će već od samog državnog konstituisanja početi da je potresaju najupornije hrvatski separatizam, a i slovenačko autonomaštvo i nezadovoljstva drugih nacionalnosti, kojima će se, bezuspešno, zabludno i nedemokratski suprotstavljati srpsko državoborstvo i jugoslovenstvo“ (KN, 1.12.1988).

M. Marković – „... ideja jugoslovenstva doživela je dalekosežnu eroziju, naročito u zapadnim oblastima. (...) postoji znatan deo naroda, naročito u Srbiji, koji je emocionalno vezan za Jugoslaviju ...“ (KN, 15.12.1987-1.01.1988).

D. Ćosić – „Srpsko jugoslovenstvo, ovako kako se sada politički iskazuje, u doživljaju drugih jugoslovenskih naroda pretvara se u svoju suprotnost, izaziva antijugoslovenstvo i antisrpstvo“ (KN, 1-15.07.1989).

J. Rašković – „Između srpstva i jugoslovenstva postoji trajna legura koju je teško istopiti. Nažalost, takva legura ne postoji za Slovence i Hrvate, Makedonce i Muslimane, pa je Srbija ostala sama, ali Srbi i Srbija moraju ostati“ (Politika, 11.06.1990).

Lj. Tadić – „Ako zvanična Srbija ne osporava pravo hrvatskom narodu na otcepljenje od Jugoslavije, ni Hrvatska ne može to isto pravo osporavati masi srpskog naroda koji živi u njenim sadašnjim republičkim okvirima ...“ (Politika, 16.08.1991).

M. Ekmečić – „... srpski narod je ostao jedina pozitivna snaga s kojom ideja demokratske jugoslovenske zajednice ne umire“ (Politika, 28.03.1992).

Jugoslavija = JNA U leto 1990. godine grupa srpskih akademika eksplicirala je svoj stav prema „jugoslovenstvu“ i „odbrani Jugoslavije“ u jednoglasnoj osudi jugoslovenskih pokušaja Ante Markovića, tada saveznog premijera, da bi godinu dana kasnije, u trenutku

otpočinjanja rata ustali u odbranu JNA, tj. Jugoslavije. Analiza njihovih zalaganja za Jugoslaviju 1991. i potpunog osporavanja pokušaja reformi Ante Markovića na jugoslovenskom planu 1990, pokazuje da su tada „postojale“ bar dve Jugoslavije – jedna, postojeća, koju aktivni akademici (kao uostalom i vlasti u Srbiji, Hrvatskoj ...) ne žele i kojoj neprikriveno kao „kancerogenoj“, „pošasti“, „mrcu“, „lešu“, „deponiji“ priželjkuju kraj, i druga, za koju se zalažu od trenutka otpočinjanja rata, a koja je oličena najviše u Jugoslovenskoj narodnoj armiji. U tom svetlu jasnije postaje potpuno odsustvo pominjanja JNA u Memorandumu, za razliku od ostalih saveznih institucija, označenih kao birokratizovane kočnice razvoja Jugoslavije i faktor njene nestabilnosti.

Govor Ante Markovića 1990. na Kozari o formiranju stranke – pokreta za reforme, Isaković je ocenio kao demagoški potez, kao pokušaj „da napravi smutnju u Srbiji“ (Politika, 4.08.1990), Ekmečić – „Kasno je počeo da spasava Jugoslaviju“, Ćosić – o govoru A. Markovića „može se napisati i politička studija i politička satira (...). Mi smo zemlja raskola i mržnji – nacionalnih, verskih, socijalnih. Mi još ne pucamo i ne ubijamo se zato što smo ubeđeni da smrt nije najveće zlo koje možemo jedni drugima da činimo. Teško je shvatiti zašto predsednik Marković ignoriše političku realnost Jugoslavije, a još je teže poverovati da se ona na stranačkim izborima može prevazići“; Tadić – postupak A. Markovića „spada u seriju jugoslovenskih paradoksa“ (Politika, 4.08.1990); povezujući osnivanje stranke A. Markovića sa štrajkom na Kosovu i američkim kongresmenima po Srbiji, Isaković kaže – „i ala i vrana sinule su na Srbiju“ (Politika, 6.09.1990). Marković je naredne, 1991. godine, obeležio A. Markovića kao čoveka „koji otvoreno radi sa neprijateljima. Prvo je učinio sve da upropasti privredu, a zatim je doveo do visoke inflacije čije je obaranje prikazao kao svoj lični veliki uspeh“ (Politika, 29.09.1991), da bi oktobra iste godine zaključio – „A. Marković (se) dogovara sa neprijateljima kako da se i na koji način zada najteži udarac Jugoslaviji, posebno Srbiji“ (Politika, 11.10.1991).

U trenutku otpočinjanja ratnih dejstava, politički aktivni akademici kao da govore o nekoj drugoj državi. Da je „Jugoslavija“ i za akademike, kao i za vlast u Srbiji bila njena armija potvrđuje identičnost njihovih iskaza o funkciji JNA u ratu u Hrvatskoj i Bosni. Sasvim slično istupima u javnosti lica na najvišim položajima u saveznoj vlasti i vojsci – (Borisav Jović – „Srpsko rukovodstvo nastojalo je da zaštiti interese Srba korišćenjem saveznih institucija i JNA“ (Politika, 4.03.1992); general Života Panić: „Mi u BiH moramo ostati i to tamo gde nas narod hoće, pre svega u srpskim krajinama i oblastima“ (Politika, 8.04.1992)) – Jugoslaviju su ovako „branili“ i pojedini akademici.

J. Rašković (povodom Rezolucije o razdruživanju SAO Krajine od Republike Hrvatske³⁷) – „Krajina bi mogla da ima velike neprijatnosti, čak dotle da oružjem brani svoj integritet i svoju nezavisnost, ali se uzda u pomoć JNA, koja treba da zaštiti legitimitet Srpske autonomne oblasti te da spreči izbijanje građanskog rata“ (Politika, 2.03.1991).

P. Ivić – „Hrvatsko vrhovništvo pokušava da silom otkine od Jugoslavije i neke njene delove koji žele da ostanu u njoj i dužnost je Armije da to ne dopusti“ (Politika, 24.08.1991).

³⁷ Rezolucija o razdruživanju SAO Krajine od Republike Hrvatske sadržavala je konstataciju – „SAO Krajina ostaje u državi Jugoslaviji, odnosno u zajedničkoj državi sa republikama Srbijom i Crnom Gorom kao i sa srpskim narodom u Republici Bosni i Hercegovini ...“ (Politika, 1.03.1991).

M. Marković – „... primarni je srpski nacionalni interes da Republika Srbija tako vodi strategiju odbrane srpskog naroda u Hrvatskoj da pred svetom ne bude s valjanim razlozima optužena da učestvuje u agresiji protiv Republike Hrvatske (...). U našem je vitalnom interesu da odbranu srpskog naroda u Hrvatskoj vodi JNA, koja je i po našim zakonima i po međunarodnim merilima za to odgovorna (...). U našem je interesu u sadašnjoj fazi rasplesa jugoslovenske krize da insistiramo na Jugoslaviji (bez Slovenije i Hrvatske), a ne na 'velikoj Srbiji' (...). Uz pomoć Srbije srpski narod u Hrvatskoj i BiH se organizovao i uzeo svoja prava koja su mu u toku pola veka pre toga osporena (...). Ta nova državna granica mora u Hrvatskoj ići linijom razgraničenja srpskog i hrvatskog naroda. JNA treba da posedne tu novu granicu ...“ (Politika, 30-31.08.1991); „JNA treba da se koncentriše na granicu između onih krajeva gde je većinski srpski narod i drugih delova Hrvatske. Zna se koji su to krajevi – Krajina, Slavonija, Baranja i zapadni Srem“ (Politika, 29.09.1991); „... ako ne dođe do deblokade kasarni JNA će krenuti u ofanzivne akcije. To znači deblokiranje kasarni i oslobađanje svih teritorija gde u većini živi srpski narod, odnosno oslobađanje Zadra, Karlovca, Siska i Vukovara“ (Politika, 11.10.1991); „Zahvaljujući borbi srpskog naroda i JNA oslobođene su teritorije u Hrvatskoj na kojima kao većinski narod žive Srbi (...). Srbija nije bila u ratu ...“ (Politika, 19.02.1992).

Iako su prilike zahtevale „odbranu“ Jugoslavije, politički aktivni akademici svoj stav prema njoj nisu prikrivali. Dok je Jugoslavija za Ćosića 1988. bila „balkanski i evropski bolesnik sa neizvesnom budućnošću“ (KN, 1.12.1988), 1991. godine je postala „kancerozni balkanski bolesnik“ (Politika, 21.01.1991). Za Bečkovića „bolesnika na Bosforu smenio je mrc na Balkanu. Srbi su vezani za tog mrca, nose ga na leđima dok ne spadne kao krasta ili puževa kućica“ (Politika, 2.08.1991). Za Krestića „Srbi u Hrvatskoj ovog puta ne treba (...) da biju bitku radi Hrvatske i Hrvata i radi neke nove Jugoslavije, kao što je dosad bio slučaj, već radi toga da se te pošasti za sva vremena oslobode“ (Politika, 9.08.1991). Za Pavića „Jugoslavija je tvornica za proizvodnju srpske štete“ (Politika, 13.09.1991). Za Bečkovića – „Slom Jugoslavije je i najveći poraz srpske istorije. Sve čisto što smo imali ona je izgubila i sada kada je propala Srbima se pretovara u naručje žalosno nasleđe jedne propale države i jedne krvave ideologije“ (Politika, 5.11.1991), da bi prilikom formalnog raspada zemlje zaključio „Srpski narod je danas raspet na dva mrca – komunizam i Jugoslaviju (...). Nas je prignula deponija jedne propale države i jedne krvave i zločinačke ideologije“ (Politika, 28.01.1992).

Komunistička partija kao „žrtveni jarac“ Antikomunizam kao jedna od bitnih odrednica dominantnog javnog mnjenja, nastao je na konstruisanoj predstavi o antisrpstvu kao imanentnoj sadržini komunizma. Potreba za ukazivanjem na „žrtvenog jarca“, odgovornog za celinu srpske tragike, najlakše se zadovoljavala njegovim prepoznavanjem u komunizmu, zato što je u svojoj praksi imao tabuizirane tamne strane kojima se uvek moglo dodati sve što se želelo, bez obzira da li je tu pripadalo ili ne. Evidentna odgovornost komunista za krizu sistema jugoslovenskog društva u celini, gotovo neprimetno se javnom mnenju mogla predstaviti kao odgovornost za „tragičan“ položaj srpskog naroda, za neprijateljstvo i antisrpstvo drugih jugoslovenskih naroda, za eksploataciju srpske privrede, dezintegraciju, asimilaciju i opštu ugroženost srpskog naroda.

Rastrzana između sopstvene partizanske ili komunističke prošlosti i antikomunističke sadašnjosti, objašnjene izlečenjem od zabluda i brigom za sopstveni narod, kod retkih (Ćosić) i priznavanjem dela odgovornosti, većina autora iz grupe čija su gledišta ovde analizirana,

zapadala je u očigledne nedoslednosti. Kod nekih su (kao u Memorandumu) uzroci svih „zala“ pronalazeni u „ideologiji KP između dva rata a pod uticajem Kominterne“ čime je skidana odgovornost sa sebe i delom sa same partije, nekada je sve objašnjavano nemogućnošću srpskih komunista da utiču na globalnu politiku jer su pripadnici drugih nacija imali dominantnu ulogu, pa se i mesto potpredsednika države ocenjivalo kao „marginalno i minorno“. Nekada se odaje priznanje komunistima za antifašističku borbu i period procvata 1953-1965, ali se nikada volšebno vraćanje komunista na „antisrpstvo“ ne objašnjava niti argumentuje. Jedina argumentacija pronalazi se u istoriji KP, a predstavlja par istrgnutih, selektivno biranih citata, ponekad pripisanih dokumentima u kojima ih nema³⁸, ponekad „presečenih“ upravo na mestima gde bi ono što sledi negiralo tezu koja se dokazuje, ponekad, prećutkivanjem čitavih decenija, brojnijih od onih u kojima se pronalaze potvrde zastupanih teza. Rodonačelnici ovakvog tumačenja istorije KP (ilegalna i marginalna KP iz 20-ih godina zajedno sa organizacijom koja pola veka ne postoji odgovorna je za sva ovovremena zla; jedina i neprikosnovena KP 50-ih i 60-ih godina uspešno vodi državu) proizvodili su ga, ne proučavanjem i analizom istorije društva ili naroda, već samo sopstvenih biografija. Vreme njihovog pripadanja partiji – afirmativno je vreme u celini, njihovo odvajanje od partije, odvajanje je partije od naroda.

Kod autora koji nikada nisu bili komunisti prisutna je veća sloboda u oceni „antisrpstva“ komunista a glavni argument za nju je lično poreklo vodećih komunista, konkretno – Tito je bio Hrvat.

Selektivna kritika komunista (i u metodi i u sadržini) trebalo je da dokaže osnovnu tezu (antisrpstvo), pa je u svom razvijenom obliku antikomunizam izgrađen na nacionalističkim a ne demokratskim pobudama. „Antisrpstvo“ komunista postalo je važnije od njihove neprikosnovene vlasti, a hrvatstvo J. Broza Tita od izgrađivanog kulta njegove ličnosti.

D. Ćosić – „... postoji u slovenačko-srpskim odnosima i tradicija antisrpstva ideološki zasnovana na militantnom katolicizmu, austrijskom duhu i kominternovskoj ideologiji KP (...). Slovenačka kritička misao, zajedno sa tradicionalnim antikomunizmom, za

³⁸ U intervjuu Književnim novinama pod naslovom „Balkanizacija partizanskog jugoslovenstva“ Ljubomir Tadić kaže: „U Rezoluciji V kongresa Kominterne o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji se kaže: 'Jugoslavija je produkt imperijalističkog rata, u kojoj se kao vladajuća nacija javlja srpska, koja ugnjetava sve ostale nacije'“ (KN, 1-15.03.1988). Ništa slično se ne nalazi u Rezoluciji V kongresa Kominterne. U tekstu „Kominterna i nacionalno pitanje Jugoslavije“, šest meseci kasnije Tadić navodi identičan citat ali sada kao stav iz Rezolucije NRPJ, polulegalne komunističke organizacije, što nije beznačajna razlika.

U tekstu „Kominterna i nacionalno pitanje Jugoslavije“ (KN, 15.09.1988), Tadić kaže da se u Rezoluciji V Kongresa Kominterne o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji, Jugoslavija „označava kao 'versajska tvorevina' koju treba razbiti“. Reči stavljene pod znake navoda i podvučene, u pomenutoj rezoluciji ne postoje (KI, stenogrami i dokumenta Kongresa, Knj. VII, str. 1000-1001).

U istom tekstu Tadić navodi da se u Rezoluciji IK Kominterne „otklanja svaka bojazan od „raspaljivanja nacionalnih strasti“ i „plamenih elemenata nacionalističkih pokreta“. Na stranu što umesto reči „raspaljivanja“ stoji reč „rasplamsavanja“, a umesto tendencioznog „plameni elementi nacionalističkih“ stoji „plameni elementi nacionalnih pokreta“, važniji je kontekst iz kojeg su navodi izvučeni: „Bude li se ona (KPJ) plašila plamenih elemenata nacionalnih pokreta, ona onda neće nikada postati pobedonosni vođa velikog revolucionarnog narodnog pokreta, koji će u Jugoslaviji nastati iz revolucionarne kombinacije radničkog, seljačkog i nacionalno-oslobodilačkih pokreta“ (Istorijski arhiv, II, str. 436). Za Ljubomira Tadića ova rečenica ima sledeći smisao: „Na taj način je u politici KPJ i Kominterne svaki nesrpski nacionalizam dobio punu legitimaciju i satisfakciju“. Tadić u istom tekstu kaže: „Koliko je KPJ verovala u vlastite revolucionarne snage i svoj socijalistički program pokazuje ovaj stav IV Kongresa KPJ: '... naoružane radne mase mada nacionalistički nastrojene, mogle (bi) biti polazna tačka za dalji razvoj revolucionarnog pokreta'“. Na stranu što u dokumentu stoji „mogle su biti ...“, ova rečenica je iz govora predstavnika KI, Erkolija, pa je pitanje zašto je Tadić ne navodi tako, već kao „stav IV Kongresa KPJ“ (Istorijski arhiv, II, str. 462) ...

boljševizam, 'realsocijalizam', 'jugostaljinizam' na jugoslovenskom prostoru nekako inercijski čini najodgovornijim Srbe i pravoslavni istok, a ne uviđa se da je upravo iz srpskog revolucionarnog pokreta od 1919. do ovoga dana davan najžešći otpor Kominterni, staljinizmu, 'jugostaljinizmu' i da je u tom otporu palo ili proglašeno najviše i najumnijih srpskih komunista i intelektualaca demokratske provenijencije“ (KN, 15.11.1987).

P. Palavestra – „Članovi srpskog PEN-a u Ljubljani najviše su radili na tome da se srpskog naroda skine hipoteka Kominterne, ukorenjena u svesti mnogih slovenačkih, hrvatskih, makedonskih ljudi, da su Srbi ugnjetajući narod, narod vojnika, pandura i nasilnika koji porobljava i iskorišćava braću i susede, da su narod bez pravih i dubljih civilizacijskih navika i potreba, divlji, prostački i psovački narod bez demokratske tradicije“ (KN, 1.12.1987).

Lj. Tadić – „... KP je insuficijentnost svog socijalističkog revolucionarnog potencijala sve više nadoknađivala na nacionalističkom, dakako antisrpskom rezervoaru. (...) A vodeći srpski komunisti, vaspitavani u duhu internacionalizma već u socijaldemokratskom pokretu, činili su ustupak za ustupkom. Oni su se gotovo mazohistički potčinjavali partijskoj liniji i sadistički progonili stvarni i imaginarni srpski nacionalizam. (...) Na istorijsku (...) scenu iz mračne pozadine stupaju sve nagomilane predrasude i opterećenja koje su zajednički sadržavale šovinistička antisrpska propagandna i partijska istorija, odnosno ideologija“ (KN, 1-15.03.1988); „Međutim, na osnovu istorijskog iskustva i proučavanjem istorije KPJ dolazim sve više do uverenja da je izgradnja socijalističkog društva bila više sporedan, akcesoran element, a stvaranje *nacionalnih država* na tlu Jugoslavije i negovanje nacionalnih, pa i nacionalističkih osećanja *glavni cilje i program revolucionarne i ratne strategije KPJ, odnosno celokupne posleratne politike od sredine šezdesetih godina* (istakla O.M). (...) Tražeći neprekidno i intenzivno savez sa svim nesrpskim nacionalističkim, pa i šovinističkim pokretima, KPJ je žestoko napadala 'kolebljivu' i 'sporazumašku' politiku 'gospode' sa vrhova tzv. građanskih partija, pre svega vođstva HSS-a (...). U svojoj orijentaciji na razbijanje Jugoslavije Kominterni i KPJ su najviše polagali na hrvatski nacionalni i nacionalističko-šovinistički pokret, na HSS, ali i na frankovce ('ustaše'). (...) To nasleđe nam govori da su se prema Jugoslaviji kao zajednici jugoslovenski komunisti odnosili ili sa mržnjom (kao 'versajskoj' i 'velikosrpskoj' tvorevini) ili sa ravnodušnošću ...“ (KN, 15.09.1988).

D. Ćosić – „Sa takvim ideološkim shvatanjima i nacionalnim mazohizmom, pali su A. Ranković, srpski 'liberali' i ko sve nije iz javnog života Srbije otišao po zakonu simetrije, tog moralnog i psihološkog, da ne kažem, patološkog sindroma srpskih komunista koji u njima dejstvuje do ovoga časa“ (KN, 15.12.1987-1.01.1988); „KPJ će u duhu svog 'internationalizma' (...) političkim odlukama proizvesti i nove nacije među kojima i muslimansku“ (KN, 1.12.1988); „Sledeći ideologiju Kominterne i njene KP ali i pod nasiljem, zabludama, korupcijom, narod Crne Gore doživeo je tri vida samouništenja: rasrbljivanje, dehristijanizaciju i surovu kaznu 1948. i potonjih godina za svoje vekovno rusofilstvo“ (KN, 1-15.07.1989).

A. Isaković – „Taj model jugoslovenske politike, istina, prihvatili su i srpski komunisti, tačnije jedan njihov deo, a glavne kreacije dolazile su iz Slovenije i Hrvatske preko Kardelja, Kidriča, Tita i Bakarića. (...) A. Ranković je bio čovek

upravnog aparata, a nije davao ideje. To je velika razlika. Srbija je trebalo da bude potisnuta, da nema nimalo samostalnosti ...“ (Politika, 2.03.1991).

D. Ćosić – „Austrougarska i kominternovska ideologija sjedinjene u titoizmu, uspostavljanjem avnojevske republičko-političke teritorijalizama, razvojem republičkih etatizama i 'samoupravnih' partikularizama, te donošenjem brionskog ustava 1974, titoizam je činio sve da dezintegriše srpski narod i u tome je uspeo. (...) Defetizam je neposredni izraz moralnog rasepa koji je u srpskom narodu izazvao titoizam. Bio je to poredak koji je pogodio najgorim ljudskim svojstvima“ (Politika, 27.07.1991).

P. Ivić – „Kad je postalo jasno da Jugoslavija nezadrživo korača putem ka raspadu koji su otvorili Ustav iz 1974, Titova smrt i privredni neuspeh, aktualizovala se potreba da se Srbija brzo izvuče iz položaja u koji ju je doveo Tito. (...) Zastava, grb i himna koje nam je nametnuo Tito ...“ (Politika, 23.08.1991); „Još mnogo važnija od istorijske pokretljivosti granica je činjenica da je područje SAO Krajine u Lici, Kordunu i Baniji dospelo pod vlast Zagreba tek 1881. godine, (...) Tako se pokazuje da nema predela u SAO Krajini koji je bio podložan Zagrebu duže pre Tita nego za vreme Tita“ (Politika 24.08.1991).

M. Pavić – „Pokoljenja koja danas vladaju Jugoslavijom, (...) odgajana su pod nejednakim uslovima za vreme Brozovog režima. Srpski kadrovi su uglavnom nasmeli, bez inicijative, jer ih je glavnokomandujući saterao u rog negativnom selekcijom (...). Slovenci, Hrvati, Makedonci i Albanci naviknuti su da im je u Brozovoj Jugoslaviji i van nje bilo sve dozvoljeno. (...) Oni imaju bezobzirne kadrove sposobne da prežive. Ukratko, Brozovi srpski kadrovi danas su praktično neupotrebljivi. Brozovi slovenački, hrvatski i albanski kadrovi još kako su upotrebljivi“ (Politika, 13.09.1991).

D. Medaković – „Najtragičnije za Srbe bilo je poništavanje svih onih istorijskih i kulturnih repera na kojima je izgrađen karakter srpskog naroda. Srpski komunisti su spremno ponudili na oltar svoje partije sve svetinje svog naroda“ (Politika, 7.05.1992).

M. Pantić – „Period pod J. Brozom bio je period permanentnog zamračivanja naše sudbine (...). Ono što je žalosno i nesrećno jeste što su pripadnici našeg naroda – neću reći previđali, videli su, znali su (...) u ime nekog svog internacionalizma (...) prepuštali vodeću ulogu (...) drugima“ (Politika, 23.05.1992).

Tito kao Hrvat Još jedna vertikala koja se može pratiti od Memoranduma SANU preko njenih kasnijih saopštenja, do iskaza pojedinih akademika, bio je odnos prema J. Brozu Titu. Kontroverznost celokupne ove političke delatnosti, koja je proisticala iz intelektualne potrebe da se polazi od univerzalnih humanističkih principa i nacionalno-ideološke potrebe da se dokaže ugroženost samo sopstvene nacije i neprijateljstvo svih ostalih, odnosno da se zahtevi demokratije identifikuju sa zahtevima samo sopstvenog nacionalnog interesa, proizvela je i krajnje kontroverzan stav prema oceni i motivima J. Broza u dovođenju srpskog naroda „u neravnopravan položaj“. Prvo navedeno polazište navodilo je na tumačenje politike J. Broza kao rezultata njegovog komunističkog uverenja pod uticajem Kominterne, drugo je motive tražilo, sasvim suprotno, u njegovom ličnom poreklu. Ovaj drugi motiv, Tito kao Hrvat, po automatizmu je isključivao prvi, Tito kao komunist, osim ako nije pretpostavljao da su sva svojstva komunizma istovremeno i nacionalna svojstva Hrvata, pa se postavlja pitanje da li je

antifašistička borba (pozitivno ocenjivana), uspostavljanje autoritarne vlasti u Jugoslaviji (negativno ocenjivano), ugušenje hrvatskog mas-pokreta (prećutno pozitivno ocenjivano), jugoslovenska federacija do sredine šezdesetih godina (pozitivno ocenjivana), Ustav iz 1974. (negativno ocenjivan) ... rezultat politike Tita – Hrvata ili Tita – komuniste. Potreba da se, isključivo u negativnom kontekstu, ističe etničko poreklo J. Broza Tita, pored svih mogućnosti koje je pružala njegova dugogodišnja ideološka i politička opredeljenost, označava prevagu kod pojedinaca i grupa, druge, nacionalno-ideološke pobude. Posebno je interesantno da se potreba naglašavanja njegovog porekla javila u leto-jesen 1991. godine, tj. u vreme najžešćeg rata u Hrvatskoj, očigledno pronalazaženjem u tom faktu, koji verovatno sam po sebi dovoljno govori, oporavdanja i objašnjenja neposrednih zbivanja.

M. Pavić – „Neke predele na kojima su Srbi živeli vekovima pre no što je 1918. stvorena Jugoslavija, Tito (i sam Hrvat) 1943. godine u vreme građanskog rata u Jugoslaviji pripojio je Hrvatskoj. Ako Evropa hoće danas, u trenutku raspada Jugoslavije da izbegne novi građanski rat u ovoj zemlji, treba da se ovi srpski krajevi vrate Srbiji“ (Politika, 7.08.1991. – preneto iz Die Zeit, 26.07.1991).

Pismo SANU svetskoj javnosti – „... vodeću ulogu (su) imali Hrvati (Tito, Bakarić) i Slovenci (Kardelj, Kidrič), a samo minornu i marginalnu ulogu su dobili Srbi (Ranković i dr.) (...). Predsednik Predsedništva Jugoslavije, Ministar spoljnih poslova, Ministar za privredni razvoj su, na primer Hrvati ...“ (Politika, 16.10.1991).

M. Bečković – „Naš greh bio bi najveći već i zato što smo najveći i što je prvi put za hiljadu godina srpske istorije poslednjih pola veka srpsku sudbinu određivao čovek druge vere i nacije“ (Politika, 5.11.1991).

Pismo Odeljenja društvenih nauka SANU – „Pogromaška antisrpska politika hrvatskih šovinističkih režima se nastavila 30 godina docnije, 1971. pod totalitarnim režimom J. Broza, uzgred budi rečeno Hrvata. (...) SANU ne tvrdi da je Kraljevina Jugoslavija u svemu bila besprekorna država. Ali u njoj je stvorena 1939. Hrvatska banovina sa velikom autonomijom. A u državi autokrate J. Broza Hrvati su imali u rukama (sa Slovencima) sve odlučujuće poluge državnog aparata“ (Politika, 13.12.1991).

D. Ćosić – „Srbija se oseća kao da je ona izvršila genocid nad Hrvatima, a ne ustaška Hrvatska nad srpskim narodom (...) (kao) da su Tito i Kardelj tvorci komunističke diktature – Srbi, a ne Hrvat i Slovenac ...“ (3.03.1992, intervju *Avantija, Srpsko pitanje – demokratsko pitanje*, Beograd 1992).

Šta da se radi?

Puteve i metode ostvarenja nacionalnog programa određivale su političke prilike u Srbiji i Jugoslaviji. Ekspoziranje Slobodana Miloševića kao neprikosnovenog nacionalnog vođe i okupljanje naroda oko nacionalnog programa, bili su očekivani preduslov za postizanje legitimnosti zahteva akademske elite. Za ostvarenje svesrpske države nužno je bilo ubrzanje procesa homogenizacije, i to pre svega raspirivanjem straha od zajedničkog života sa drugima – argumentacijom iz prošlosti, prepoznavanom u sadašnjosti i predviđanom u budućnosti.

Narod – voda – elita Memorandum SANU je već 1986. definisao elitu i njen nacionalni zadatak – „prvi uslov našeg preobražaja i preporoda je demokratska mobilizacija celokupnih

umnih i moralnih snaga naroda, ali ne samo za izvršavanje donesenih odluka političkih foruma, nego i za stvaranje programa i projektovanje budućnosti na demokratski način (...). SANU i ovom prilikom izražava svoju spremnost da se svesrdno i celokupnim svojim snagama založi na ovim sudbinskim zadacima i istorijskim nalogima neše generacije“.

Nesigurni u snagu svog uticaja, nosioci ideje „umne“ elite među politički aktivnim akademikima, ovih godina (1987-1991), identifikujući svoje zahteve sa aktivnošću „nove srpske vlasti“, zadovoljili su se da joj u javnom govoru pruže svesrdnu podršku, nedvosmisleno izjednačavajući interese i težnje srpskog naroda sa Miloševićevom politikom. Tek kasnije, u ratnim uslovima, nezadovoljni nedovoljnom radikalnošću te iste politike u definisanju i sprovođenju ideje svesrpske države, ili u strahu od odstupanja od nje, oni će se vratiti konceptu „umne“ elite, ne primećujući je, što potvrđuje aktivnost oko stvaranja Srpskog nacionalnog saveta, van svojih redova.

U retorici akademika nema građana, individue, postoji samo „narod“ etnički određen, jer, i ako nema uvek naznake za srpstvo, uvek je prisutno „antisrpstvo“; „narod“ je 90-ih ugrožen od Slovenaca, Hrvata, Albanaca, ustaša, albanskih šovinista, hortijevaca ...; „narod“ je predmet mržnje, genocidnih radnji, „narod“ misli, „narod“ je u zabludi, lakoveran je, nesvestan, on se osvešćuje. „Umna“ elita je ona koja ne samo što zna šta „narod“ želi, kada je pravi trenutak da te želje realizuje, već je pozvana i da definiše želje „naroda“. Želje etničkog „naroda“, ma gde on živeo, elita definiše kroz nacionalni program koji se sastavlja u uskom krugu odabranih, po nekim akademikima, poželjno je tajno, jer su nacionalni programi „acta secreta. Za njih zna samo najuže rukovodstvo“ (V. Krestić, Politika, 9.08.1991).

Prvu eksplikaciju trojstva „narod – vođa – elita“ dao je akademik M. Marković 1988. u Akademiji prilikom rasprave o promenama Ustava: Tri su činioaca omogućila preokret u Srbiji (...) narod je opet postao subjekt istorije. On je to postigao impresivnim samoorganizovanjem, samodisciplinom, i bez primene nasilja – iako je i na to imao pravo. (...) Drugi činilac bez koga se ne mogu razumeti današnja zbivanja u Srbiji pojava je novog tipa mladih političkih rukovodilaca koji su bili dovoljno inteligentni da shvate da se bez narodne podrške više ne može ostati u politici, a da se ta podrška može steći samo hrabrošću, ličnim integritetom, vrednim radom, skromnim životom i otvaranjem upravo onih problema koje narod doživljava kao ključne i hitne. Treći bitan činilac je formiranje snažnog i uticajnog kritičkog javnog mnjenja (...). Sanu je bitno doprinela stvaranju ovakvog javnog mnjenja ne samo individualnim radom i javnim angažovanjem svojih članova, već i kao celina, odlučnom odbranom svog integriteta i prava na slobodnu kritičku reč decembra 1986. (...) Najzad, Srbija je u izuzetno povoljnom položaju što trenutno ima popularno rukovodstvo koje bi i na najslobodnijim izborima bilo izabrano“ (KN, 15.10.1988). Na istom skupu akademik N. Čobeljić je predložio da se da podrška narodnim zborovima i okupljanjima (Politika, 4.10.1988).

M. Pavić – „Glas naroda se mora slušati“ (Politika, 13.09.1988).

V. Petrović – „Prava istina o onome što se stvarno događa u Srbiji, u Evropi i svetu, nema odgovarajući odjek (...). Evropa je uglavnom protiv, iako se radi o demokratskim procesima“ (Politika, 22.12.1988).

D. Kanazir – „... Srbija je zadivljujućom borbom naroda i odvažnim stavom i jedinstvom novog partijskog i državnog rukovodstva povratila svoju suverenost, državnost (...). Beograd je bio u centru tih akcija. Setimo se samo veličanstvenog

skupa 'bratstvo i jedinstvo' i skupa beogradskih studenata i radnika" (Politika, 26.04.1989).

D. Ćosić – „... sa našim nacionalnim klonućem i padom tekao je permanentan slobodarski i demokratski, moralni i stvaralački otpor domaćem staljinizmu. (...) otpor koji je nosila i idejno iskazivala kritička i opoziciona inteligencija (...) kulminisao je poslednje dve godine svenarodnom, demokratskom pobunom, kojom se srpski narod ponovo uspostavlja kao istorijski subjekt u demokratskom i civilizacijskom značenju (...). Na sreću ove zemlje i njenih mladih generacija, zajedno sa Srbijom, Crna Gora je započela svoj preporod; započela ga je odlučno, demokratski, sa političkim ljudima koji dobro i napredak obećavaju“ (KN, 1-15.07.1989).

V. Kanjuh – „... ovo rukovodstvo je hrabro artikulisalo istinu koju narod oseća i zato verujem da smo izašli iz godine teške apatije i resignacije. Vraćeno nam je dostojanstvo ...“ (Politika, 20.07.1989).

Lj. Rakić – „Mi kao Republika Srbija izdvajamo deo svoga dohotka da bi se neistina (od strane slovenačkih i hrvatskih predstavnika diplomata) o Srbiji, o srpskom narodu, o težnjama srpskog rukovodstva, o privrednoj reformi u Srbiji na izvitoperen i lažan način distribuirala po svetu“. Prema izveštaju Politike – „akademik je predložio da predsednika SR Srbije 'bira neposredno – referendumom – narod. Svi dosadašnji predlozi jednoglasni su, iz svih sredina, da je to drug S. Milošević“ (Politika, 3.11.1989).

S. Selenić – „... kada su Srbi i Crnogorci hteli da održe miting istine u toj istoj Ljubljani, birokratsko rukovodstvo Slovenije, sa policijom na čelu, zaustavilo je Srbe i Crnogorce (...). Pre godinu dana Udruženje književnika Slovenije, a sada je to uradila i država Srbija proglasom RK SSRN“ (Politika, 10.12.1989).

A. Isaković – „... 'novi komunisti' vode borbu da se Srbija demokratizuje (...) ponudili su i novi ustav (...). Mozak SANU služi srpskom narodu (...). Akademik ne sme da bude protiv svog naroda. On uvek mora da podnosi sudbinu i muku svog naroda“ (Politika, 26.05.1990).

V. Krestić (o referendumu) – „... ova odluka je uz sve drugo, dokaz više, da se demokratija vratila u Srbiju na velika vrata i da je najviša vlast u zemlji prepustila narodu da sam odlučuje o Srbiji i svojoj sudbini ...“ (Politika, 28.06.1990).

J. Rašković (S. Miloševiću) – „... nedvojbeno (ste) bili i ostali prva ličnost moderne historije srpskog naroda. Naša SDS smatra Vas svojim duhovnim, moralnim i sasvim sigurno, biološkim zaštitnikom (...). Na kraju Vas uvjeravam da spadam u ljude, a njih nije baš malo, koji smatraju da je Vaša ličnost paradigma svega onog što je srpsko. Časno je stupati s Vama u istom stroju i boriti se za uspostavljanje celokupnog srpskog nacionalnog bića. Vi pripadate isto toliko Šumadiji, koliko i celokupnoj Krajini, hercegovačkim Srbima koliko i ličkim, banijskim, kordunaškim ili dalmatinskim, te svim ostalim Srbima, ma gade oni živeli“ (Politika, 31.08.1990).

A. Isaković – „... tako je bilo do pre dve godine kada je na čelo srpskih komunističkih došao S. Milošević koji je beskompromisnom borbom uspeo da Srbiji vrati državnost“ (Politika, 23.09.1990).

D. Medaković – „... Narod Srbije najbolje zna kvalitet svog rukovodstva“ (Politika, 10.10.1990).

Prema izveštaču Politike – „A. Isaković je upozorio i na činjenicu da antisrpska koalicija ulaže sve snage kako bi slomila S. Miloševića za koga je Isaković rekao da je prvi nepodmitljivi srpski političar koji zastupa interese svoga naroda“ (Politika, 19.11.1990).

A. Isaković – „... Narod i sadašnje rukovodstvo na čelu sa S. Miloševićem izborio se za jedinstvenu Srbiju“ (Politika, 26.11.1990).

M. Marković – „Prvi put posle 70 godina u većoj meri nego ikad do sada ujedinili su se svi delovi srpskog naroda. Od Petra I do danas imamo sreću da se na našem čelu nalazi jedan sposoban, čestit i hrabar čovek – S. Milošević“ (Politika, 12.03.1991).

Lj. Tadić – „... u objedinjavanju Srbije je i ugled SPS i S. Miloševića. Pobeda SPS nema nacionalističke ali ima nacionalne prizvuke jer donosi jedno pravедno rešenje srpskom narodu“ (Politika, 22.05.1991).

M. Ekmečić – „... ja bih vladu S. Miloševića pre nazvao jednim balkanskim degolizmom, a nikako boljševizmom (...). Kod njega je naglašen strah da će Srbijom i budućom jugoslovenskom zajednicom upravljati strani ambasador. To je vladajući duh prvih radikala u Srbiji (...). Mislili o njemu šta hoćemo, S. Milošević u ovome ima pravo“ (Politika, 19.07.1991).

D. Čosić – „Politika koja danas ne zastupa celinu srpskog naroda nije demokratska politika. U tom pogledu je sadašnja državna politika Srbije i njenog predsednika po mom uverenju, ispravna. Njoj ne nedostaje program, strategija i volja, njoj nedostaju sredstva i organizacija (...). (o S. Miloševiću) – „Nastojim da ga vidim kao hroničar i pisac ovog doba. S tog stanovišta, smatram da posle N. Pašića u I svetskom ratu nijedan srpski političar nije imao teže uslove i veće breme od S. Miloševića. On se hrabro posvetio obnovi srpske države i spasavanju srpskog naroda od novog porobljavanja i uništavanja. Sa svim svojim opšte poznatim nedostacima i promašajima, osobito u personalnoj politici, zakašnjenju u demokratizaciji srpskog društva, medijskoj nekomunikativnosti, S. Milošević je od svih srpskih političara u poslednjih pet decenija najviše uradio za srpski narod. Njegova generalna nacionalna politička strategija i taktika, smatram da je realistična i dobro usmerena“ (Politika, 27.07.1991).

V. Krestić – „U euforiji pobede nova hrvatska vlast bila je uverena da će pregaziti Srbe. Kada su, međutim, videli da su Srbi mnogo rasniji političari nego što su oni, a to su morali od ranije znati ...“ (Politika, 1.08.1991); „U tom sklopu treba posmatrati i napade na S. Miloševića. Onog časa kad je on krenuo u akciju uspostavljanja teritorijalnog integriteta Srbije, kad je počeo da radi na ukidanju dveju autonomnih jedinica kao konstitutivnih delova federacije, dobio je epitet velikosrpskog političara, povampirenog sledbenika I. Garašanina i doslednog izvršioca Memoranduma SANU. Takve ocene, koje su najpre potekle iz Hrvatske bile su potom prihvaćene od svih kojima je odgovarala slaba i na tri dela razbijena Srbija“ (Politika, 9.08.1991).

P. Ivić – „Masovni mitinzi, koji su u Zagrebu i Ljubljani prikazivani kao vrhunac nedemokratičnosti, jedino su demokratsko političko sredstvo onda kada nema mehanizma parlamentarne demokratije“ (Politika, 23.08.1991).

M. Marković – „Ako je S. Milošević u najvećoj meri odgovoran za uspostavljanje ravnopravnih odnosa, i ako je on doprineo rušenju nepravedne i apsurdne brionske Jugoslavije koja je jedino bila prihvatljiva Hrvatima i Slovencima sa svim privilegijama koje im je pružala, onda se može objasniti zašto je on postao takav predmet mržnje i satanizacije“ (Politika, 30.08.1991).

B. Petrović – „Nacionalno-državnu strategiju u aktuelnoj politici Srbije mogla je pokrenuti samo ličnost od izrazitog političkog dara, samopregora, hrabrosti i energije, a pošto je to učinio S. Milošević jasno je da on takva ličnost jeste“ (Politika, 6.09.1991).

M. Pavić – „Gospodin Milošević je pre svega morao da prevlada taj problem nesposobnih kadrova oko sebe (...). Gospodin Milošević je prvi i poslednji političar koji je usred antisrpski nastrojene komunističke Jugoslavije učinio nešto dobro i veliko za Srbiju. Svi znamo pod kako teškim uslovima, koliko i kako u veoma kratkom vremenu ...“ (Politika, 13.09.1991).

M. Bečković – „... tom režimu se najžešće osporava ono što je za Srbe nesporna i nekomunistička briga o celini srpskog naroda, o tzv. Srbima izvan Srbije. Samo u tom pitanju danas nema razlike između vlasti i opozicije, Srba u otadžbini i rasejanju“ (Politika, 5.11.1991).

M. Macura – „Milošević je (u Hagu) jedini bio 'na nivou' i pokazao se kao državnik ali pozicija mu je bila tragična i ličila je na Pašićevu, svojevremeno u Ženevi“ (Politika, 29.01.1992).

U intervjuu *Večernjim novostima* koji je prenela *Politika*, Ćosić je, zamoljen da prokomentariše svoju izjavu o S. Miloševiću kao najznačajnijem Srbinu našeg vremena, rekao da nikada to nije izjavio jer i nije imao sreću da upozna „najznačajnijeg Srbina“. „Prava dimenzija odnosa između mene i S. Miloševića sadržana je u našim političkim shvatanjima i dužnostima koje vršimo“ (Politika, 4.08.1992).

Spoj naroda i elite oličene u generaciji „koja silazi sa životnog poprišta“ a bez vođe, posebno je ekspliciran kod akademika Ćosića: „Te pogreške i stranputice mogu nas dovesti do bespuća, ako ih što pre razumno ne shvati i ne obznani generacija koja najduže živi u Jugoslaviji, a koja sve brže silazi sa životnog poprišta“ (KN, 1.12.1988).

Sve osim konfederacije U propagiranju promena u jugoslovenskoj državnoj organizaciji kojima treba težiti, politički aktivni akademici nikada nisu do kraja i jasno eksplicirali puteve i metode njihovog ostvarenja. Do kraja su razvijane samo teze o pogubnosti postojeće države po srpski narod, nužnosti da svi Srbi žive u jednoj državi, pri čemu je jedino rešenje koje treba isključiti konfederacija.

J. Rašković – „Ako Sabor bude do te mere kroatocentričan da odvoji Hrvatsku od Jugoslavije, ili se nekako izbori za konfederaciju, mi smo spremni da se borimo za jedan oblik pokrajine koji će imati ne samo kulturne i istorijske elemente, nego i neke teritorijalne dimenzije sa elementima državnosti. Mislim da bi to bio jedini izlaz za srpski narod“ (Politika, 18.06.1990).

M. Jovičić – „Mislim da Srbija ne bi trebalo da prihvati takvu konfederaciju, jer je Srbija najveća država i dovoljno bogata da bi mogla da opstane sama, ili ujedinjena u novu federaciju sa drugim republikama koje ne postavljaju takve ultimatum“ (Politika, 28.06.1990).

Posle izjave S. Miloševića da „za nas (...) konfederacija nije država“ (Politika, 16.01.1991), slične konstatacije mogle su se čuti svakodnevno.

D. Čosić – „Srpski narod ne može da prihvati konfederaciju sadašnjih republika, jer njihove granice nisu legitimne ni u istorijskom, ni u državno pravnom smislu; te su granice određene političkim ciljevima i kriterijumima KPJ i brionskim ustavom (...). Ne može se srušiti društveni poredak koji je stvorila KP, a da se ne sruši i njegova osnovna istorijsko-politička odrednica – 'avnojevske granice'. (...) Konfederalnim rešenjem jugoslovenske državne krize, odnosno razbijanjem Jugoslavije na šest država, nacionalni antagonizmi ne samo da se ne bi uklonili nego bi se silno uvećali i vodili ratu i ratovima“ (Politika, 21.01.1991).

P. Ivić – „... moramo odbiti svaku pomisao na nekakav 'savez suverenih država'“ (Politika, 23.08.1991); „Sigurno je da ćemo izgubiti mir, ako pristanemo da uđemo u klopku koja se zove 'savez suverenih država'“ (Politika, 24.08.1991).

K. Mihajlović – „Konfederacija je nešto najgore što se Jugoslaviji može dogoditi. Dosta je bilo kojekakvih društvenih uređenja koja nigde ne postoje“ (Politika, 24.08.1991).

M. Marković – „Jedini rasplet jugoslovenske krize koji moramo po svaku cenu sprečiti je konzervacija Jugoslavije kao saveza država u njihovim dosadašnjim granicama“ (Politika, 30.08.1991).

Pismo SANU svetskoj javnosti – „... jasno je da svako razdvajanje jugoslovenskih naroda državno-administrativnim republičkim granicama u nove suverene države, pa i sam konfederalan sistem državnog uređenja (...) ne nudi nikakvo trajno rešenje“ (Politika, 16.10.1991).

Ako za Jugoslaviju konfederacija nije dolazila u obzir, za Bosnu i Hercegovinu, po nekim akademikima, bila je idealno rešenje.

D. Čosić – „Mir u Bosni i Hercegovini ne može se spasti priznavanjem komunističkih granica te republike, kako zabludno ili po nekim svojim interesima smatraju Evropska zajednica i Amerika; mir na tom plitko zapretanom vatrištu Balkana, može da spase i obezbede nacionalna i ljudska prava svim nacionalnostima, ako se postigne demokratski i tolerantni dogovor sva tri naroda o konfederaciji Bosne i Hercegovine ...“ (3.02.1992, intervju *Avantiju, Srpsko pitanje – demokratsko pitanje*, Beograd 1992).

Svi Srbi u jednoj državi Kao i mnoge druge, i ideja o „svim Srbima u jednoj državi“ doživela je nekoliko transformacija u političkom govoru aktivnih akademika tokom godina o kojima je reč. Daleka naznaka ove teze mogla bi se prepoznati u zahtevu Memoranduma da se sve nacije „izjasne o svojim namerama“. Od 1989. godine pojedini akademici formulisali su ovu ideju u smislu potrebe srpskog naroda da živi sam, a sa obrazloženjem zaštite od mržnje drugih jugoslovenskih naroda. Tokom 1991. godine eksplicirana je u istupima svih aktivnih akademika, sa ili bez ograde šta ta sintagma podrazumeva. Jugoslavija kao „zavesa“ kojom je povremeno pokrivena ideja o državi svih Srba sve manje je korišćena, a u pojedinim iskazima nabrajani su i narodi koji će imati sva prava nacionalnih manjina u novoj državi. Tek od leta 1992. negirano je da je takva ideja ikada postojala, ili u iskazima naivnijih, priznavano je da se od nje odustalo.

D. Ćosić – „Posle genocida (...), posle Ustava iz 1974. (...) teško je shvatiti zašto Srbi danas razumno i uporno ne teže državi bez nacionalnog pitanja, nacionalnih mržnji i srbofobije“ (KN, 15.07.1989).

A. Isaković – „Mi, Srbi, treba da razmisljamo i o tome da možemo da živimo sami. Imamo iskustvo samostalne države, mi smo sami i došli do države, za razliku od drugih koji su je stekli raznim nagodbama“ (Politika, 26.05.1990).

Posle istupa S. Miloševića na sednici Predsedništva SFRJ, januara 1991. godine, gde je jasno izneo stav srpskog rukovodstva – „... srpski narod će živeti u jednoj državi i svaki narod, koji želi da sa srpskim narodom ravnopravno živi u istoj državi, je *dobro došao*“ (istakla O. M) (Politika, 16.01.1991) – krenula je prava lavina identičnih iskaza akademika:

D. Ćosić – „To je pitanje sloboda i prava bivstvovanja srpskog etnosa u celini svog duhovnog, kulturnog i istorijskog identiteta bez obzira na sadašnje republičke granice i konstituciju Jugoslavije. Ako se ta sloboda i to pravo ne uvažava, onda nije ostvaren istorijski cilj srpskog naroda – ujedinjenje svih Srba u jednoj državi (...). Država za koju se dva veka bori srpski narod ne treba i ne može da bude 'velikosrpska' i hegemonistička (...). U toj državi treba optimalno da se poštuje identitet Muslimana, Makedonaca, Hrvata, Mađara, Albanaca – svake etničke i verske posebnosti (...). Jugoslavija koju je komponovala KP nije država u kojoj je srpski narod ostvario svoj nacionalni i demokratski cilj“ (Politika, 20.01.1991); „A srpski narod danas ima sve istorijske, nacionalne i demokratske razloge i prava da živi u jednoj državi. Da li će to biti federativna demokratska Jugoslavija, odlučiće narodi koji žele da žive u takvoj Jugoslaviji. Ako takvu Jugoslaviju neće drugi narodi onda će srpski narod *biti primoran da živi slobodno u svojoj državi i posle dva stoleća borbe trajno reši svoje životno pitanje*“ (istakla O. M) (Politika, 21.01.1991).

M. Marković – „Srpski narod mora ostati jedinstven u Jugoslaviji i sopstvenoj nacionalnoj državi ...“ (Politika, 27.03.1991).

M. Jovičić – „Srpski nacionalni savet morao bi danas da naoruža srpstvo za borbe koje mu predstoje na putu ujedinjavanja čitavog srpskog naroda ...“ (Politika, 6.04.1991).

D. Ćosić – „Bila bi racionalna i na smeru evropske i svetske integracije jedna demokratska federacija Srbije, Crne Gore, BiH i Makedonije. Ako se to ne dogodi srpski narod će stvoriti svoju državu, na svojim etničkim prostorima, apolicentrične

strukture i tako završiti borbu za svoje oslobođenje i ujedinjenje koju vodi dva veka. (...) Srpski narod na preskupom istorijskom iskustvu obe Jugoslavije i posle sadašnjih ratova neće ispustiti mogućnost da stvori novu državu u kojoj će zasnovati slobodno i demokratsko društvo i ljudsku zajednicu bez mržnje i eksploatacije. Stvaranje takve srpske države ili državne zajednice slobodnih i ravnopravnih građana i naroda bez Slovenaca, Hrvata i onih koji neće sa Srbima, nije samo srpski interes ...“ (Politika, 26.07.1991).

Politika je 30.07.1991. izveštavala da je akademik M. Macura na sastanku jugoslovenskih socijalista u Ohridu „ponovio pravo Srba da žive u jednoj državi“.

Lj. Tadić – „... u ovom času (je) srpski nacionalni i državni interes u tome da srpski narod, tamo gde je u većini, ostane da živi u jednoj državi, zvala se ona i dalje Jugoslavija, ili nekako drugačije. (...) Zahtev Srba da žive u jednoj državi u slučaju raspada Jugoslavije i dalje se naziva 'velikosrpskim hegemonizmom' (...). Pitam se po kome to božjem ili ljudskom zakonu može dva do tri miliona Srba biti prinuđeno da živi izvan dosadašnje zajedničke države?“ (Politika, 16.08.1991).

D. Čosić – „... sedam stotina hiljada Srba vi ne možete da naterate da žive u jednoj takvoj državi (Hrvatskoj). Srbi nisu Kurdi“ (Politika, 21.08.1991).

P. Ivić – „Izlazimo iz epohe Titove druge Jugoslavije, a ulazimo u novu državu (...) iako se za sad ne zna ni kolika će biti, ni kako će biti uređena, čak ni koje će ime nositi. (...) Prelom se događa i u svesti Srba, koji ponovo nalaze svoj srpski identitet, oslobađajući se od zabluda jugoslovenstva. (...) Što se tiče srpskog nacionalnog interesa, on je u stvaranju stabilne demokratske države koja će okupiti sve oblasti gde su Srbi u većini, i osim toga one narode koji žele zajedništvo s nama“ (Politika, 23.08.1991).

D. Čosić – „Nastaju uslovi u kojima će se posle dva stoleća borenja srpski narod konačno skrasiti u demokratskoj državi i posvetiti svom razvoju i napretku. Srpski narod kao celina prvi put u istoriji stiće nacionalnu, socijalnu i duhovnu samosvest“ (Politika, 15.09.1991).

M. Bečković – „Ispada da je sve drugo realnije od onoga što bi bilo najpravednije i najlogičnije: ujedinjenje srpskog naroda, ujedinjenje koje nikoga ne ugrožava i ne razjedinjava“ (Politika, 5.11.1991).

M. Marković – „U novu jugoslovensku državu svakako će ući Srbija, Crna Gora, Srpska republika Bosna i Hercegovina i Republika Krajina (...). Bosanski Muslimani i Makedonci su propustili priliku da se dobrovoljno izjasne za ostanak u Jugoslaviji i požurili da se prijave Evropskoj zajednici radi međunarodnog priznanja njihove nezavisnosti“ (Politika, 29.12.1991).

D. Čosić (u pismu Kongresu srpskih intelektualaca u Sarajevu definiše budućnost ne samo Srba, već i Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini) – „*Mi Srbi, Muslimani i Hrvati uvažavanjem istorijskog iskustva (...) moramo se što pravednije razdeliti i razgraničiti da bismo uklonili razloge da se mrzimo i ubijamo (...)*. Istorijsko iskustvo nam nalaže da u stvaranju nove države uskladimo načelo jedinstva srpskog naroda sa načelom demokratskog policentrizma (...). Mi ne želimo da stvorimo državu u kojoj će

da žive samo Srbi, jer takva država ne može biti demokratska. Mi želimo državu u kojoj će se celini srpskog naroda trajno obezbediti sloboda postojanja i stvaranja. *Mi želimo da stvorimo državu koju će sve nacionalnosti i sve vere smatrati svojom*“ (istakla O. M) (Politika, 29.03.1992).

Deklaracija Kongresa srpskih intelektualaca – „... jedino rešenje za BiH – trodelna zajednica u kojoj će Srbi suvereno stati na svoje međe (...). Sudbina srpstva je nedeljiva i sve što se odnosi u jednoj srpskoj zemlji, odnosi se na sve Srbe ma gde živeli, jer su sve srpske zemlje jedinstven prostor“ (Politika, 30.03.1992).

M. Jovičić – „... bitno je održati na okupu sve Srbe u jednoj državi (ovo 'svi Srbi' razume se, znači sve koji žive na etnički kompaktnim područjima, odnosno područjima gde čine većinu). Samo tako ćemo biti dovoljno jaki da se, i sa svojim brojem i prostorom koji zauzimamo, nametnemo kao narod čiji se stavovi moraju poštovati u organizovanju ovog dela Evrope“ (Politika, 11.06.1992).

Posle izbijanja rata u BiH aprila 1992. godine i izbora akademika Čosića za predsednika Jugoslavije, sintagma „svi Srbi u jednoj državi“ je bitno ublažena i relativizovana u iskazima akademika, a kod pojedinaca i odbačena.

D. Čosić – „Milošević nikad nije izrekao glupost – svi Srbi u jednoj državi. Mislim da je ta deviza – svi Srbi u jednoj državi – deviza nacionalnih i nacionalističkih ekstremista, i to nikad ne može biti deviza jedne zdrave, demokratske nacionalne politike, i to nije naša deviza (...). Nikada to nije bilo moje uverenje niti će biti“ (Politika, 12.08.1992).

Lj. Rakić – „Odustali smo od sna o velikoj Srbiji ...“ (Politika, 20.09.1992).

Sprečiti novi genocid Strah od mogućeg novog genocida kao sasvim izvesne budućnosti Srba u Hrvatskoj, proistekao je, između ostalog, iz ocene ustaškog genocida nad Srbima 1941-45, ne kao rezultata jednog sistema, stranke ili ličnosti, već kao proizvoda fenomena „dugog trajanja“, odnosno, kako je to definisao akademik Vasilije Krestić – „Genocid nad Srbima u ustaškoj NDH svojevrsni je fenomen našeg vekovnog zajedničkog življenja sa Hrvatima“ (KN, 15.09.1986).

Položaj Srba u Hrvatskoj već u Memorandumu 1986. ocenjen je kao najteži u njegovoj istoriji sa izuzetkom ustaške NDH, da bi i ova ograda bila skinuta 1990. dolaskom nove hrvatske vlasti. Najveća pojedinačna aktivnost akademika usled toga je bila usmerena, kod pojedinih istoričara na tumačenje geneze „genocidnih radnji“ nad Srbima i rasprostranjenost genocidnih ideja među Hrvatima, a kod pojedinih akademika psihijatara, na analizu razlika u „psihostrukturama nacionalnih kolektiviteta Hrvata i Srba“, njihovih kompleksa, paranoja ... i stepen spremnosti na genocid kod pojedinih naroda.

V. Krestić – „Sasvim je sigurno da genezu genocidnih radnji nad Srbima u Hrvatskoj treba tražiti u onim vremenima kada su tzv. pravoslavni Vlasi, tj. Srbi, pod pritiskom Turaka, u XVI i XVII veku, počeli da naseljavaju hrvatske zemlje. (...) ideja o genocidu nad Srbima u Hrvatskoj potpuno (je) bila sazrela u okvirima Austro-Ugarske, još pre izbijanja I svetskog rata. (...) Dugotrajno nastajanje genocidne ideje u određenim sredinama hrvatskog društva, koje, kako svedoči dr Ribar, i nije imalo tako

usku nego prilično široku bazu, duboko se ukorenilo u svest mnogih generacija“ (KN, 15.09.1986).

Prema izveštaču *Politike* akademik V. Krestić je „napravio istoriografsku analizu srpskohrvatskih odnosa u poslednja tri veka i, citirajući brojna dokumenta dokazao postojanje netrpeljivosti, potom i mržnje, kao i planova za uništavanje srpskog naroda ...“ (Politika, 26.07.1991).

V. Krestić – „Genocid se kao ideja pripremao kod Hrvata tokom druge polovine XIX veka. Reč je o genocidnosti hrvatske politike prema Srbima, a ne o genocidnosti hrvatskog naroda, što mi se često pripisuje da tvrdim“ (Politika, 26.07.1991); „Oni koji srpskom narodu poriču pravo na zemlju kraj svih dokaza da je zemlja njihova, istorija je to pokazala, spremni su na genocidno uništavanje tog naroda (...). Uz samoopredeljenje morale bi se uzeti u obzir i sve negativne posledice genocida, kojim je srpska strana veoma oštećena. U protivnom, kada bi se posledice genocida prenebregele, kada bi se pošlo od etničkih odnosa kakvi su danas, počinioci genocida bili bi nagrađeni, a oni koji su i inače spremni na genocid imali bi motiv više da ga što radikalnije izvedu. (...) Kada sam 1986. objavio raspravu 'O genezi genocida nad Srbima u NDH' slutio sam da se približava zlo koje nas sada sustiže (...) mržnja prema Srbima od strane Hrvata vremenski je toliko duboka i raznovrsna (...) u zajednici sa Hrvatima oni (Srbi) fizički rapidno nestaju“ (Politika, 9.08.1991); (o knjizi P. Džadžića) – „On (Džadžić) je pokazao kontinuitet hrvatske teorije od sredine XIX veka, na osnovu koje su politikanti i kvaziistoričari, zaključno sa Tuđmanom, sledili rasističke teze Starčevića, kojima je danas zahvaćen veliki deo hrvatskog društva“ (Politika, 24.10.1991).

Prema izveštaču *Politike* akademik V. Krestić je rekao „da najbolji odgovor na pitanje da li ova dva naroda mogu da žive zajedno daju događaji u prvoj i drugoj Jugoslaviji, kada je od hrvatske ruke stradalo tačno milion Srba! On se argumentovano suprotstavio tezi da je ideja genocidnosti u hrvatskom narodu zaživela nakon ujedinjenja 1918. navodno kao odgovor na srpski hegemonizam u novostvorenoj zajedničkoj državi. Ističući da se to dogodilo znatno ranije, još u prošlom veku, akademik Krestić je rekao kako je nesporna činjenica da se genocid može pripisati zvaničnoj hrvatskoj politici, kako komunističkoj tako i antikomunističkoj, u dugom nizu godina koja je doprinela da tom idejom u kontinuitetu bude prožet i znatan deo hrvatskog društva“ (Politika, 1.11.1991).

J. Rašković – „Meni se čini da je ono što u ovom času remeti odnose Srba i Hrvata vezano za genocid koji je izvršen nad srpskim narodom od strane NDH (...) možemo zaključiti da ovo skrivanje genocida predstavlja poziv historiji na recidiv odnosno neku vrstu preporuke da se genocid još jedanput ponovi“ (Politika, 25.03.1990).

Prema izveštaču *Politike* – „Rašković je benkovački slučaj ocenio kao genocidni recidiv“³⁹ (Politika, 23.05.1990).

Prema izveštaču *Politike* akademik J. Rašković je „govorio o psihopatologiji genocidnih ustaških zločina. Govorio je o različitim psihostrukturama nacionalnih

³⁹ Odnosi se na ranjavanje M. Mlinara u Benkovcu o čemu je *Politika* izveštavala od maja 1990.

kolektiviteta Hrvata i Srba koje karakterišu kastracioni odnosno edipalni kompleks“ (Politika, 22.05.1991).

J. Rašković – „Genocid je u Hrvatskoj počeo“ (Politika, 30.05.1991); „Teško je reći da je u jednom narodu nešto genocidno, ali je sigurno da u hrvatskom narodu postoje grupe lake na genocid. Kod Hrvata ih je više i češće su nego u drugim narodima (...) danas se odigrava pred našim očima kulminacija dve paranoje, maligne, hrvatske koju odlikuje negativna halucinacija, pa ne vidi ono što se dogodilo, i benigne, srpske, koja u negaciji strašnih zločina vidi historijski poziv na recidiv“ (Politika, 26.07.1991); (izjava SDS za javnost) – „U strahu od obnove genocida Srbi su bili prisiljeni da se brane svim sredstvima, pa i nedemokratskim“ (Politika, 28.07.1991).

Prema izveštaču *Politike* J. Rašković je, citirajući Starčevićev stav da su „Srbi smeće“ ocenio da je „kontinuitet takve misli dao alibi velikom delu hrvatskog naroda da se prema Srbima ponaša kao da su na nivou životinja“ (Politika, 24.10.1991).

M. Macura – „Nije li sve što se dešava danas u Hrvatskoj plod jednog dugoročnog plana za ukidanje prava u Hrvatskoj. Ta genocidna praksa koja traje već 45 godina dovela je do pubune koja je bila jedini način da Srbi ne dožive ono što su doživeli 1941.“ (Politika, 25.08.1990).

M. Bečković – „Hrvatski narod je preuzeo na sebe veću odgovornost nego za vreme NDH“ (Politika, 2.08.1991).

Pismo SANU svetskoj javnosti – „Hrvatska sa svojim 'vrhovnikom' F. Tuđmanom zastrašila je Srbe i probudila u njima istorijsko pamćenje na genocid izveden nad njima u Hrvatskoj 1941-1945.“ (Politika, 16.10.1991).

Prema izveštaču *Politike* akademik M. Macura je rekao da se genocid „pritajio za neku buduću situaciju, koja se, eto, pojavila posle 50 godina“ (Politika, 22.02.1992).

R. Samardžić – „Srbi su narod koji je stalno bio izložen genocidu“ (Politika, 7.08.1992).

Privatno i javno

„Pisac ima svoje činjenice i svoje dokaze za njih, pisac ima svoje istine o svemu, pa i o Periklovom dobu.“

(D. Ćosić, pristupna beseda u SANU, 29.03.1978. *Srpsko pitanje – demokratsko pitanje*, Bgd, 1992)

Razlika između pisane i govorne reči, tj. reči namenjene svima ili odabranima, u naše vreme ispoljila se kao razlika između reči za „široke narodne mase“ i za uže intelektualne krugove. Istovremeno sa objavljivanjem svojih izjava najširoj javnosti sa neprikrivenom težnjom za raspaljivanjem emocija, pre svega straha, mržnje i gneva, pojedini autori (naučnici) su na stručnim skupovima i u slabo čitanim časopisima objavljivali i tekstove mnogo umerenije sadržine a na iste teme. Uovoljavanje, s jedne strane, ideološko-političkoj potrebi za podrškom „nacionalnom interesu“, a sa druge, naučnoj potrebi za objektivnošću, proizvelo je namensko svesno redukovanje njihovih saznanja i samo takvo prezentiranje njihovog

mišljenja najširoj javnosti. S druge strane, intimna potreba umetnika za slobodom imaginacije lako je prelazila granicu privatnog i, podrškom autoriteta akademskog zvanja, postajala javno „dobro“ – primljeno i usvajano kao opšte mesto. Nenaviknute na autentično privatno mišljenje koje bi se ma u čemu razlikovalo od javno obznanjivanog zvaničnog stava, mase su, uzimajući javne iskaze akademske elite kao učeno – zvanično mišljenje, usvajale njihove poglede kao sopstvene. Nasuprot akademskoj eliti koja je zadržavala pravo na razlikovanje privatnog od javnog, u namenski oblikovanom javnom mnenju ona se gubila, pa je javno mišljenje elite postajalo i samo privatno mišljenje sledbenika.

Romansirana istorija Ideja da je istorija (za razliku od npr. biologije ili hemije), nauka o kojoj svako može da da svoj sud, da je njen metod puki utisak, a naučni aparat nabacane i usput sakupljene informacije, prisutna je u našem društvu poslednje decenije. Posebno je rasprostranjena u jednoj manjoj grupi „umnih glava“, uglavnom književnika profesionalnih amatera-istoričara. Uverenje da metod svoje profesije samo treba da prenesu u istoriju pa će se dobiti sama istorijska istina, proizvelo je neverovatan hibrid imaginacije i činjenica što je rezultiralo stvaranjem jedne nove, paranauke.

Ovaj fenomen posebno je došao do izražaja u tumačenjima nastanka Jugoslavije 1918. godine. Paranaukom je prikazivana željena prošlost, a kako u idealizovanoj slici o sebi ne može biti ni interesa ni nužde, već samo lepih emocija, čitava istorija stvaranja i postojanja Jugoslavije svedena je na emocionalna stanja jasno definisanih učesnika u „braku-državi“. Brak-država je stvarana sa različitim motivima, s jedne strane iskrenim i otvorenim emocijama, sa druge neiskrenim, prikrivenim, zadnjim namerama, iz interesa. Egzistirala je na plemenitosti jednih, spremnih da se odriču i trpe iz ljubavi, i prevari drugih, ispunjenih mržnjom ali željnih materijalne koristi. U pojednostavljenoj crno-belju slici istorije gde ima mesta samo za ljubav i mržnju, plemenitost i prevaru, prirodno je da samo jedna strana može biti bela, druga samo crna. Samokritika, tj. privid objektivnosti, dozvoljava da se ide samo do sopstvene lakovernosti, odricanja od sebe zbog drugih, odsustva samosvesti i zablude iz plemenitih pobuda. Učesnici u braku-državi su „narodi“ koji imaju motive, ciljeve, koji su manje ili više trezveni, „narodi“ koji daju „uloge“ kad stvaraju države, „narodi“ koji „odlučuju“, koji su u „zabludi“. Za ovakvu paranauku „narod“ i elita su jedno, elita samo sprovodi narodne želje, ona je uvek u pravu jer je njena volja narodna volja, njene zablude su zablude naroda.

Pesnička formulacija – „pobednici i pobeđeni, oslobodioci i oslobođeni“ – može da trpi svaku nelogičnost, ali javni politički govor elite koji oblikuje javno mnjenje, posebno stalno ponavljan, traži elementarno objašnjenje. Kako su pobednici u odnosu na poraženog oslobodioci, a kako poraženi istovremeno mogu biti oslobođeni, odnosno, kako neslobodni mogu biti poraženi od oslobodioca ... ili upravo ova formulacija, razotkrivajući svu ambivalentnost govornika spram „braće na Soči“, oslikava njihovo jedino autentično lice? Posebnu analizu bi zahtevali superiorni iskazi o narodima bez istorije, o vrednovanju, tj. podeli istorije na bolju i lošiju, istoriju za ponos ili za stid, o uverenju da je moguće istoriju „poništit“, „anektirati“ ili „skratiti“ ...

D. Ćosić – „To ujedinjenje, zasnovano i na zabludi i na svesnoj obmani sebe i sveta (...). To ujedinjenje, ostvareno preko ratnog rova, nije kod Srba, Hrvata i Slovenaca, bilo istim ciljevima motivisano, ni ravnopravnim ulozima ostvareno. (...) to ujedinjenje je bilo ujedinjenje ratnih pobednika i poraženih, oslobodilaca i oslobođenih. (...) Dok su Srbi u stvaranju Jugoslavije videli ostvarenje svog nacionalnog cilja – život čitave srpske dijaspore u jednoj državi, Hrvati i Slovenci su u

Jugoslaviji, pre svega, videli spasavanje svojih etničkih teritorija, prebegavanje od poraženih među pobednike ...“ (KN, 1.12.1988).

M. Marković – „Izgleda da nikada nije valjano ocenjena psihološka situacija koja nastaje kad u zajednicu ulaze pobednici i pobeđeni, oslobodioci i oslobođeni, oni koji mogu da biraju i oni koji izbora nemaju. To je ličilo na brak u koji su jedni ušli iz ljubavi, a drugi iz interesa. Osećanjima se ne može naređivati i mnogi Srbi će produžiti da vole svoju braću na Soči. Međutim, nezavisno od toga o uslovima zajedničkog života bez obostrane ljubavi, mora se racionalno razmisliti. Reč je, dakle, o otrežnjenju velikog dela srpskog naroda na koje su nas naterali neki političari i neki novinari u poslednje vreme (naročito oni iz lista *Danas*)“ (KN, 15.12.1987-1.01.1988)⁴⁰.

D. Ćosić – „... jedini evropski narod kome je jedna ideologija anektirala čitav srednji vek i poništila njegove oslobodilačke ratove“ (KN, 15.12.1987-1.01.1988); „Prestanimo, jednom za svagda, da oslobađamo, spasavamo i čuvamo druge. (...) Ako ne žele da žive sa nama u demokratskoj federaciji, poštuju njihovu volju da budu sami i srećni ...“ (KN, 15.07.1989); „U vremenu austro-ugarskog i nemačkog zavojevanja, nužda opstanka svih Srba, nada i zabluda jugoslovenskog bratstva, vera da su mali južnoslovenski narodi jači kad su u jednoj državi sjedinjeni, uverenost da preskupa ratna pobjeda treba da pripada i onima koji su u drugom rovu ratovali, odveli su srpski narod iz sebe na istorijsko bespuće“ (KN, 1.11.1990); „To ujedinjenje (...) nije kod Srba, Hrvata i Slovenaca bilo istim ciljevima motivisano, niti ravnopravnim ulozima ostvareno. To ujedinjenje je politički, psihološki i moralno bilo ujedinjenje ratnih pobednika i poraženih, oslobodilaca i oslobođenih ...“ (Politika, 20.01.1991); „Istorijsko iskustvo nalaže srpskom narodu da se za svagda mane oslobađanja i spasavanja drugih ...“ (Politika, 26.07.1991).

M. Bečković – „Komunizam je svakome obećao ono što mu je nedostajalo. Tako su svi dobili ono o čemu su sanjali: granice, autonomije, nacije, istorije“ (Politika, 2.08.1991).

M. Jovičić – „Svim što se u Sloveniji dešava Slovenci dokazuju da su mali narod; osim što su malobrojni, oni su u istorijskom smislu mali narod. U svetu postoje i manji narodi, čak i znatno manji, pa ipak, uživaju opšte poštovanje jer to zaslužuju svojim vrednostima i celokupnim ponašanjem. (...) Način na koji Slovenija napušta Jugoslaviju je i necivilizovan i pravu suprotan, ali jugoslovenska zajednica valja da bude srećna što je napušta narod u kome je pravna svest na ovako niskom nivou“ (Politika, 7.08.1991).

M. Pavić – „Postoje u Evropi zemlje koje posle II svetskog rata nisu proglašene krivim zbog učešća u ratu na strani Hitlera (...). To su Slovenija i Hrvatska (...) pa ih je Broz od gubitnika pretvorio u dobitnike“ (Politika, 13.09.1991).

⁴⁰ U tekstu „Jugoslovenska kriza i nacionalno pitanje“ iz 1986. objavljenom u Zborniku *Potrebe društvenog razvoja*, SANU, Beograd, 1991, Mihailo Marković daje sasvim drugačiju ocenu nastanka Jugoslavije: „Postavlja se dakle pitanje, šta se moglo očekivati od države u koju svi ulaze s računom i jakim ideološkim racionalizacijama. Srpski vodeći političari i intelektualci racionalizuju svoju potpuno nerealnu grandomaniju idejom 'oslobođenja braće'. Hrvatska i slovenačka politička i intelektualna elita racionalizuje svoj oportunizam shvatanjem Jugoslavije kao privremenog servisa (...). Narodi koji su se našli u istoj državi nisu se ponašali jedni prema drugima kao braća. Osornost i bahatost jačih i zavist i resantiman slabijih nisu ni malo doprinisili bratskim odnosima. (...) Razume se, brakovi bez ljubavi i vrlo jakih zajedničkih interesa, zasnovani na primatu posebnih interesa, nikad u životu nisu dobro prolazili“ (str. 354).

D. Ćosić – „Slovenija čini sve što se samo u politici malog i istorijski frustriranog naroda čini, da se preko Alpa prebaci u Evropu i sa svojim vekovnim gospodarima utrpa makar u Srednju Evropu, a Srbija ostaje sama, izdana, prevarena od 'svoje braće' da se za svoju izgubljenu državu, batrga na razvalinama Jugoslavije, još uvek neopamećena, ili raspamećena svojim zabludama i svojim duhovnim i političkim haosom. Dogodilo se samo ono što priliči Slovencima i Srbima u zajednici sa Hrvatima“ (mart 1992, *Srpsko pitanje – demokratsko pitanje*, Bgd, 1992).

M. Pantić – „... posle I svetskog rata ušli smo u jednu još na početku nedovoljno definisanu državu – neću reći na slepo – ali sa mnogo vere. (...) stupili smo u savez sa drugim zemljama koje su (...) i na samo ujedinjenje gledale drugim očima, čak i drugim srcem nego mi“ (Politika, 23.05.1992).

Srpsko pitanje – demokratsko pitanje Još jedna fraza, tako omiljena kod pojedinih akademika – njenih tvoraca, sama po sebi ne bi izazivala diskusiju da nije implicirala, istovremeno, još jednu u nizu neodrživih identifikacija i isključivosti. Uz sva osporavanja namera, motiva svih drugih u Jugoslaviji, apriorno određivanje njihove neprijateljske usmerenosti prema srpskom narodu, u tekstovima pojedinih akademika može se pronaći i stalno zalaganje za demokratizaciju jugoslovenske države kao uslova za izlazak iz krize. Ako je demokratizacija bila suprotnost postojećem jednopartijskom hijerarhijskom sistemu, pa prema tome i pretpostavka za prevazilaženje uzoka krize, postavlja se pitanje kako bi demokratizacijom bili uklonjeni oni drugi, na istom mestu stalno pominjani psihološki uzroci, tj. „antropološka negativna odrednica ujedinjenja“ (Ćosić), koji su proisticali iz „različitih motiva“ jugoslovenskih naroda? Da „psihološki uzroci“ imaju trajno dejstvo, tj. da „poraženi-oslobođeni“ ne mogu biti nosioci ili bar ravnopravni učesnici u sprovođenju nužne demokratizacije, implicira gotovo svaka tvrdnja u napisima aktivnih akademika – od istorijata KPJ u kojoj su odlučujuću ulogu imali isključivo hrvatski i slovenački komunisti, dok su srpski bili jedini borci protiv staljinizma, ili su bili na margini (kao npr. Ranković) do uverenja da postoje posebni nacionalni interesi koji su u saglasnosti sa univerzalnim principima demokratije nasuprot onih drugih posebnih nacionalnih interesa koji su im suprotstavljeni. Ideja o sposobnosti za demokratiju kao o još jednom nacionalnom svojstvu, proizvela je i sintagmu „partikularni demokratizam“ za objašnjenje tragova demokratije uočenih kod drugih. Ovakav pogled na jugoslovensko društvo i svojstva jugoslovenskih nacija proizveo je kod pojedinih akademika uverenje (bar za javnost) da je svaki srpski posebni nacionalni interes, po definiciji u saglasnosti sa demokratijom, što kod drugih nije slučaj, da se jedino u Srbiji mogu obaviti „svi veliki poslovi“, da jedino ona ima mogućnost da bude „model demokratije“ u Jugoslaviji.

D. Ćosić – „... kako danas demokratski i civilizovano da rešimo Kosovsko pitanje, kad albanska strana nastupa samo silom, antidemokratski i anticivilizacijski, bez glasa istorijskog razuma?“ (reč u UKS, 13.05.1987, *Srpsko pitanje – demokratsko pitanje*, Bgd, 1992); „... protagonisti novog nacionalnog programa Slovenije u borenju za slovenačke nacionalne interese i prava, ne vode dovoljno računa o legitimnim interesima i pravima srpskog i ostalih jugoslovenskih naroda, pa se može zaključiti da je slovenački demokratizam u nekim sadržajima ipak partikularan demokratizam“ (KN, 15.11.1987).

M. Marković – „Srbija treba da postane model demokratije u Jugoslaviji. Ne Slovenija nego Srbija. Jer Slovenija, ma koliko liberalizovala odnose u svojoj republici, odlučno se bori protiv demokratizacije institucija u Jugoslaviji ...“ (KN, 15.10.1988); „Umesto

praznih razgovora, jalovih lamentiranja i čekanja na druge, treba prionuti da se svi veliki poslovi obave tamo gde je to moguće – u Srbiji“ (KN, 15.12.1987-1.01.1988); „Srbija ima realne izgleda da u procesu demokratizacije ode dalje od drugih republika. (...) Ni jedan njen posebni nacionalni interes nije u protivrečnosti sa demokratskim principima. To se za druge ne bi moglo reći“ (Politika, 27.04.1989).

D. Ćosić – „Po mom mišljenju, boljševizam, to jest, staljinizam, kod Srba bio je 'lažna svest', ideologija determinisana globalnom evropskom konstelacijom. Slom titoizma, varijante boljševizma-staljinizma, omogućuje srpskom narodu da se vrati svojim autohtonim energijama i demokratiji, te da se tako istorijski i civilizacijski ponovo uspostavi“ (Svet, 22.08-4.09.1990, *Srpsko pitanje – demokratsko pitanje*, Bgd, 1992).

M. Ekmečić – „... mi, vaša braća u BiH apelujemo da se demokratskim putem i na svaki način traži podloga pomirenja, da se u hodu počne dograđivati demokratska srpska država kao barjak cele Jugoslavije“ (Politika, 15.03.1991).

D. Ćosić – „... Politika koja danas ne zastupa celinu srpskog naroda nije demokratska politika“ (Politika, 27.07.1991).

Srbi i Srbi koji nisu Srbi Pojedini akademici razvijali su u javnosti od 1989. godine teze o specifičnim svojstvima srpske nacije, definisanim kao „srpsko nacionalno biće“. Njega čini jedinstvo „rodne“ pripadnosti, osobina, težnji, čak i odnos prema smrti. Prisutno je svuda gde žive Srbi, ali kako se ubrzo pokazalo, nije svojstvo svih Srba, bar ne onih koji su u leto 1991. godine bili pacifisti, jugosloveni, liberali, anacionalni, evropejci ... Da je „srpsko nacionalno biće“ bilo prevashodno politička odrednica, zamagljena idejom o granicama i teritorijama, sledi iz čestog apostrofiranja „nesrba“ među Srbima. Nesrbi su oni koji se izdvajaju svojim razumevanjem nacionalnog interesa, odsustvom razumevanja tekuće srpske politike, delanjem na sprečavanju rata ili prosto, ne sleđenjem „nacionalnog kursa“.

R. Lukić – „Vera i nacija čine čoveka i čine narod tj. čine njihovu svest, njihovu dušu, njihovu suštinu, njihov identitet, njihovo biće. Promeniti veru, izabrati zemaljsko carstvo znači izgubiti sebe dotadanjeg tj. ubiti samog sebe“ (Politika, 28.06.1989).

J. Rašković – „Mi smo srpsko biće u Hrvatskoj, ali želimo da ostvarimo svoj potpuni nacionalni identitet, a to znači da hoćemo svoj jezik, pismo, škole, historiju, a osnovaćemo i televiziju“ (Politika, 11.06.1990); „... a vi u Bosni se još uvek nalazite u fazi kad tražite pravo na javno iznošenje svoje rodne pripadnosti. Vaša rodna pripadnost je srpska, kao i naša“ (Politika, 18.06.1990); „To radimo da bismo Srbima u Hrvatskoj omogućili da se služe svojim jezikom, da pišu svojim pismom, da imaju svoje škole (...) i konačno srpsku nacionalnu televiziju (...) Toranj na Petrovoj gori će biti najveći od svih spomenika podignutih srpskom narodu u Hrvatskoj“ (Politika, 24.06.1990).

R. Samardžić – „... stvoreno je kolektivno uverenje da bez borbe nema opstanka, u stvari da bez smrti nema vaskrsenja. I u tome je idejno jezgro kosovskog opredeljenja Srba“ (Politika, 28.06.1990).

A. Isaković – „Mi smo baštinici stare grčke antičke filozofije i kulture Periklovog doba i pre Perikla ...“ (Politika, 2.03.1991).

V. Krestić – „Zagovornici današnje vojvođanske autonomije (...) ako imaju malo znanja, morala i stida ne bi mogli da se pozivaju na prošlost. (...) Ako Srbi za onom Vojvodinom kada je bila ukinuta nisu žalili, ovu današnju što pre moraju svesti na razumne granice jer ako to ne učine iskopaće grob i svojoj državi i svom narodu, pokazaće da su nezreli i nesposobni da su u svakom pogledu istrošeni da su nedostojni naslednici svojih slavni predaka i da ne zaslužuju bolju budućnost od one koja im je određena Ustavom 1974.“ (Politika, 5.11.1988).

Č. Popov – „... i sve što je bilo antisrpsko, što je među Srbima bilo nedovoljno nacionalno svesno i nacionalno identifikovano takođe, sve je to antisrpska politika u Hrvatskoj i drugde koristila, podstičući autonomaštvo da bi zapravo, podstakla cepanje srpskog jedinstvenog nacionalnog bića“ (Politika, 13.07.1991).

D. Ćosić – „... neutralnost danas kada se protiv srpskog naroda vodi rat, smatram lažju i moralnim kukavičlukom. (...) u danima ustaškog rata protiv srpskog naroda u Hrvatskoj (...) ideološka i pacifistička retorika je besmislena (...). Razumno je, dakle, činiti sve da se 'balkanizacija' Jugoslavije zameni 'skandinavizacijom'. (...) Ma koliko da je to teško, lakše je od ratovanja. Jer ratni ishod biće sigurno nepravedniji i privremeniji od ishoda demokratskog plebiscita. (...) I moguća je kod izvesnih srpskih 'reformista', 'ujdijevaca', 'titoista' obnova ideje o spasilačkom jugoslovenstvu sa alibijem 'evropske' i 'socijalističke' perspektive“ (Politika, 26.07.1991); „... ispoljavaju se dva ekstremna raspoloženja: regresivni militantni nacionalizam a drugi je nacionalni defetizam koji svoj egoizam i moralnu ravnodušnost osobito u redovima inteligencije prikriva 'jugoslovenstvom', 'liberalizmom', 'anacionalnošću', 'evropejstvom' i sličnim ideološkim foskulama. (...) Dobar deo inteligencije, korumpiran lakim karijerama (...) lagodno je živeo ogrezao u podaništvu i konformizmu. Sada se taj isti sloj premetnuo u novi konformizam – politički 'antiboljševizam', apriornu opstrukciju, srpsko antisrpstvo“ (Politika, 27.07.1991).

M. Bečković – „... kako kaže prof. R. Samardžić, Srbi su uvek imali visok procenat otpada. Srbi koji nisu ni Srbi“ (Politika, 2.08.1991); Mirovni pokret je važna i uzbudljiva pojava. Ali mnoge od mirotvoraca poznajem, pa mi to smeta da im verujem i da se radujem. Na neki način svi smo mi za mir, i o miru se piše otkad je mastila. To je najčešće tema zadataka u školama, ali kao da nikog ne interesuje ko je u pravu. Svi bi hteli da žive kao da se ništa ne dešava“ (Politika, 7.08.1991).

Lj. Tadić – „Nisam pristalica mira po svaku cenu (...). Istorija antisemitizma nas je dovoljno poučila da apstraktna propaganda pacifizma podastire crveni tepih genocidu“ (Politika, 16.08.1991).

M. Marković (na pitanje da li je za raspad Jugoslavije kriva koncepcija Velike Srbije i S. Milošević) – „Među onima koji izriču ovakve optužbe ima patoloških lažova i neznalica koje nemaju pojma o istoriji, ali ima i Srba koji mrze sopstveni narod“ (Politika, 30.08.1991).

Prema izveštaju *Politike* duhovni tvorac projekta „Srbi u evropskoj civilizaciji“ akademik R. Samardžić će podneti uvodno izlaganje: „Aristokratska vertikala u srpskoj istoriji“ – „ona bi pored ostalog trebalo da prikaže i naš istorijski, nacionalni

pedigre onima koji su ga stekli tek pre trideset, pedeset ili osamdeset godina“ (Politika, 30.01.1992).

„Rat je mir – sloboda je ropstvo“ (G. Orwell) Kada se čitava istorija jednog naroda uproščeno posmatra samo kao inspiracija za pisca, a život individue svede na lik iz romana, prirodno je rađanje uverenja da samo prelomni trenuci i događaji kao što su ratovi i revolucije donose pozitivne promene, odnosno pobede. Rat je pobeda, žrtve su pobedom opravdane, mir je poraz, ne nosi slavu, pa ni inspiraciju. Opsednutost ratom i „njegovim“ mirom, pobedom i porazom može biti privatna potreba umetnika, ali kada se ona uvede u javni politički govor i usadi u javno mnjenje kao izvor neprikosnovene istine, njene posledice mogu biti razarajuće, jer rađa uverenje da jedino rat donosi pravdu, ispravlja zla „proizvedena“ u miru, da je bolji svaki rat nego bilo kakav mir.

D. Čosić – „Jer smisao nekih oslobodilačkih borenja i pobeda na bojištima ovog veka, porećen je u miru; Mir je shvaćen kao prilika da se pod raznim prividima i izgovorima ostvaruju različite i sebične namere u ime zajedničkih interesa. (...) pa kakav smo mi to narod, kakvi smo mi to ljudi koji u ratovima toliko ginu za slobodu da samim pobedama ostanu bez nje? (...) i tragično je biti potomak onih koji su prinuđeni da imaju više snage za rat nego za mir ...“ (Pristupna beseda u SANU 1978, *Srpsko pitanje – demokratsko pitanje*, Bgd, 1992).

Memorandum SANU – „Nacija koja je posle duge i krvave borbe ponovo došla do svoje države (...) doživela je da joj jedna aparatski sastavljena partijska komisija utvrdi da (...) jedino ona nema svoju državu. Gori istorijski poraz u miru ne da se zamisliti“ (1986).

D. Čosić – „Živeći u istorijskom paklu Balkana, (...) u kojem se i u miru ne smiruju ratovanja i genocidi ...“ (KN, 1.11.1987); „I mi smo kao i naši očevi bili pobednici u ratu, a poraženi u miru“ (Reč na Simpoziju u Švedskoj kraljevskoj akademiji, 29.11.1987, *Srpsko pitanje – demokratsko pitanje*, Bgd, 1992); „... mi u miru doživljavamo, zaista, pravu ratnu agresiju praćenu nečuvenim nacionalnim poniženjima i ekonomskom eksploatacijom od strane svog beskrupuloznog neprijatelja“ (KN, 15.12.1987-1.01.1988); „Jugoslavijom od 1918. godine do ovoga dana, sa kraćim prekidima i zatišjima, traju građanski, međunacionalni, ideološki i verski sukobi, koji jesu jedan permanentan rat. (...) čitav mir između I i II svetskog rata, bio je u velikoj meri unutrašnji i spoljni rat protiv Jugoslavije. (...) Iako je u ratu (KPJ) bila jedini pobornik bratstva i sloge svih jugoslovenskih naroda, u miru, ona nije upela da ukloni sve istorijske korene nacionalizma i šovinizma ...“ (KN, 1.12.1988); (o srpskom narodu) – „Opkoljen je mržnjom koja mu je mir učinila mučnijim od rata“ (KN, 1.11.1990); „Ova dosadašnja Jugoslavija je konačno srušena. Mir je srušio ono što su dva rata i revolucija stvarali“ (*Politika*, 26.07.1991); „Mir nam se preobratio u rat“ (*Politika*, 15.09.1991).

U mnogobrojnim intervjuima *Politici* u leto 1991. srpski akademici su odgovarali na isto, svima postavljeno pitanje: „Može li srpski narod opet da dobije rat, a izgubi mir?“

M. Bečković – „... ni iz jednog rata nismo izišli toliko nagrđeni i osakaćeni kao iz 50-godišnjeg mira“ (*Politika*, 28.01.1992).

M. Pantić – „U ovom času trpimo i posledice dva prethodna svetska rata, koji su završili u našu korist na vojnom polju ali – diplomatski i državno – to su bila dva poraza“ (*Politika*, 23.05.1992).

D. Ćosić – „... živim u uverenju da se u miru okončavaju ciljevi Prvog i Drugog svetskog rata. Ciljevi Drugog svetskog rata nisu još ostvareni (...). Ovaj rat koji se vodi protiv nas, pod izgovorima za ljudska prava, za mir, za navodno Bosnu i Hercegovinu, za opstanak države Bosne i Hercegovine, ima druge ciljeve. (...) Cilj sankcija je neobično mračan, zlokoban, opak. Možda nam je objavljen najteži rat u ovom veku. Rat koji se vodi u miru i u prividno mirnim uslovima, sa spremnošću da se svakog trenutka pretvori u pravi strašni rat“ (*Politika*, 29.07.1992); „Nacionalno pomirenje podrazumeva najpre oprostaj za zla činjena u poslednjem ratu i njegovom miru“ (*Politika*, 4.08.1992); „Srpski narod će shvatiti: u Dvadesetom veku ratovao je za etničko i teritorijalno ujedinjenje Hrvata i Slovenaca i stvaranje njihovih država, za nacionalno i državno uspostavljanje Makedonije, za nacionalna i ljudska prava nacionalnih manjina, da bi u miru, u 'socijalističkoj', Titovoj Jugoslaviji doživio izgon iz čitave Stare Srbije, gubitak Kosova i Metohije, izgon iz Bosne i Hercegovine, asimilaciju i diskriminaciju u Hrvatskoj, da je, dakle, u 'socijalističkoj' i 'Titovoj Jugoslaviji' spao na stupanj naroda drugog reda, potčinjenog i eksploatisanog ...“ (januar 1986, *Srpsko pitanje – demokratsko pitanje*, Bgd, 1992).

„Simetrija u krivicama“ Kada se sa ovako male vremenske distance analizira stav pojedinaca prema određenim pojavama, dogodi se da je teško razlučiti šta je stav koji se zastupa, da li on menja sadržinu u zavisnosti od okolnosti, da li isti princip važi i za „nas“ i za „njih“, da li postoji merljiva istorijska istina ili je ona prepoznatljiva samo kada je „na našoj strani“; ili je možda sve relativno jer je zlo nemerljivo brojem, neuslovljeno kvantumom. Koliko neposredna zbivanja i suočavanja sa „našim“ novim svojstvima koja su u idealizovanoj i mitologizovanoj slici o sebi bila zanemarena, utiču i na promenjenu sadržinu iskaza, uz zaborav onih univerzalnih principa na koja se, dok je istina neprikosnovo bila „na našoj strani“, pozivalo?

Do rata u Jugoslaviji, veoma često je pominjana „simetrija u krivicama“, naravno uvek na našu štetu, nekada kao „lažna“, nekada kao „simetrija kobna po duh i moral“, nekada kao sudbonosna istorijska greška“, nekada kao „patološki sindrom“ ali uvek kao još jedna komunistička, ideološka izmišljena kategorija uperena protiv srpskog naroda.

Memorandum SANU – „... ne može (se) prihvatiti vladajuća ideološka i politička simetrija u istorijskim krivicama. Odbacivanje te simetrije kobne po duh i moral, sa oveštalim nepravdama i neistinama uslov je za (...) delotvornost demokratske (...) svesti“.

D. Ćosić – „A KPJ, plašeći se nacionalnih revanšizama, ali i sa ideološkim nasleđem iz Kominterne, čini sudbonosne istorijske greške: u strategiju svoje nacionalne politike, sa tradicionalnom hipotekom krivice 'vladajuće i ugnjetačke nacije' uvodi simetriju ratnih zločina i okupacijskih krivica, simetriju kojoj je prva strana svagda srpska; ta simetrija svih zala činjenih za vreme rata i okupacije, sa nastojanjem i zaboravom i prikrićivanjem istorijskih istina postaje princip ideološkog mišljenja i ponašanja komunista, koji će potom postati legitimni postulat svih šovinizama i antisrpsstva“ (KN, 1.12.1988); „Smatram, naime, da je shvatanje o simetriji u odgovornostima i krivicama, načelan komunistički stav nasleđen iz perioda ideologije

KPJ kao sekcije Kominterne, kada su Srbi smatrani porobljivačkom nacijom, a srpski komunisti smatrali svojom ideološkom dužnošću da za sva jugoslovenska zla budu u svemu krivlji i odgovorniji od drugih nacionalnosti“ (KN, 15.12.1987-1.01.1988); „Ta Titova politika jedinstva i jednakosti u ratnim zločinima, (...) postala je legitimna osnova za istorijske falsifikate, laži i svesne zaborave nacionalne odgovornosti prema drugim narodima, što će biti idejna, moralna i psihološka pretpostavka obnavljanja nacionalizama, šovinizama i separatizama (...). Simetrijom u nacionalnim žrtvama (...) i šovinističkim zločinima drugim narodima, dakle, tim amoralnim istorizmom koji je prožimao politiku KPJ (...) onemogućena je stvarna duhovna i politička denacifikacija jugoslovenskog prostora ...“ (*Politika*, 20-21.01.1991); „Takvo ponašanje znatnog broja pripadnika nacionalnih manjina bilo je (...) potrto, prigušeno i potisnuto ka zaboravu (...) i pragmatičnom ideologijom KP, koja je nosila značajna pozitivna rešenja u rešavanju nacionalnog pitanja jugoslovenskih naroda, rešenja kvarena, pa i moralno-politički i psihološki upropašćavana principima simetrične odgovornosti u ratnim nedelima“ (*Politika*, 8.08.1992).

U novim, ratnim okolnostima, suprotno dotadašnjoj retorici, a u obrnutoj srazmeri sa odsustvom upotrebe reči „simetrija“, upravo je ona sama redovno postajala sadržina iskaza, što je u javnom mnenju proizvelo najčešće izgovaranu spasonosnu formulu – „svi čine zločine“. Interesantan je fenomen da je ono što je u oceni prošlosti bilo toliko kobno po zajedništvo jugoslovenskih naroda, u sadašnjosti postalo sasvim nevažno. Simetrija više nije ni lažna, ni ideološka, ni komunistička, ni kobna, naprotiv, ona je dokaz objektivnosti, potvrda visoke svesti o zlu koje se događa, ona je jedina važna, važnija od toga „ko je više ljudi ubio ...“.

D. Ćosić – „U ovom našem produženom vremenu zla, mi nismo samo žrtve, i mi nanosimo patnje drugima, svejedno zašto i koliko“ (*Politika*, 15.09.1991).

J. Rašković – „Svi su sposobni i pripravnici za zločin ...“ (*Politika*, 19.10.1991).

D. Ćosić (upozoravajući da onih koji mrze druge ljude samo zato što su druge vere, ima u svim narodima, zaključuje) – „moje nije da merim u kojima je više“ (*Politika*, 28.07.1992).

M. Popović – „Sigurno je da tamo Srbima čine mnoge užasne stvari, ali je verovatno da i Srbi drugima čine užasne stvari“ (*Politika*, 27.09.1992).

D. Ćosić – „... ta strahotna zlodela vrše i Srbi i Muslimani. Nije bitno ko je više ljudi ubio i kuća zapalio. Bitno je: ubijaju i pale svi ...“ (*Politika*, 24.09.1992).

*

**

Odluka da se Srpska akademija nauka i umetnosti kao najviša naučna institucija angažuje u političkom životu SFR Jugoslavije, ako je kao namera i bila prisutnija u nekim delovima njenog članstva nego u drugim, nije bila nametnuta. Polazeći od uverenja da svoje naučne resurse mora da angažuje na pronalaženju rešenja jugoslovenske krize (pre svega ekonomiste, pravnike, istoričare ali i književnike), SANU je voljom svih svojih članova prihvatila odluku o pisanju Memoranduma. Da li bi se on, i u kojoj meri, da je bio dovršen, razlikovao od materijala dostupnog javnosti, sa aspekta teme ovog teksta, nije najvažnije. Ono što je odredilo javnu političku aktivnost institucije narednih godina – jeste dokument „tzv.

memorandum SANU“, zasnivajući je na, u njemu izloženim postavkama. Tu se, pre svega, misli na politička stanovišta prezentirana u saopštenjima Akademije, uz potvrdu da je Memorandum dokument institucije, eksplicirana u istupima njenog Izvršnog odbora i predsednika, kao i statutarno pravo da njene stavove samo oni reprezentuju. Otuda se uticaj najviše naučne institucije na oblikovanje javnog mnjenja, tj. na rasprostranjenost uverenja da se kriza jugoslovenskog društva može rešavati samo radikalnim merama – izazivanjem političke krize, definisanjem srpskog nacionalnog programa i „ako treba“ alternativama jugoslovenskoj državi – može oceniti kao nemerljiv. Slični stavovi, pa i radikalniji, mogli su se čuti u javnosti i iz drugih grupacija ili od pojedinaca, ali niko od njih iza sebe nije imao autoritet institucije kroz koju se, tokom sto godina duge istorije, prošla najveća imena srpske nauke i kulture.

Pokušaj da se ovde identifikuju reprezentativni stavovi institucije i izdvoje od pojedinačnih mišljenja akademika, učinjen je da bi se zadovoljio zahtev Akademije o isključivom pravu rukovodstva na njihovo predstavljanje. Mora se ipak zapaziti, da se ta aktivnost (zvanična i pojedinačna), ako izuzmemo literarne uzlete i stalno zastupanje specifičnih, omiljenih teza kod pojedinaca, veoma malo razlikovala i da se odstupanja mogu primetiti pre u stepenu radikalnosti izloženih stavova, nego u samim stavovima.

Pojavljivanje Akademije kao institucije na stranicama *Politike* bilo je delimično usklađeno sa njenom naučnom aktivnošću, pa se o njoj najviše pisalo u vreme održavanja Skupštine, naučnih skupova, predstavljanja novih knjiga, otvaranja izložbi ... Njeno najaktivnije političko angažovanje, međutim, u 1989. praćeno je i najvećim brojem tekstova upravo u toj godini. Kao što je već napomenuto, sa delimičnim povlačenjem Akademije kao institucije u pružanju nedvosmislene verbalne podrške političkom programu srpske vlasti, paralelno je nastupilo umnožavanje političke aktivnosti pojedinih akademika, uključujući i članove rukovodećih tela Akademije, pa se njihovo pojavljivanje na stranicama *Politike* u 1990. i 1991. ne može precizno ni prebrojati. Prvenstveno zato što je teško naći kriterijum po kojem bi se ova aktivnost kvantitativno merila. Prezentacija akademika na stranicama *Politike* bila je gotovo svakodnevna a činjena je kroz: autorske tekstove na aktuelne političke teme, intervjue političke sadržine, izjave o dnevno-političkim pitanjima, učešće u anketama, na okruglim stolovima, u raspravama, na tribinama, objavljivanjem njihovih beseda po raznim gradovima u zemlji i van nje, njihovih ispovedi, političkih govora i promocija političkih stranaka, predstavljanjem njihovih knjiga; učešća na predstavljanju knjiga drugih autora a na aktuelne teme, učešća u „otvorenom telefonu *Politike*“, u celini prenošenih intervjua datih TV stanicama i drugim novinama, njihovim učešćem u rubrici „Odjeci i reagovanja“, „Aktuelne teme“, „Jedno pitanje – jedan odgovor“ ...

Jedn broj aktivnih akademika je u prethodnim godinama pripadao tzv. kritičkoj inteligenciji čiji se osnovni motiv iskazivao kao zahtev za demokratizacijom društva i osporavanjem jednoulja u Jugoslaviji. Njihova aktivna uloga u procesu nazvanom „događanje naroda“, najveća podrška sprovedenom „raspletu“ krize, svesno pristupanje novom jednoulju, po svojim posledicama poraznijem od onog prethodnog, svedoči o relativnosti shvatanja pojma – demokratija – u delu tzv. kritičke inteligencije. Fenomen nacionalizma je tumačen kao isključivo svojstvo drugih, uglavnom ekspliciran u njegovim ekstremnim („malignim“) formama, kao „šovinizam“ ili „fašizam“. U sopstvenoj nacionalnoj političkoj i intelektualnoj eliti nije prepoznavan, naprotiv, svaki teritorijalni, etnički, politički, istorijski zahtev imao je „demokratsko“ opravdanje – i onda kada su identični zahtevi drugih osporavani istim tvrdnjama kojima su ovdašnji zahtevi argumentovani. Za Kosovo jedino je istorijski princip bio demokratski, za Srbe u Hrvatskoj etnički, za Srbe u BiH katastarski, za Dubrovnik

argumenti su traženi u kratkoj pripadnosti Hrvatskoj, za Vojvodinu opet etnički, za Zadar, Karlovac, Vukovar ... argumenti nisu ni traženi. U toj mešavini principa „demokratsko“ nije uvek bilo univerzalno – njegove i nacionalno-interesne granice su se podudarale.

Nezadovoljstvo u Instituciji, kako će obelodaniti predsednik Kanazir odlazeći sa te funkcije 1994, „talasanjem“ Akademije od strane pojedinih književnika i umetnika (mada je ostalo nejasno na koji aspekt i koje pozicije „talasanja“ se misli), dovešće i do razmišljanja o njenoj podeli na akademiju nauka i akademiju umetnosti (*Politika*, 27.05.1994). Ova usput saopštena informacija u dnevnoj štampi sa značajnim implikacijama, svedoči da stalno isticanje rukovodstva institucije u prethodnim godinama o nepostojanju sukoba i podela u Akademiji i visokom stepenu demokratije u njoj, nije bilo uvek zasnovano na činjenicama, odnosno da u jednom njenom delu nije bilo razumevanja za ovakvo političko angažovanje Akademije. Oblikovanje javnog mnjenja i manipulacija njime kao predmet analize ima jednu retko prisutnu pogodnost u našim uslovima poslednjih godina. Ona se ogleda u neprikrivenom i uspešno izvedenom – gotovo savršenom eksperimentu koji je izvršen u posmatranim godinama (1987-1992), a za čiju je analizu, za početak, dovoljno i samo svakodnevno praćenje lista *Politika*. Od analize naslovne stranice, naziva rubrika, naslova, feljtona pisama čitalaca, učestalosti pojavljivanja pojedinaca i prilika koje su bile povod, intervala u kojima su objavljivani važni politički intervjui intelektualne elite sa uvek istom sadržinom, do reklama za novoobjavljene knjige prigodne sadržine, veličine slova kojima su ispisivani pojedini naslovi (nezabeležene u 90 godina dugoj istoriji ovih novina), ili specijalnog tretmana pojedinih autora i njihovih tekstova u rubrici „Odjeci i reagovanja“ (fotografija uz naslov), čitave novine, čak i ako apstrahujemo ono što u njima nije objavljeno tj. što je prećutano, što je preuveličano, umanjeno ili izmišljeno, pružaju tačnu sliku jednog smišljenog, razrađenog mehanizma, sa svesnim odbacivanjem svakog osećaja za meru, kojem je, kako se pokazalo, procečnoj svesti bilo teško da se odupre. Osnovno obeležje mehanizma bila je primena sredstava svojstvenih reklamama i propagandi, tj. stalno ponavljanje slogana, što kraćih i jasnijih, uprošćenih i prijemčivih. „Usmeravanje pažnje“ vršeno je strogo namenski, jednosmerno i jednoznačno, a njegova prijemčivost postizana je agresivnim pristupom, prividom sigurnosti u ispravnost i utemeljenost zahteva. Aktivnost i uključenje intelektualne elite davalo je privid objektivnosti – ne političkog već stručnog govora – i utoliko imalo veću težinu od otvorenog govora političkih propagandista, iako se sadržina njihovih iskaza svodila na isto.

To je bilo i vreme kada je na „mitinzima solidarnosti“, ako je verovati *Politici*, učestvovalo više miliona ljudi (samo u 1988. dolazi se do cifre od 3.336.000 i to samo na onim mitinzima gde je navedena cifra⁴¹), na kojima su izvikivane identične parole i ultimativno traženi isti oni zahtevi koje su vlast i intelektualna elita kroz *Politiku* i ostala sredstva informisanja, horski, iz sata u sat, postavljali. Zahtevi, pretočeni za kratko vreme u sintagme, vrlo brzo su postajali najopštije mesto političkog govora, ponavljani u najvišim državnim i političkim forumima, u naučnim institucijama, na naučnim skupovima, u stručnim knjigama, u istupima vladajuće ali i opozicionih stranaka, vanstranačkih intelektualaca, u oficijelnoj i opozicionoj štampi, kako „žutoj“, tako i „ozbiljnoj“, ali i u autobusima, na pijacama, u kafanskim razgovorima.

⁴¹ Prema izveštajima *Politike* – Sombor 2.000; Srpski Miletić 4.000; Novi Pazar, Rakovica po 5.000; Kosovo Polje, Novi Sad, Pančevo, Kolašin, Kula po 10.000; Nikšić 15.000; Titov Vrbas 20.000; Titograd, Novi Pazar, Lipljan po 30.000; Gornji Milanovac 40.000; Požarevac, Loznica po 50.000; Smederevo 70.000; Novi Sad 80.000; Zaječar 100.000; Novi Sad 150.000; Kragujevac, Leskovac po 200.000; Niš 300.000; Vranje, Pirot, Smederevska Palanka, Prokuplje, Surdulica ukupno 400.000 (pored ovog podatka u naslovu, u tekstu se navodi brojka od 200.000); Beograd 1.500.000 ...

Elementarni zahtev svakog javnog govora koji pretenduje na ozbiljnost je odbacivanje jednostranosti u tumačenju i bar pokušaj uočavanja kompleksnosti problema o kojima se govori (posebno ako su u pitanju problemi međunacionalnih odnosa, svrsishodnosti postojanja jedne države ili nužnost rata). Zadržavanje u okviru jednom definisanog šablona u koji se zatim uklapaju novoprodukovane pojave, svojstvo je već klasičnog propagandnog mehanizma koji uprošćenost svoje „istine“ nandoknađuje njenim stalnim ponavljanjem i potvrđivanjem. A upravo je to bila sama sadržina u *Politici* prezentirane političke aktivnosti akademske elite. Stvorivši svoje „aksiome“ kojih su se zatim držali kao da su stvarni, njihovi pripadnici su autoritativno davali predloge, nudili rešenja, definisali ciljeve. Za njihovo eventualno „pogrešno“ čitanje i sprovođenje nisu se, niti se smatraju odgovornima⁴².

Autor je doktor istorijskih nauka i docent Filozofskog fakulteta u Beogradu

Izvori

1. „Politika“, Beograd, 1986-1992.
2. „Književne novine“, Beograd, 1986-1990.
3. „NIN“, Beograd, 1986.
4. „Vreme“, Beograd, 1991.
5. Memorandum SANU, 8 (osmica), 12. februar 1991, Beograd, 567.
6. „Godišnjak SANU“, Beograd, 1984-1994.
7. „Uoči stogodišnjice“, SANU, Beograd, 1985.
8. D. Ćosić, *Srpsko pitanje – demokratsko pitanje*, Beograd, 1992.
9. S. Đukić, „Čovek u svom vremenu“, Beograd, 1989.
10. „Potrebe društvenog razvoja“, SANU, Beograd, 1991.
11. Istorijski arhiv KPJ, II, Beograd, 1949.
12. Komunistička internacionala, Stenogrami i dokumenti Kongresa, knj. VII, Gornji Milanovac, 1982.

Ogledi, Republika, 1-31.07.95.

⁴² D. Ćosić – „Moguća su planska preseljenja i razmena stanovništva što je najteže, najbolnije, ali je i to bolje od života u mržnji i međusobnom ubijanju“ (Politika, 26.07.1991).